

અસ્વીકરણ: સ્થાનિક ભાષામાં અનુવાદીત આ ચુકાદા/હુકમનો હેતુ પક્ષકારોને તેમની ભાષામાં જાણકારી ઉપલબ્ધ કરાવવા માત્રનો છે અને તેનો અન્યથા ઉપયોગ થઈ શકશે નહીં. અન્ય તમામ વ્યવહારિક તેમજ સરકારી ઉદ્દેશો માટે મૂળ અંગ્રેજી ચુકાદો/હુકમ જ પ્રમાણિત અને માન્ય રહેશે.

DISCLAIMER: The translated judgement in vernacular language is meant for the restricted use of the litigant to understand it in his/ her language and may not be used for any other purpose. For all practical and official purposes, the English version of the judgement shall be authentic and shall hold the field for the purpose of execution and implementation.

=====

નંદિની સુંદર અને અન્યાઓ

વિ.

છત્તીસગઢ રાજ્ય

(રિટ અરજી (સિવિલ) નં ૨૫૦/૨૦૦૭)

જુલાઈ ૦૫, ૨૦૧૧

[બી. સુદર્શન રેડ્ડી અને સુરીંદર સિંહ નિજ્જર, ન્યાયાધીશો.]

ભારતનું બંધારણ, ૧૯૫૦:

સંવિધાનિક ધોરણો અને મૂલ્યો – ઠરાવ્યું: સંવિધાન દરેક અને દરેક નાગરિકને સંપૂર્ણ ન્યાય – સામાજિક, આર્થિક અને રાજકીય – આપવાનું વચન આપે છે – આવું વચન, તેના અત્યંત નબળા સ્વરૂપ અને વિષયવસ્તુમાં પણ, એવી નીતિઓને મંજૂરી આપી શકતું નથી, જે અમારી વસ્તીના વિશાળ વર્ગો પર

જાણપૂર્વક દુર્દશા લાદવામાં આવે ત્યારે તેની સામે આંખ આડા કાન કરે – હકીકતો પર, છત્તીસગઢ રાજ્યના દાંતેવાડા જિલ્લાના અને તેની પડોશી વિસ્તારોના લોકોના માનવ અધિકારોનું ઉદ્ધંધન થયું – છત્તીસગઢ રાજ્યમાં માઓવાદી/નક્સલવાદી બળવાખોરીથી થયેલી હિંસાના પ્રતિસાદરૂપે કાયદાવિહિન હિંસાનો અભિગમ (પ્રતિવિદ્રોહ કાર્યવાહી) સમસ્યાઓનું સમાધાન કર્યો નથી અને કરશે પણ નહીં, અને તેની જગ્યાએ તે માત્ર વધુ હિંસક, તીવ્ર તથા વ્યાપક, બળવાખોરી અને પ્રતિ-બળવાખોરીના ચક્રોને જ સતત ચાલુ રાખશે.

અનુચ્છેદ ૧૪ અને ૨૧ – લોકહિત અરજી – છત્તીસગઢ રાજ્ય દ્વારા છત્તીસગઢ રાજ્યમાં માઓવાદી/નક્સલવાદી અતિરેકીઓ વિરુદ્ધ શરૂ કરવામાં આવેલી પ્રતિવિદ્રોહ કાર્યવાહી – છત્તીસગઢ રાજ્યના દાંતેવાડા જિલ્લામાં અને તેની પડોશી વિસ્તારોમાં રહેલા લોકોના માનવ અધિકારોનો ભંગ – રિટ અરજી – આક્ષેપ કે છત્તીસગઢ રાજ્ય સરકાર જુદુમ, અથવા કેટલીક વખત કોચા કમાન્ડોઝ તરીકે ઓળખાતા ગઠનના ગુનાહિત કાર્યોને સક્રિય રીતે પ્રોત્સાહન આપતું હતું, જેના કારણે ચાલી રહેલો સંઘર્ષ વધુ ઉગ્ર બન્યો અને માનવ અધિકારોના વધુ વ્યાપક ભંગને વેગ મળ્યો; અને એટલું જ નહીં કે અલ્પશિક્ષિત આદિવાસી યુવકોને વિશેષ પોલીસ અધિકારીઓ (એસ.પી.ઓ.) તરીકે નિયુક્ત કરવામાં આવે છે અને તેમને એવા કાર્યો કરવા માટે શસ્ત્રો આપવામાં આવે છે, જે કાર્ય માત્ર નિયમિત પોલીસ દળ જ કરી શકે – સર્વોચ્ચ અદાલતે ભારત સંઘને

એસ.પી.ઓ.ની નિમણૂકમાં તેની ભૂમિકા અંગે સોગંદનામું દાખલ કરવા દિશાનિર્દેશ આવ્યો – ભારત સંઘ દ્વારા દાખલ કરાયેલા સોગંદનામામાં એવો ઉદ્દેશ કરવામાં આવ્યો કે તેની ભૂમિકા માત્ર એસ.પી.ઓ.ની કુલ સંખ્યાને મંજૂરી આપવા અને તેમને ચૂકવવામાં આવતા માનદ વેતનના પરતફેરના પ્રમાણ સુધી મર્યાદિત છે અને તેથી ભારત સંઘે પોતાની જવાબદારીઓનો ત્યાગ કર્યો – છત્તીસગઢ રાજ્ય અને ભારત સંઘે સ્વીકાર્યું કે એસ.પી.ઓ. વાસ્તવમાં માઓવાદી/નક્સલવાદીઓ સામેની લડત સાથે સંકળાયેલા છે અને નિયમિત સુરક્ષા તંત્રને ઉપલબ્ધ હોય તેવી પૂરતી સુરક્ષા વિના તેઓને સીધા હુમલાના જોખમમાં મૂકવામાં આવે છે – તેમની શૈક્ષણિક પાત્રતાને ધ્યાનમાં લેતાં તેમને આપવામાં આવતું તાલીમ પૂરતું નથી – શસ્ત્રોના ઉપયોગની પદ્ધતિ સ્વરક્ષણની સંકલ્પનાને અનુરૂપ નથી – અપર્યાપ્ત સાધનો ધરાવતા અને અલ્પશિક્ષિત યુવકોને પ્રતિ-બળવાખોરી પ્રવૃત્તિઓમાં સામેલ કરવાનું તેમના માટે રોજગાર સર્જન ગણાવી શકાય નહીં – તેઓ (એસ.પી.ઓ.) પાસે પોલીસ અધિકારીઓના તમામ કર્તવ્યો નિભાવવા અપેક્ષિત છે, છતાં તેમને માત્ર માનદ વેતન જ ચૂકવવામાં આવે છે – એસ.પી.ઓ.ની નિમણૂક તાત્કાલિક સ્વરૂપની છે અને તે પૂર્ણ થયા પછી તેમના જીવનને જોખમ ઊભું થશે – તેથી, પ્રતિ-બળવાખોરી પ્રવૃત્તિઓમાં આદિવાસી યુવકોને એસ.પી.ઓ. તરીકે નિયુક્ત કરવાથી સમાજના અન્ય લોકોના માનવ અધિકારોને જોખમમાં મુકવામાં આવ્યા છે અને અવશ્ય જોખમમાં મુકવામાં આવશે – આ અનુચ્છેદ ૨૧ અને ૧૪નું

ઉદ્ધંધન છે - તેથી, સેન્ટ્રલ બ્યુરો ઓફ ઇન્વેસ્ટિગેશનને તાત્કાલિક તપાસ સંભાળવાની તેમજ ઉક્ત ઘટનાઓ માટે જવાબદાર તમામ વ્યક્તિઓ વિરુદ્ધ યોગ્ય કાનૂની કાર્યવાહી કરવાની દિશા આપવામાં આવી - છત્તીસગઢ રાજ્યને રાજ્યમાં માઓવાદી/નક્સલવાદી પ્રવૃત્તિઓને નિયંત્રિત કરવા, પ્રતિરોધવા, ઘટાડવા અથવા સમૂળે નાબૂદ કરવા માટે એસ.પી.ઓ.નો ઉપયોગ તાત્કાલિક બંધ કરવા અને તેમાંથી વિરમવા દિશા આપવામાં આવી; કોઈપણ એસ.પી.ઓ.ને આપવામાં આવેલા તમામ શસ્ત્રો પરત મેળવવા માટે સર્વ પ્રયત્નો કરવા; યોગ્ય સુરક્ષા પૂરી પાડવા માટે વ્યવસ્થા કરવાની અને અગાઉ એસ.પી.ઓ. તરીકે નિયોજિત કરવામાં આવેલા અથવા જેમને પસંદગી/નિમણૂકના પ્રારંભિક આદેશો આપવામાં આવ્યા હતા, એવા લોકોને સુરક્ષિત રાખવા માટે આવશ્યક પગલાં લેવા; તેમજ સલવા જુડુમ અને કોચા કમાન્ડોઝ સહિત, પરંતુ માત્ર તે પૂરતા મર્યાદિત નહીં, એવા કોઈપણ જૂથના સંચાલનને અટકાવવા માટે તમામ યોગ્ય પગલાં લેવા - ભારત સંઘને પણ કોઈપણ પ્રકારની પ્રતિ-બળવાખોરી પ્રવૃત્તિઓમાં જોડવા માટે એસ.પી.ઓ.ની ભરતીને ટેકો આપવા પોતાના કોઈપણ નાણાંનો ઉપયોગ ન કરવા દિશા આપવામાં આવી - સી.બી.આઈ.ને તેની પ્રાથમિક સ્થિતિ અહેવાલ છ અઠવાડિયામાં રજૂ કરવા દિશા આપવામાં આવી - છત્તીસગઢ રાજ્ય અને ભારત સંઘને પણ બહાર પાડવામાં આવેલા તમામ આદેશો અને દિશાનિર્દેશોના

અનુપાલન અંગેના અહેવાલો છ અઠવાડિયામાં રજૂ કરવા દિશા આપવામાં આવી.

ઓલ્ગા ટેલિસ વિ. બોમ્બે મ્યુનિસિપલ કોર્પોરેશન (૧૯૮૫) ૩ એસસીસી ૫૪૫ – નો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો.

આતંકવાદ અને ઉગ્રવાદનો સામનો કરવા માટે રચાયેલ રાજ્યની નીતિઓ – તેમાં હસ્તક્ષેપ અંગે – ઠરાવ્યું: સુરક્ષા સંબંધિત વિચારણાઓ માટે તેમાં હસ્તક્ષેપ કરી શકાય છે – આતંકવાદ અને ઉગ્રવાદનો સામનો કરવો તથા દેશના લોકોને સુરક્ષા પ્રદાન કરવી રાજ્યની અનિવાર્ય નૈતિક અને બંધારણીય ફરજ છે – આ પ્રાથમિક અનિવાર્યતા છે – બંધારણીય મૂલ્યો અને ધ્યેયો તેમજ સમાનતા અને જીવનના અધિકાર જેવા મૂળભૂત અધિકારોનું સંરક્ષણ કરવા માટે ન્યાયતંત્ર હસ્તક્ષેપ કરે છે.

જી.વી.કે. ઇન્ડસ્ટ્રીઝ વિ. આઈ.ટી.ઓ. (૨૦૧૧) ૪ એસ.સી.સી. ૩૬ – નો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો.

અલમદાની વિ. મિનિસ્ટ્રી ઓફ ડિફેન્સ એચ.સી. ૩૪૫૧/૦૨, ૫૬(૩) પી.ડી. – નો સંદર્ભ લેવાયો.

છત્તીસગઢ રાજ્યમાં માઓવાદી/નક્સલવાદી અતિવાદીઓ વિરુદ્ધ પ્રતિવિક્રોધી કામગીરીઓ – છત્તીસગઢ રાજ્યના દંતેવાડા જિલ્લાનાં લોકો તથા તેની પડોશી વિસ્તારોના માનવાધિકારોનું ઉલ્લંઘન – ઉક્ત ત્રણ ગામોમાં થયેલી હિંસાની ઘટનાઓ અંગે, તેમજ માર્ચ ૨૦૧૧માં તે ગામોમાં હિંસાના ભોગ બનેલાઓને

માનવતાવાદી સહાય પૂરી પાડવા માટે તેમની સાથે મુસાફરી કરતા અન્ય લોકો સહિત તેમના વિરુદ્ધ, વિશેષ પોલીસ અધિકારીઓ, કોચા કમાન્ડોઝ અને/અથવા સત્વા જુડુમના સભ્યો સહિતના લોકો દ્વારા કથિત રીતે આચરવામાં આવેલી હિંસાની ઘટનાઓ બાબતે નાગરિક સમાજના નેતા દ્વારા કરાયેલા આક્ષેપો – છત્તીસગઢ રાજ્ય દ્વારા દાખલ કરાયેલ સોગંદનામું – ઠરાવ્યું: જે સોગંદનામામાં રાજ્યએ ઘટનાની કબૂલાત કરી છે, તે હિંસાની આવી ઘટનાઓને ગંભીરતાપૂર્વક લેવાની સંવિધાનિક જવાબદારીના સ્વીકાર કરતાં વધુમાં વધુ આત્મન્યાયીકરણ અને તર્કસંગતીકરણનો એક પ્રયાસ માત્ર છે – બેઠેલા અથવા નિવૃત્ત વડી અદાલતના ન્યાયાધીશની અધ્યક્ષતામાં તપાસ પંચ રચવાનો છત્તીસગઢ રાજ્યનો પ્રસ્તાવ/પગલું અપૂરતું છે – ભવિષ્યમાં આવી ઘટનાઓને અટકાવવામાં તે સહાયક બની શકે, પરંતુ તે કાયદાની આ આવશ્યકતા પૂર્ણ કરતું નથી કે નાગરિકો વિરુદ્ધના ગુનાઓની સંપૂર્ણ તપાસ થવી જોઈએ અને ગુનાહિત પ્રવૃત્તિમાં સંકળાયેલા લોકોને કાયદા મુજબ દંડિત કરવાના રહે – જાહેર હિતની વાદ.

છત્તીસગઢ પોલીસ અધિનિયમ, ૨૦૦૭ – કલમ ૨૩(૧)(એચ) અને ૨૩(૧) (આઈ) – વિશેષ પોલીસ અધિકારીઓ – તેમની નિમણૂક, નિયમિત પોલીસ અધિકારીઓની કોઈપણ ફરજો બજાવવા માટે, કલમ ૨૩(૧)(એચ) અને કલમ ૨૩(૧)(આઈ)માં દર્શાવેલ ફરજો સિવાયની – ઠરાવાયું: અસંવિધાનિક છે – માઓવાદીઓ/નક્સલવાદીઓ વિરુદ્ધ પ્રતિ-બળવાખોરી પ્રવૃત્તિઓમાં અગાઉ

એસ.પી.ઓ. તરીકે નિયોજિત આદિવાસી યુવાનોને, કલમ ૨૩(૧)(એચ) અને ૨૩(૧)(આઈ)માં ગણાવેલ ફરજો સુધી મર્યાદિત ફરજો બજાવવા માટે એસ.પી.ઓ. તરીકે નિયોજિત કરી શકાય, શરતે કે તેમણે એસ.પી.ઓ. તરીકે અથવા પોતાની વ્યક્તિગત/ખાનગી હેસિયતમાં, અન્ય વ્યક્તિઓના માનવ અધિકારોનું ઉલ્લંઘન કરતી અથવા કોઈ શિસ્તસંહિતા અથવા ફોજદારી કાયદાનો ભંગ કરતી કોઈ પ્રવૃત્તિમાં ભાગ લીધો ન હોય.

પ્રકરણ કાયદા સંદર્ભ:

(૨૦૦૫) ૫ એસસીસી ૫૧૭ પરા ૭૮ માં આધારિત

(૧૯૮૫) ૩ એસ.સી.સી. ૫૪૫ નો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે, પરિચ્છેદ ૬૨

(૨૦૧૧) ૪ એસ.સી.સી. ૩૬નો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો પરિચ્છેદ ૬૮

એચ.સી. ૩૪૫૧/૦૨, ૫૬(૩) પી.ડી પરા ૭૦માં સંદર્ભિત

દીવાની મૂળ અધીકારક્ષેત્ર : રિટ પીટિશન (સિવિલ) નં ૨૫૦ /૨૦૦૭.

ભારતના બંધારણના અનુચ્છેદ ૩૨ હેઠળ.

સાથે

રિટ પિટિશન (ક્રીમીનલ) નં ૧૧૯/૨૦૦૭ તથા ૧૦૩/૨૦૦૯.

ગોપાલ સુબ્રમણિયમ, એસ.જી., એચ.પી. રાવલ, એ.એસ.જી., અશોક દેસાઈ, કોલિન ગોન્સાલ્વેસ, ટી.એસ. દોઆબિયા, એમ.એન. કૃષ્ણમણી, રાજેન્દ્ર સાચાચર, નિત્યા રામકૃષ્ણન, મેનકા ગુરુસ્વામી, સુહાસિની સેન, બિપિન અસ્પતવાર, રાહુલ કૃપાલાની, સુમિતા હજારીકા, દિવ્ય

જ્યોતિ જયપુરીઆર, જ્યોતિ મેંદિરતા, સુનિતા શર્મા, સુષ્મા સુરી, અનિતા શેનોય, ડૉ. મનીષ સિંઘવી, અતુલ ઝા, ધર્મેન્દ્ર કુમાર સિંહા, અમિત કુમાર, એ. દસરથ, નવીન આર. નાથ, સુભાષ કૌશિક, ટી.એ. ખાન, પી.કે. દે, અરવિંદ કુમાર શર્મા, પદ્મલક્ષ્મી, શ્રીકાંત એન. તેરદાલ હાજર રહેલ પક્ષકારો તરફથી.

નીચેનો અદાલતનો હુકમ આપવામાં આવ્યો હતો

હુકમ :-

૧. અમે, રાષ્ટ્ર તરીકેની પ્રજા, આપણા કાર્યોનું સંચાલન સંવિધાનની ચાર દિવાલોની અંદર, તેના લક્ષ્યો અને મૂલ્યો મુજબ કરવા માટે, અમને સ્વયંને એક સર્વભૌમ લોકશાહી ગણરાજ્ય તરીકે રચ્યા છીએ. અમે એવી અપેક્ષા રાખીએ છીએ કે લોકશાહી ભાગીદારીના લાભો અમને — અમ સૌને — પ્રાપ્ત થાય, જેથી અમે આપણા વારસા અને સામૂહિક પ્રજ્ઞાને અનુરૂપ, રાષ્ટ્રસમૂહમાં, આપણું હકપૂર્ણ સ્થાન ગ્રહણ કરી શકીએ. પરિણામે, અમારે સંવિધાનવાદની શિસ્ત અને કડકાઈ પણ સહન કરવી જ પડે, જેના સારનો અર્થ સત્તાની જવાબદારી છે, જેના દ્વારા રાજ્યના કોઈપણ અંગમાં અને તેના પ્રતિનિધિઓમાં નિવિષ્ટ પ્રજાની સત્તાનો ઉપયોગ માત્ર સંવિધાનિક મૂલ્યો અને દ્રષ્ટિના પ્રોત્સાહન માટે જ થઈ શકે. આ કેસ સંવિધાનિક લોકશાહીમાં સિદ્ધાંતનિષ્ઠ સત્તાપ્રયોગના વચન અને છત્તીસગઢની પરિસ્થિતિની વાસ્તવિકતા વચ્ચે રહેલી ગંભીર ખાઈનું પ્રતિનિધિત્વ કરે છે, જ્યાં પ્રતિવાદી, છત્તીસગઢ રાજ્ય, એવો દાવો કરે છે કે તેને માનવ અધિકારોના ઘોર ઉલ્લંઘનના શાસનને, અનિશ્ચિત અવધિ સુધી, તેવી જ

રીતથી અને માઓવાદી/નક્સલવાદી અતિવાદીઓ દ્વારા અપનાવવામાં આવેલી એ જ પદ્ધતિઓ અપનાવીને, ચાલુ રાખવા માટે સંવિધાનિક મંજૂરી પ્રાપ્ત છે. છત્તીસગઢ રાજ્ય એવો દાવો પણ કરે છે કે કથિત માઓવાદી અતિવાદીઓ સામેની લડાઈઓ લડવા માટે, તે રાજ્ય પાસે ગનો સાથે, મુખ્યત્વે નિરક્ષર અથવા અલ્પશિક્ષિત એવા આદિવાસી વિસ્તારોના હજારો યુવાનોને શસ્ત્રસજ્જ કરવાની સત્તા છે, જેઓને ખૂબ ઓછી અથવા બિલકુલ તાલીમ વિના, અને એવી દળની પ્રવૃત્તિઓને નિયંત્રિત કરવા માટે હુકમ શૂંખલા વિશે તેનાથી પણ ઓછી સ્પષ્ટતા સાથે, અસ્થાયી પોલીસ અધિકારીઓ તરીકે નિયુક્ત કરવામાં આવ્યા છે.

૨. જ્યારે અમે અમારી સમક્ષ રહેલી વર્તમાન બાબતોની સુનાવણી કરી, ત્યારે અમને જોસેફ કોનરાડની નવલિકા, "હાર્ટ ઓફ ડાર્કનેસ" ની અનિવાર્ય રીતે યાદ આવી, જેમાં તેમણે અંધકારને ત્રણ સ્તરે પ્રતિપાદિત કર્યો હતો: (૧) જંગલનો અંધકાર, જે જીવન માટેના સંઘર્ષ અને ઉદાત્તાનાં પ્રતિનિધિત્વ કરે છે; (૨) સંસાધનો માટેના ઉપનિવેશવાદી વિસ્તરણનો અંધકાર; અને અંતે (૩) અમાનવિયતા અને દુષ્ટતાથી પ્રતિનિધિત થતો એવો અંધકાર, જેના સ્તર સુધી વ્યક્તિગત માનવીઓ ઉતરી શકે છે, જ્યારે સર્વોચ્ચ અને અનિયંત્રિત બળ દરેક વ્યક્તિગત હુકમ સ્તરે સોંપવામાં આવે, અને જેને એક તર્કવિરુદ્ધ વિશ્વદષ્ટિ દ્વારા યુક્તિસંગત ઠેરવી, પોતાને વ્યવહારુ અને અનિવાર્ય તરીકે પ્રદર્શિત કરવામાં આવે. આફ્રિકાના ઉષ્ણકટિબંધીય જંગલોના સંસાધનસમૃદ્ધ અંધકારની

પૃથ્વભૂમિ સામે, યુરોપીય શક્તિઓની સામ્રાજ્યવાદી-પૂંજીવાદી વિસ્તરણવાદી નીતિ દ્વારા વિસ્તૃત કરવામાં આવતો નિર્દય હાથીદાંતનો વેપાર, જોસેફ કોનરાડ એવા મનોભાવો અને ન્યાયીકરણોની ભયાનક અને વિકરાળ સ્થિતિઓનું વર્ણન કરે છે, જે એવા મનુષ્યો દ્વારા આગળ ધપાવવામાં આવે છે, જેઓ કારણ વિના, માનવતા વિના અને સંતુલનની કોઈપણ ભાવના વિના બળ પ્રાપ્ત કરે છે અને તેનો ઉપયોગ કરે છે. આ નવલિકામાં મુખ્ય અપરાધી કટ્ટર્ પોતાના અંતિમ શ્વાસ સાથે આ શબ્દો ઉચ્ચારે છે: "ધ હોરર! ધ હોરર!" જોસેફ કોનરાડ – હાર્ટ ઓફ ડાર્કનેસ એન્ડ સિલેક્ટેડ શોર્ટ ફિક્શન (બાર્ન્સ એન્ડ નોબલ ક્લાસિક્સ, ૨૦૦૩). કોનરાડે કોંગોમાં ૧૮૮૦ થી ૧૮૯૦ દરમિયાનની વાસ્તવિક પરિસ્થિતિઓને, ત્યાંના પોતાના વ્યક્તિગત અનુભવોના આધારે, "માનવ અંતઃકરણના ઇતિહાસને કદી કલંકિત કરનાર લૂંટ માટેની અતિ નીચ અને ઘૃણાસ્પદ દોડ" તરીકે વર્ણવી હતી. જોસેફ કોનરાડ "જિયોગ્રાફી એન્ડ સમ એક્સપ્લોરેશન ", નેશનલ જિયોગ્રાફી મેગેઝિન, વોલ્યુમ ૪૫, ૧૮૨૪.

૩. જેમ જેમ અમે છત્તીસગઢની પરિસ્થિતિ વિષે વધુ ને વધુ સાંભળતા ગયા, અને પ્રતિવાદીઓ અમારી સમક્ષ જે ચુકિતઓ દબાણપૂર્વક સ્વીકારાવા માગતા હતા તે અંગે વિચારતા ગયા, તેમ તેમ અમને સ્પષ્ટ થવા લાગ્યું કે પ્રતિવાદીઓ રાજ્યક્રિયાના એવા સ્વરૂપોની કલ્પના કરી રહ્યા હતા, જે સંવિધાનિક મૂલ્યોને ગંભીર રીતે ખંડિત કરી નાખે. આથી રાષ્ટ્રીય હિતોને, ખાસ કરીને માનવીય

ગૌરવની ખાતરી, વિવિધ જૂથો વચ્ચે ભાઈચારો, અને રાષ્ટ્રની એકતા તથા અખંડિતતા જેવા તેના લક્ષ્યોને, ગંભીર આંચકો પહોંચી શકે. માનવજાતિના સમૂહિક અનુભવને જોતા, જેમાં અનિયંત્રિત સત્તા પોતે જ પોતાનો સિદ્ધાંત બની જાય છે, અને તેની પ્રથા જ પોતાનું હેતુ બની જાય છે, જેના પરિણામે અંતે સર્વ લોકોનું અમાનવીકરણ થાય છે; સામ્રાજ્યવાદી શક્તિઓ દ્વારા પ્રાકૃતિક સંસાધનો માટેની અતૃપ્ત તરસથી ધરતીનું નિર્દય શોષણ થાય છે; અને બે વિશ્વયુદ્ધોની ભયાનકતાઓ સર્જાય છે; આધુનિક સંવિધાનવાદ આ મંતવ્ય સ્થાપિત કરે છે કે સત્તાનો ધારક કોઈપણ વ્યક્તિને, તો દૂર રહી પોતાના નાગરિકોને પણ, કાયદા તથા દરેક વ્યક્તિના સહજ માનવીય ગૌરવની કલ્પનાઓ દ્વારા નિયંત્રિત થયા વિના, રાજ્યહિંસા ચલાવવાનો અધિકાર દાવો કરવા દેવામાં ન આવે. આ કાર્યવાહી દરમિયાન, છત્તીસગઢના કેટલાક જિલ્લાઓમાં બનેલી ઘટનાઓ અને પરિસ્થિતિઓનું એક અસ્પષ્ટ ચિત્ર જ્યારે સામે આવવા લાગ્યું, ત્યારે અમે આ નિષ્કર્ષે પહોંચ્યા વિના રહી શક્યા નથી કે પ્રતિવાદીઓ અમને સંવિધાનિક પગલાંના એવા માર્ગ પર દોરવા માગતા હતા કે જેના અંતે અમારે પણ માત્ર એટલું જ કહેવું પડે: "ભયાનકતા, ભયાનકતા."

જ. લોકો કોઈ તુક કે કારણ વિના, સંગઠિત રીતે, રાજ્યની શક્તિ સામે અથવા પોતાના સહમાનવો સામે હથિયાર ઉઠાવતા નથી. જીવતા રહેવાની વૃત્તિથી પ્રેરિત થઈને, અને થોમસ હોબ્સના મતે, કાયદાશૂન્યતાનો એવો ભય કે જે અમારી સામૂહિક અંતરાત્મામાં સંલગ્ન છે, તેના આધારે અમે વ્યવસ્થા શોધીએ છીએ.

જોકે, જ્યારે એ વ્યવસ્થાની કીમત માનવત્વવિહિનતા, નબળા, ગરીબ અને વંચિત લોકો વિરુદ્ધ કરવામાં આવતી તમામ પ્રકારની સ્પષ્ટ અન્યાયિકતાઓના રૂપે ચૂકવવી પડે છે, ત્યારે લોકો બળવો કરે છે. છત્તીસગઢ રાજ્યના વિશાળ વિસ્તારો માઓવાદી પ્રવૃત્તિઓથી પ્રભાવિત રહ્યા છે, તે વાત સર્વવિદિત છે. તેવું પણ વ્યાપકપણે અહેવાલિત થયું છે કે છત્તીસગઢના તે વિસ્તારોમાં વસતા લોકોએ માઓવાદી બળવાખોર પ્રવૃત્તિઓ તથા રાજ્ય દ્વારા ચલાવવામાં આવેલી પ્રતિ-બળવાખોર કાર્યવાહી, બંનેના કારણે ગંભીર પીડા ભોગવી છે. છત્તીસગઢની પરિસ્થિતિ નિશ્ચિતપણે કોઈ પણ વિવેકી વ્યક્તિ માટે અત્યંત વ્યથાજનક છે. અમને દ્વિગુણ નિરાશાજનક જે લાગ્યું તે એ હતું કે પ્રતિવાદીઓ દ્વારા વારંવાર આ દઢ આગ્રહ કરવામાં આવ્યો કે રાજ્ય માટે એકમાત્ર વિકલ્પ લોહિયાળ કડકાઈથી શાસન કરવાનો છે, એવી સામાજિક વ્યવસ્થા સ્થાપિત કરવાની છે જેમાં દરેક વ્યક્તિને શંકાસ્પદ ગણવામાં આવે, અને નાગરિકોના માનવ અધિકારો માટે અવાજ ઉઠાવનાર કોઈપણ વ્યક્તિને શંકાસ્પદ તથા માઓવાદી માનવામાં આવે. પ્રસ્તુત મામલામાં પ્રતિવાદીઓએ પ્રતિપાદિત કરેલા આ નિરાશાજનક અને વિષમય દૃષ્ટિકોણમાં ઇતિહાસકાર રામચંદ્ર ગુહા, પ્રખ્યાત વિધાવેતા નંદિની સુંદર, નાગરિક સમાજના નેતા સ્વામી અગ્નિવેશ અને ભૂતપૂર્વ તેમજ પ્રતિષ્ઠિત અધિકારી ઇ.એ.એસ. શર્મા — આ બધાને માઓવાદી અથવા માઓવાદીઓના સમર્થક તરીકે જ માનવાના હતાં. અમે અવશ્ય નોંધવું જોઈએ કે છત્તીસગઢ રાજ્ય અને તેના કેટલાક વડીલો દ્વારા બંધારણીય મર્યાદાઓ પ્રત્યે

દર્શાવાયેલ અંધત્વથી અમે સ્તબ્ધ થઈ ગયા હતા, કારણ કે તેમનો દાવો એવો હતો કે તે રાજ્યના અનેક ભાગોમાં વ્યાપક બનેલી અમાનવીય પરિસ્થિતિઓ અંગે પ્રશ્ન ઉઠાવનાર કોઈપણ વ્યક્તિને અવશ્ય માઓવાદી અથવા તેમના સહાનુભૂતિશીલ તરીકે જ ગણવી જોઈએ, અને છતાં એ જ શ્વાસમાં તેઓ એવો દાવો પણ કરતા હતા કે છત્તીસગઢના લોકો વિરુદ્ધ નિર્દય હિંસાની પોતાની નીતિઓ અમલમાં મૂકવા માટે, બંધારણીય વ્યવસ્થા સ્થાપવા હેતુસર, અમારી બંધારણ હેઠળ તેમને બંધારણીય મંજૂરી જરૂરી છે.

૫. અમને તો સ્પષ્ટ જણાય છે, અને મોટા ભાગના સમજદાર તથા ચુકિતપૂર્ણ લોકોને પણ એવું જ સ્પષ્ટ જણાશે, કે સમસ્યા છત્તીસગઢના લોકો નથી, જેઓના માનવ અધિકારોનું માઓવાદીઓ/નક્સલવાદીઓ દ્વારા એક તરફ, અને બીજી તરફ રાજ્ય તથા તેના કેટલાક પ્રતિનિધિઓ દ્વારા, પ્રણાલીકૃત રીતે અને વિશાળ પાયે ઉદ્ધંધન થતું હોવાનું વ્યાપકપણે સ્વીકારવામાં આવ્યું છે. તેમજ, તે સદભાવના ધરાવતા, વિચારશીલ અને ચુકિતપૂર્ણ લોકો સાથે પણ સમસ્યા નથી, જેઓ આ પરિસ્થિતિઓ અંગે પ્રશ્ન ઉઠાવે છે. સમસ્યા તે અનૈતિક રાજકીય અર્થવ્યવસ્થામાં નિહિત છે, જેને રાજ્ય સમર્થન આપે છે, અને તેના પરિણામે અનિવાર્ય રીતે જન્મતી ક્રાંતિકારી રાજનીતિમાં છે. તાજેતરમાં પ્રકાશિત "ધ ડાર્ક સાઈડ ઓફ ગ્લોબલાઈઝેશન" શીર્ષકવાળી એક પુસ્તકમાં આ મુજબ અવલોકન કરવામાં આવ્યું છે કે:

"નક્સલવાદ", માઓવાદી ક્રાંતિકારી રાજકારણ, ભારતમાં સંસદીય રાજકારણના છથી વધુ દાયકાઓ બાદ પણ ચથાવત્ રહેવું, લોકશાહી "સમાજવાદી" ભારત માટે એક દશ્યમાન વિસંગતિ છે.... ભારત એકવીસમી સદીમાં પ્રવેશ્યું છે ત્યારે નેહરુવાદી સમાજવાદથી મુક્ત-બજાર અને ઝડપી રીતે વૈશ્વિકીકરણ પામતી અર્થવ્યવસ્થા તરફના દાયકાભરના પ્રસ્થાન સાથે આવ્યું છે, જેણે આર્થિક વૃદ્ધિ સાથે સાથે વંચિતતાની નવી ગતિશીલતાઓ (અને ખિસ્સાઓ) ઊભી કરી છે. આથી, એ જ મુદ્દાઓનો સમૂહ, ખાસ કરીને જમીન સંબંધિત મુદ્દાઓ, વિરોધના રાજકારણને, હિંસક આંદોલનકારી રાજકારણને તેમજ સશસ્ત્ર બળવાને, સતત પ્રેરિત કરતો રહ્યો છે.... શું ભારતમાં સરકારો અને રાજકીય પક્ષો આ રાજકારણને પ્રોત્સાહિત કરતી સામાજિક-આર્થિક ગતિશીલતાઓને સમજી શકે છે કે પછી તેઓ સુરક્ષા-કેન્દ્રિત અભિગમમાં જ અટવાયેલા છે, જે તેમને વધુ પ્રોત્સાહિત કરે છે-" અજય કે. મહેરા, "વૈશ્વિકીકરણ પામતા ભારતમાં માઓવાદ" માં "વૈશ્વિકીકરણનો અંધકારમય પક્ષ" સંપા. જોર્જ હાઈન અને રમેશ ઠાકુર (યુનાઈટેડ નેશન્સ યુનિવર્સિટી પ્રેસ, ૨૦૧૧)

૬. હિંસક આંદોલનકારી રાજકારણ અને ભારતમાં અનેક વિસ્તારોમાં સશસ્ત્ર બળવો, સામાજિક-આર્થિક પરિસ્થિતિઓ, વ્યાપક અસમાનતાઓ અને આવી અસમાનતાઓનો શોષણ કરતી ભ્રષ્ટ સામાજિક તથા રાજ્યવ્યવસ્થાઓ સાથે અતિ નજીકના સંબંધ ધરાવે છે તે વાત સુપ્રતિષ્ઠિત રીતે માન્ય કરવામાં આવી છે. હકીકતમાં, ભારત સંઘને આ સંબંધો અંગે વારંવાર ચેતવણી આપવામાં આવી

છે. તાજેતરના “અતિવાદથી પ્રભાવિત વિસ્તારોમાં વિકાસના પડકારો”, ભારત સરકારના આયોજન આયોગને નિષ્ણાત સમૂહનો અહેવાલ (નવી દિલ્હી, એપ્રિલ, ૨૦૦૮) શીર્ષકવાળા અહેવાલમાં, ભારતના આયોજન આયોગ દ્વારા રચિત નિષ્ણાત સમૂહે નીચે મુજબની અંતિમ ટિપ્પણીઓ નોંધેલી છે:

"સ્વતંત્રતા પછીથી અનુસરવામાં આવેલ વિકાસનું માળખું સમાજના હાશિયે રહેલા વર્ગોમાં રહેલી પ્રવર્તમાન અસંતોષની ભાવનાને વધુ ઉગ્ર બનાવતું આવ્યું છે.... નીતિનિર્ધારકોએ જે રીતે વિકાસનું માળખું કલ્પ્યું છે તે હંમેશા આ સમુદાયો પર જ લાદવામાં આવ્યું છે.... જેના પરિણામે આ વર્ગોને અપુરણિય નુકસાન થયું છે. આ માળખાના લાભો ગરીબોના હિતના ભોગે અસંગત પ્રમાણમાં પ્રબળ વર્ગોએ હડપી લીધા છે, જ્યારે ખર્ચનો મોટો બોજ ગરીબોએ વહન કર્યો છે. આ સમુદાયોની આવશ્યકતાઓ પ્રત્યે અસંવેદનશીલ એવો વિકાસ અનિવાર્ય રીતે સ્થળાંતરને કારણભૂત બન્યો છે અને તેમને માનવોચિત ગૌરવથી વંચિત, ઉપમાનવીય જીવન જીવવા મજબૂર કર્યા છે. ખાસ કરીને આદિવાસી સમુદાયોના સંદર્ભમાં, તેનો અંત તેમની સામાજિક રચના, સાંસ્કૃતિક ઓળખ અને સંસાધન આધારના વિનાશમાં આવ્યો છે.... જે સંયુક્ત રીતે તેમને શોષણ પ્રત્યે દિવસેને દિવસે વધુ અશક્ત અને સંવેદનશીલ બનાવે છે.... વિકાસની પદ્ધતિ અને તેની અમલવારીથી ભાડાખોર નોકરશાહીની ભ્રષ્ટ પ્રવૃત્તિઓ તથા કોન્ટ્રાક્ટરો, મધ્યસ્થીઓ, વેપારીઓ અને તેમના સંસાધનો હડપ કરવાની તથા તેમની માનમર્યાદાનો ભંગ કરવાની મનશા ધરાવતા વિશાળ સમાજના લાલચુ વર્ગો

દ્વારા થતું લૂંટારુ શોષણ વધ્યું છે." [પરિષેદ ૧.૧૮.૧ અને ૧.૧૮.૨, ભાર મૂકેલ]

૭. એ પણ એક સર્વવિદિત હકીકત છે કે સરકારના અહેવાલો પરિસ્થિતિની વાસ્તવિકતા કરતાં તેને શાંત, સંયમિત ગદ્યમાં ઓછી રજૂ કરે છે. ભારત સરકારના આયોજન આયોગ દ્વારા રચાયેલ નિષ્ણાત મંડળ જ્યારે "અતિ લોભની તૃપ્તિ માટેની શિકારી વૃત્તિ" અને જીવતા શિકારને પકડીને જીવનનિર્વાહ કરવાના અર્થસૂચક "રેપેશિયસ" શબ્દનો ઉપયોગ કરે છે, ત્યારે તે આપણાં સહનાગરિકોના વિશાળ વર્ગો પર આવી પડતી માનવીય પીડાની તીવ્રતાને ઉજાગર કરે છે. માત્ર એટલું જ નિષ્કર્ષ કાઢી શકાય કે નિષ્ણાત મંડળે જ્યારે ભારતના વિશાળ પ્રદેશોમાં વસતા આપણા સહનાગરિકોની મોટી સંખ્યાની જીવનપરિસ્થિતિને "ઉપ-માનવીય" તરીકે વર્ણવી છે, ત્યારે તે સ્પષ્ટપણે સૂચવે છે કે આવી સ્થિતિ માત્ર પૂર્વવર્તી ભારે ભૌતિક વંચિતતાની પરિસ્થિતિઓને કારણે જ નથી, પરંતુ રાજ્ય દ્વારા મુક્ત કરવામાં આવેલ વિકાસના માળખાની શક્તિઓ અને કાર્યપદ્ધતિઓ દ્વારા માનવીય ગૌરવ માટે આવશ્યક એવા મહત્વપૂર્ણ પાસાઓનું પદ્ધતિસર નિષેધ પણ કરવામાં આવ્યું છે. એટલી જ હૃદયસ્પર્શી રીતે, અને ખરેખર કરુણ રીતે, કારણ કે ભારતમાં રાજ્ય એવા ઉપદેશો પ્રત્યે વારંવાર અતિ અલ્પ ધ્યાન આપવાનું આગ્રહપૂર્વક ચાલુ રાખતું જણાય છે, નિષ્ણાત સમૂહ આગળ પણ આ રીતે કહે છે અને સલાહ આપે છે:

આથી આજે ભારતના વિશાળ વિસ્તારોમાં વર્તમાન સામાજિક-આર્થિક પરિસ્થિતિના વિવિધ ચિંતાજનક પાસાઓ અંગેની અમારી સંક્ષિપ્ત સમીક્ષા પૂર્ણ થાય છે, અને એવી પરિસ્થિતિ નક્કસલવાદી આંદોલન જેવી રાજનીતિને પ્રેરણા આપી શકે છે (અને આપે છે) અથવા હિંસાના અન્ય સ્વરૂપોમાં ફાટી નીકળી શકે છે. એ માન્ય થવું જોઈએ કે આંદોલનોના વિવિધ પ્રકારો હોય છે, અને સામાન્ય રીતે તેમને અશાંતિ, કાયદો અને વ્યવસ્થામાં વિક્ષેપ તરીકે સંબોધવું અને તેમ વર્તવું, બળપૂર્વક તેમને દમન કરવા માટેના કારણદર્શનથી વિશેષ કંઈ નથી. તણાવોને સામાજિક, આર્થિક અને રાજકીય પૃષ્ઠભૂમિના પરિપ્રેક્ષ્યમાં જોવું આવશ્યક છે અને લોકોના પ્રશ્નોને ફરી કાર્યસૂચિ પર લાવવા જરૂરી છે – જીવનોપાર્જનનો અધિકાર, જીવનનો અધિકાર અને ગૌરવપૂર્ણ તથા સન્માનજનક અસ્તિત્વનો અધિકાર. રાજ્યએ પોતે પણ સંવિધાનની પ્રસ્તાવના, મૂળભૂત અધિકારો અને રાજ્યના નીતિનિર્દેશક તત્વોમાં અંકિત લોકશાહી, માનવ અધિકાર અને માનવીય ઉદ્દેશ્યો પ્રત્યે પ્રતિબદ્ધતા અનુભવવી જોઈએ. રાજ્યએ કાયદાના શાસનનું કડકપણે પાલન કરવું જ પડે. વાસ્તવમાં, શાસન કરવા માટે રાજ્ય પાસે અન્ય કોઈ સત્તા નથી.... સરકાર માટે એ માન્ય કરવું અત્યંત આવશ્યક છે કે અસહમતિ અથવા અસંતોષની અભિવ્યક્તિ લોકશાહીની સકારાત્મક વિશેષતા છે, અને અશાંતિ ઘણી વાર એ એકમાત્ર બાબત હોય છે જે વાસ્તવમાં સરકાર પર બાબતોને કાર્યક્ષમ બનાવવા અને પોતાની જ વચનોનું પાલન કરવા માટે દબાણ લાવે છે. છતાંપણ, શાંતિપૂર્ણ રીતે પણ વિરોધ

કરવાનો અધિકાર સત્તાધિકારીઓ દ્વારા ઘણી વખત માન્ય કરવામાં આવતો નથી, અને અહિંસક આંદોલનોને પણ કઠોર દમનનો સામનો કરવો પડે છે.... આશ્ચર્યજનક બાબત અશાંતિનું અસ્તિત્વ નથી, પરંતુ તેમાંથી યોગ્ય નિષ્કર્ષો કાઢવામાં રાજ્યની નિષ્ફળતા છે. જ્યાં સત્તાવાર નીતિ દસ્તાવેજો સ્વીકારે છે કે જેને ઉગ્રવાદ તરીકે ઓળખવામાં આવે છે અને ગરીબી વચ્ચે સીધો સહસંબંધ છે.... અથવા આદિવાસીઓ અને જંગલો વચ્ચેના ગાઢ સંબંધ તરફ સંકેત કરે છે, અથવા આદિવાસીઓ સ્થળાંતરણથી અતિશય પીડાય છે તે માન્ય કરે છે, ત્યાં સરકારે વ્યવહારમાં અશાંતિને માત્ર કાયદો અને વ્યવસ્થાની સમસ્યા તરીકે જ ગણાવી છે. આ માનસિકતા બદલવી અને નીતિ તથા અમલ વચ્ચે સુસંગતતા લાવવી આવશ્યક છે. શાંતિ, સૌહાર્દ અને સામાજિક પ્રગતિ ત્યારે જ થશે જ્યારે દરેક માટે સમતા, ન્યાય અને ગૌરવ હશે.

[ફક્કરા ૧.૧૮.૩ અને ૧.૧૮.૪, ભાર મૂકવામાં આવ્યો છે]

૮. આપણા સંવિધાનની પ્રજ્ઞાનો પ્રતિધ્વનિ કરતું આવું ઉપદેશ ધ્યાનમાં લેવાના બદલે, વર્તમાન કાર્યવાહીમાં અમે જે નિહાળ્યું છે તે બળપ્રધાન અને હિંસક રાજ્યકાર્યની અનિવાર્યતા અંગેના પુનરાવર્તિત દાવાઓ છે. એવો અભિગમ, દંતેવાડા તથા તેના પાડોશી જિલ્લાઓની પરિસ્થિતિઓ બાબતે છત્તીસગઢ સરકારના નિર્ણયોને માર્ગદર્શન આપતો હોવા કારણે, તેમને આ હકીકત પ્રત્યે પણ જાણે અંધ બનાવે છે કે માઓવાદી/નક્સલવાદી બળવાખોરીની હિંસાના પ્રતિસાદરૂપે કાયદાવિહિન હિંસા સમસ્યાઓનું નિરાકરણ લાવી નથી શકી અને

લાવી શકશે પણ નહીં, અને તેના બદલે તે માત્ર વધુ હિંસક, તીવ્ર તથા વ્યાપક બંને પ્રકારની બળવાખોરી અને પ્રતિબળવાખોરીના ચક્ષોને જ સતત જાળવી રાખશે. છત્તીસગઢ સરકાર દ્વારા જાહેર કરાયેલ મૃત્યુઆંક પોતે જ તેની દિશામાં સંકેતક છે. હિંસા અને પ્રતિહિંસાના ચક્ષો હવે લગભગ એક દાયકાથી ચાલુ રહ્યા છે, તે હકીકતથી કોઈ સમજદાર વ્યક્તિએ આ નિષ્કર્ષે પહોંચવું જોઈએ કે આયોજન આયોગની નિષ્ણાત સમિતિએ આપેલું પૂર્વાનુમાન યોગ્ય હતું.

૯. સમસ્યાનું મૂળ કારણ, અને તેથી તેનું સમાધાન, અન્યત્ર આવેલું છે. આધુનિક નવો-ઉદારવાદી આર્થિક વિચારધારાથી ઉત્પન્ન થયેલી અંકુશવિહિન સ્વાર્થપ્રવૃત્તિ અને લાલચની સંસ્કૃતિ, તથા સતત વધતા જતા ઉપભોગના ચક્ષો આર્થિક વૃદ્ધિ લાવશે અને તે દરેકને ઉન્નત કરશે એવી ખોટી ખાતરીઓ, ભારતમાં સર્વસામાન્ય રીતે અને ખાસ કરીને છત્તીસગઢમાં, સામાજિક, રાજકીય અને આર્થિક દૃષ્ટિએ અસ્થિર અને અસહ્ય એવા પરિસ્થિતિના આ વ્યાપક સમૂહને આધાર આપે છે. એવો અહેવાલ આપવામાં આવ્યો છે કે:

ઝડપથી વિકસી રહેલા શહેરી મધ્યમ વર્ગ વચ્ચે, કાર્પોરેટ જગત તેની ઉત્પાદન ક્ષમતા વિસ્તૃત કરવા ઉતાવળમાં છે. તેનો અર્થ એ થાય છે કે ઉત્પાદન અને વેપાર માટે વધુ જમીન જરૂરી બને છે. ખેડુતો અને આદિવાસીઓ જમીન અધિગ્રહણ અને સ્થળચ્યુતિના સ્વાભાવિક ભોગ બને છે. વિસ્તરતી ખનન પ્રવૃત્તિઓ જંગલ વિસ્તાર પર અતિક્રમણ કરે છે.... પાયાભૂત સુવિધાઓના વિકાસ માટે વધુ સ્ટીલ, સિમેન્ટ અને ઊર્જાની જરૂર પડે છે.... જાહેર ક્ષેત્રની

ક્ષમતાઓના અભાવે, આવકની દૃષ્ટિએ ગરીબ પરંતુ સંસાધનોમાં સમૃદ્ધ પૂર્વ ભારતના રાજ્યો ભારતીય તથા બહુરાષ્ટ્રીય કંપનીઓને ખનન અને જમીન અધિકારો અર્પણ કરી રહ્યા છે.... આમાંથી મોટા ભાગના ખનિજ ભંડારો ગરીબ આદિવાસીઓ વસવાટ કરતાં પ્રદેશોમાં આવેલાં છે અને એ જ વિસ્તારોમાં નક્કસલીઓ કાર્યરત છે. છત્તીસગઢ, જે પૂર્વ ભારતનું એક રાજ્ય છે, ત્યાં ભારતના લોહ અયસ્કના ભંડારોના ૨૩ ટકા ભાગ સાથે પ્રચુર પ્રમાણમાં કોલસો પણ છે. તેણે ટાટા સ્ટીલ, આર્સેલર મિતલ, ડી બિયર્સ કન્સોલિડેટેડ માઈન્સ, બી.એચ.પી. બિલિયન અને રિયો ટિન્ટો સાથે અબજો રૂપિયાના સમજૂતીના હુકમનામા અને અન્ય કરારો કર્યા છે. મોટા ઉદ્યોગ અને વિદેશી પ્રત્યક્ષ મૂડીરોકાણને આમંત્રિત કરતાં અન્ય રાજ્યો પણ સમાન સોદાઓ કરી ચૂક્યાં છે.... જંગલ વિસ્તારમાં ખનન દળો, બાંધકામ મજૂરો અને ટ્રુક ચાલકોના આગમનથી, અનાદિકાળથી આ પ્રદેશોમાં વસવાટ કરતા આદિવાસીઓ ગંભીર રીતે ભયભીત થયા છે.

૧૦. ભારતમાં ઐતિહાસિક રીતે અનુસરાયેલા, અથવા નવી રીતે વધુ લૂંટારૂ સ્વરૂપે ઉદભવતા, નવ-ઉદારવાદી વિકાસ પરિપ્રેક્ષના સમર્થકો દ્વારા વારંવાર આગળ ધપાવવામાં આવતું ન્યાયીકરણ એવું છે કે જો કુદરતી સંસાધનોના ઝડપી અને વ્યાપક શોષણ દ્વારા વિકાસ નહીં થાય, તો દેશ વૈશ્વિક સ્તરે સ્પર્ધા કરી શકશે નહીં અને ગરીબી, નિરક્ષરતા, ભૂખમરો અને દયનીય ગંદકી જેવી સ્થાયી અને દૃષ્ટિએ અશક્યપ્રાય સમસ્યાઓનો સામનો કરવા જરૂરી સંપત્તિ પણ

એકત્ર કરી શકશે નહીં. આવું શોષણ પર્યાવરણ અને હાલની સામાજિક રચનાઓ માટે ટકાઉ રીતે થઈ રહ્યું છે કે નહીં, તે વારંવાર ચર્ચાતો વિષય છે, છતાં તેને ઉતાવળમાં દફનાવી દેવામાં આવે છે. ભારતમાં નીતિ નિર્માતાઓ હોય કે તે વિશિષ્ટ વર્ગ, જે વિસ્થાપિત અને હક્કવિહોણા બનાવાયેલા લોકોના ઘોર અને અમાનવીય દુઃખ પ્રત્યે આંખ આડા કાન કરે છે, તેઓમાંથી કોઈપણ વિશ્વસનીય જવાબો આપતું નથી. વધુ ખરાબ એ છે કે તેઓ તે ઐતિહાસિક પુરાવાને અવગણે છે, જે દર્શાવે છે કે કુદરતી સંસાધનોની લૂંટફાટ અને અપહરણ પર મોટા ભાગે આધારિત વિકાસ પરિપ્રેક્ષ ઘણી વખત રાજ્યની નિષ્ફળતા તરફ દોરી જાય છે; અને આવી પરિસ્થિતિ તરફ આગળ વધતા માગ માં અસંખ્ય કરોડો લોકોને અતિ વ્યથા અને નિરાશાભર્યા જીવન માટે દોષિત ઠેરવાયા હોત.

૧૧. વધુ જવાબદાર વિચારકોએ "સંસાધન શાપ" વિશે વિસ્તૃત રીતે લખ્યું છે, જે એક વિચિત્ર પરિઘટના છે જેમાં સંસાધનોથી સમૃદ્ધ દેશો અને પ્રદેશો માનવ વિકાસના વિવિધ સૂચકોની દૃષ્ટિએ ઘણીવાર સૌથી નબળું પ્રદર્શન કરનાર હોય છે. કૃષિ નિકાસ પર આધારિત દેશો સાથેની સરખામણીએ, અથવા જેમનો વિકાસનો માળખો વસ્તીના તમામ વર્ગોના માનવ સંસાધનોના વ્યાપક આધારિત વિકાસ પર સ્થાપિત હોય છે, એવા દેશો અને પ્રદેશો "અસામાન્ય રીતે ઊંચી ગરીબી, નબળી આરોગ્યસેવા, વ્યાપક કુપોષણ, બાળમૃત્યુના ઊંચા દર, નીચી આયુષ્ય અપેક્ષા અને નબળું શૈક્ષણિક પ્રદર્શન" થી પીડાય છે. જોસેફ ઈ. સ્ટિગ્લિટ્ઝ, "શાપ" કરતાં આશીર્વાદરૂપ પ્રાકૃતિક સંસાધનોનું રૂપાંતર, "કવરિંગ

ઓઈલ" માં, સંપા., સ્પેટલાના ત્સાલિક અને આર્યા શિક્ષિન, ઓપન સોસાયટી ઇન્સ્ટિટ્યૂટ (૨૦૦૫).

૧૨. રાજ્ય દ્વારા બંધારણીય ધોરણો અને મૂલ્યોના સીધા ઉલ્લંઘનમાં સમર્થિત અને પ્રોત્સાહિત શોષણકારી પ્રકારના પુંજીવાદને ઘણી વાર ઉત્ખનન આધારિત ઉદ્યોગોની આસપાસ ઊંડાં મૂળ પડે છે. ભારતમાં પણ, ઐતિહાસિક રીતે તેમજ વર્તમાન સમયમાં, સામાજિક અશાંતિની વધુ ઉગ્ર ઘટનાઓનો વારંવાર ઉદ્ભવ સંસાધન સમૃદ્ધ પ્રદેશોમાં થતો આપણે જોએ છીએ, જે વિપરીત રીતે માનવ વિકાસના નીચા સ્તરોનું પણ દુઃખ ભોગવે છે. એવો તર્ક કે આવો વિકાસનો પ્રતિમાન અનિવાર્ય છે અને તેના પરિણામો અવશ્યંભાવી છે, સ્વીકાર્ય નથી. બંધારણ પોતે જ, કોઈપણ અનિશ્ચિતતા વિના સ્પષ્ટ શબ્દોમાં, રાજ્યને હુકમ આપે છે કે તે સતત અને અવિરત પ્રયત્નો દ્વારા તમામ નાગરિકોમાં ભાઈચારો પ્રોત્સાહિત કરે જેથી દરેક નાગરિકની માનમર્યાદાનું રક્ષણ થાય, તેનું પોષણ થાય અને તેનો વિકાસ થાય. રાજ્યના નીતિનિર્દેશક તત્વો, ભલે ન્યાયપાત્ર ન હોય, તેમ છતાં "દેશના શાસનમાં મૂળભૂત" હોવાથી, રાજ્યને આ દિશામાં માર્ગદર્શન આપે છે કે સમાજના ભૌતિક સંસાધનોનો ઉપયોગ સર્વના સામૂહિક હિત માટે કરવામાં આવે, માત્ર ધનિક અને સશક્ત લોકોના હિત માટે નહીં, અને તે પણ એવી કોઈ વિચારણા વિના નહીં કે આવા સંસાધનોના ઉત્ખનનથી જેમને વંચિત અને નિશક્ત બનાવવાના પ્રયાસો થાય છે, તેમની ઉપર કેટલું માનવીય દુઃખ લાદવામાં આવે છે. સંપૂર્ણ ન્યાય – સામાજિક, આર્થિક અને રાજકીય –,

એ જ બાબત છે જે આપણું બંધારણ દરેક નાગરિકને વચનરૂપે આપે છે. આપું વચન, તેના સૌથી નબળા સ્વરૂપ અને તત્ત્વમાં પણ, એવી નીતિઓને માન્ય ઠરાવી શકે નહીં જે અમારી જનતાના વિશાળ વર્ગો ઉપર જાણપૂર્વક દુઃખ લાદવામાં આવે છે તે બાબતમાં આંખ આડા કાન કરે છે.

૧૩. ખાનગી ક્ષેત્ર દ્વારા સંસાધનોના ઝડપી શોષણની નીતિઓ, લાભો અને ખર્ચના ન્યાયસંગત વિતરણ તથા પર્યાવરણીય ટકાઉપણું અંગે વિશ્વસનીય પ્રતિબદ્ધતાઓ વિના, અવશ્ય જ એવા સિદ્ધાંતોનું ઉદ્ધંધન કરતી હોય છે જે "શાસન માટે મૂળભૂત" છે, અને જ્યારે એવું ઉદ્ધંધન વિશાળ પાયે થાય છે, ત્યારે તે અનિવાર્ય રીતે અનુચ્છેદ ૧૪ દ્વારા વચનબદ્ધ કાયદા સમક્ષ સમાનતા અને કાયદાઓના સમાન સંરક્ષણની ખાતરીને, તેમજ અનુચ્છેદ ૨૧ દ્વારા સુનિશ્ચિત જીવનની ગૌરવને પણ નિષ્ફળ બનાવે છે. વધુમાં, શોષણકારી ઉદ્યોગની, અને કેટલીક જગ્યાએ જેને ખનન માફિયા પણ કહેવામાં આવે છે, તેમજ રાજ્યના કેટલાક પ્રતિનિધિઓની સાંઠગાંઠ, અનિવાર્ય રીતે રાજ્યની નૈતિક સત્તાને ક્ષીણ બનાવે છે, જે આગળ ચાલી અનુચ્છેદ ૧૪ અને અનુચ્છેદ ૨૧ બન્નેને વધુ કમજોર બનાવે છે. આયોજન આયોગની નિષ્ણાત સમિતિએ જેમ માન્ય કર્યું છે તેમ, આવી અસ્થિર પરિસ્થિતિઓને માત્ર કાયદો અને વ્યવસ્થા સંબંધિત સમસ્યાઓ તરીકે ગણવાના માળખામાં રહીને, સ્થાનિક જનતાવિરુદ્ધ વિશાળ પાયે હિંસા આચરવા માટે રાજ્ય દ્વારા લેવાયેલા કોઈપણ પગલાં, માત્ર વધુ બળવાખોરી અને સતત વધુ હિંસક વિરોધોને જ જન્મ આપશે. કેટલાક

વિદ્વાનોએ નોંધ્યું છે કે ભારતમાં રાજકીય હિંસાના વિવિધ સ્વરૂપોની જટિલતાઓના મૂળ અહીં સ્થિત છે:

દેશના આર્થિક સંબંધોમાં જેટલું, એટલું જ તેની સ્તરીકૃત સામાજિક રચનામાં પણ.... ગાઢપણે વેરાયેલા જમીનદારી માળખાં, ઉભરતા વ્યાપારી હિતો, નવા ગઠબંધનો અને ગાઢપણે સ્થિર થયેલી વ્યવસ્થા, નવા હિતો, રાજકીય પ્રતિષ્ઠિત વર્ગો તથા બ્યુરોક્રસી વચ્ચેનું ગાંઠબંધાણ, તેમજ અપૂર્ણ જાહેર અવસરો અને સુવિધાઓ, શોષણને સતત જાળવી રાખે છે. તેના પરિણામરૂપ દુર્દશાએ વસ્તીના આ વર્ગોને ક્રાંતિકારી રાજકારણના આહ્વાનો પ્રત્યે સંવેદનશીલ બનાવ્યા છે.... ભારતના વિકાસમાં રહેલી દ્વિધાએ લોકોના સ્થિર જીવન પર પણ અસ્થિરતા પેદા કરનાર અસર પાડી છે. દાયકાઓથી ભારતીય રાજ્ય વિકાસલક્ષી યોજનાઓને કારણે સ્થળાંતરિત થયેલાઓને વૈકલ્પિક આજીવિકા પૂરી પાડવામાં નિષ્ફળ રહ્યું છે. એક અંદાજ મુજબ, ૧૯૫૧ થી ૧૯૯૦ દરમિયાન, અનુસૂચિત જનજાતિના ૮.૫ મિલિયન સભ્યો વિકાસલક્ષી યોજનાઓને કારણે સ્થળાંતરિત થયા હતા. સ્થળાંતરિત થયેલા તમામ લોકોમાંથી ૪૦ ટકા કરતાં વધુનું પ્રતિનિધિત્વ કરતા હોવા છતાં, તેમાંના માત્ર ૨૫ ટકા લોકોનું જ પુનર્વસન કરવામાં આવ્યું હતું.... યદ્યપિ નિશ્ચિત આંકડાઓ ઉપલબ્ધ નથી, દલિતો અને આદિવાસીઓ માઓવાદીઓના પગપાળા સૈનિકોમાં મોટો હિસ્સો ધરાવે છે તેમ અહેવાલોમાં દર્શાવવામાં આવ્યું છે.... સમાજના આ બે વર્ગો વિરુદ્ધ થયેલા અત્યાચારોના અભ્યાસથી નક્કસલવાદના પ્રસાર અને વ્યાપ તથા અત્યાચારોના

ભૌગોલિક સ્થાનો વચ્ચેનો અનુસંધાન પ્રકાશમાં આવે છે.... ભારતીય અર્થતંત્રના ઉદારીકરણ, બજારીકરણ અને વૈશ્વિકીકરણના નવા ઊભરતા પરિપ્રેક્ષ્યમાં પણ સંવેદનશીલ વર્ગોની આ અશક્તતા ચથાવત્ રહે છે, કારણ કે આ પ્રક્રિયાઓએ અસ્તિત્વમાં રહેલાં પ્રભુત્વના માળખાં પર નવા પ્રભુત્વના માળખાં ઉમેર્યા છે.

૧૪. જે અશુભ છે અને આ રાષ્ટ્રની સુરક્ષા અને એકતા, આપણા સર્વ લોકોના કલ્યાણ, તેમજ અમારી બંધારણીય દૃષ્ટિ અને લક્ષ્યોની પવિત્રતા માટે ગંભીર જોખમની પૂર્વચેતવણી આપે છે, તે એ છે કે રાજ્ય ખોટા નિષ્કર્ષો કાઢી રહ્યું છે, જેમનું અગાઉ ઉદ્દેખિત આયોજન આયોગના નિષ્ણાત જૂથે નિર્દેશન કર્યું હતું. માનવીય મુખાકૃતિ વિનાના ખોટા વિકાસના પ્રતિમાન દ્વારા સર્જાયેલા સશક્તિહીનતાના ભાવ તથા સામાજિક-આર્થિક બંધારણમાં સમસ્યાનું સ્થાન નિર્ધારિત કરવાની જગ્યાએ, ભારતમાં સત્તાધારી સત્તાઓ તેના બદલે એવો દૃષ્ટિકોણ પ્રસારિત કરી રહી છે કે આર્થિક વૃદ્ધિ પ્રત્યેની આ જ ધૂન આપણો એકમાત્ર માર્ગ છે, અને ગરીબો તથા વંચિતો પર અસમતોલ રીતે પડતો ભાર આવશ્યક ખર્ચ છે. અમિત ભાદુરી, પ્રખ્યાત અર્થશાસ્ત્રી, એ નોંધ્યું છે:

જો આપણે આપણા મધ્યવર્ગીય સંકુચિત દૃષ્ટિકોણથી થોડું આગળ જોઈશું, મુખ્યપ્રવાહના માધ્યમો દ્વારા ચિતરાયેલા વિશ્વથી આગળ જઈશું, તો દૃશ્ય એટલું સાંત્વનદાયક, એટલું આશ્વાસક રહેતું નથી.... એક વિશેષાધિકારપ્રાપ્ત અલ્પસંખ્યક વર્ગ દ્વારા વૈશ્વિકીકરણ, ઉદારીકરણ અને ખાનગીકરણના ગુણગાન

ગાતા પરિધિમાંથી બહાર નીકળતા જ, પરિસ્થિતિઓ એટલી નિશ્ચિત દેખાતી નથી.... ગૃહ મંત્રાલયના અંદાજ મુજબ, કુલ ૬૦૭ જિલ્લાઓમાંથી અંદાજે ૧૨૦ થી ૧૬૦ જિલ્લા "નક્ષલ પ્રભાવિત" છે. અસંતોષગ્રસ્ત અને વંચિત બનાવાયેલા ખેડૂતવર્ગના સમર્થન સાથે, આ આંદોલન ભારતીય ભૂમિના લગભગ ચોથા ભાગ સુધી ફેલાઈ ગયું છે. છતાં પણ, આ સરકાર જે કંઈ કરે છે તે એવો ક્રોધ અને નિરાશા, જે આવા આંદોલનોને પોષે છે, તેના કારણોનો સામનો કરવાનો નથી; તેના બદલે તે તેને એક ઉપદ્રવ, કાયદો અને વ્યવસ્થાની સમસ્યા માને છે.... જેને રાજ્યની હિંસા દ્વારા મૂળથી ઉખેડી નાખવાની વસ્તુ ગણવામાં આવે છે, અને જ્યારે તે ક્રોધિત ગરીબોના પ્રતિકારને દમન કરવા માટે અસરકારક રીતે હિંસાનો ઉપયોગ કરે છે ત્યારે પોતાની જ પીઠ થબકાવે છે.... ઊંચા વિકાસદરના હિતાર્થે, વધતી સંખ્યામાં ગરીબોને અવગણનામાં છોડી દેવામાં આવશે, કુપોષિત, કૌશલ્યવિહીણ અને નિરક્ષર રાખવામાં આવશે, વૈશ્વિક બજારની નિર્લજ્જ તર્કપ્રણાલી સામે સંપૂર્ણપણે અસુરક્ષિત.... [ટી]આ માત્ર અનીચાચતાપૂર્ણ પ્રક્રિયા જ નથી. આ રીતથી પ્રાપ્ત થતો ઊંચો વિકાસ માત્ર આવકના વિતરણના પ્રશ્નને અવગણતો નથી, તેની વાસ્તવિકતા તો ઘણી વધુ ભયંકર છે. તે વિકાસના નામે ગરીબોને એક પ્રકારની ફૂર હિંસાની ધમકી આપે છે, એક પ્રકારના 'વિકાસાત્મક આતંકવાદ'ની, રાજ્ય દ્વારા મુખ્યત્વે નિગમશાહી અભિજાત વર્ગના હિતમાં, આઈ.એમ.એફ. અને વર્લ્ડ બેંકની મંજૂરી સાથે, અને પોતાનો સ્વાર્થ સાધતા રાજકીય વર્ગ દ્વારા, વિકાસના નામે ગરીબો પર આચરાતી હિંસા....

શિક્ષણવિદો અને માધ્યમ ક્ષેત્રના લોકો વિકાસાત્મક આતંકવાદને પ્રગતિના ચિહ્ન તરીકે, વિકાસના અનિવાર્ય મૂલ્ય તરીકે રજૂ કરવાના રાજકીય સમૂહગાનમાં જોડાઈ ગયા છે. આપણા સમયની પરંપરાગત માન્યતા એ છે કે, તેનો કોઈ વિકલ્પ નથી.... છતાં પણ વિકાસનું આ એટલું વ્યાપકપણે સ્વીકારાયેલ મોડેલ ઘાતક રીતે ખામીપૂર્ણ છે. તે આપણા લોકશાહી રાજ્યતંત્રની વધતી શક્તિ દ્વારા, અને 'વિકાસાત્મક આતંકવાદ'થી ધમકાવાયેલા ગરીબોના સીધા પ્રતિકાર દ્વારા, પહેલેથી જ અસ્વીકારવામાં આવ્યું છે અને ફરીથી અસ્વીકારવામાં આવશે.

૧૫. જાણે ઉપરોક્ત પરિસ્થિતિ પૂરતી ખરાબ ન હોય તેમ, શાસકીય કાર્યપદ્ધતિનો એક વધુ ખતરનાક પ્રવાહ પણ તે અંધકારમાંથી વિકસિત થયો હોવાનું જણાય છે, જેણે આપણા નીતિનિર્માતાઓને ઘેરી લેવા પ્રારંભ કર્યો છે, અને જેના પરિણામે તેઓ બંધારણીય પ્રજ્ઞા અને મૂલ્યો પ્રત્યે દિવસેને દિવસે વધુ અંધ બનતા જાય છે. એક તરફ રાજ્ય ખાનગી ક્ષેત્રને સહાયધન આપે છે, તેને વારંવાર કરરાહત પર કરરાહત આપે છે, અને સાથે સાથે ગરીબોને સામાજિક કલ્યાણના ઉપાયો દ્વારા પૂરતું રક્ષણ ઉપલબ્ધ કરાવવાની પોતાની ફરજો નિભાવવામાં અસમર્થતા માટે આવકના અભાવને મુખ્ય કારણ તરીકે દર્શાવે છે. બીજી તરફ રાજ્ય ગરીબોમાં રહેલા યુવાનોને ગરીબોમાં જ વ્યાપેલા રોષ અને અશાંતિનો સામનો કરવા માટે બંદૂકો વડે સજ્જ કરવા ઈચ્છે છે.

૧૬. સમૃદ્ધ વર્ગ માટે કરમાં છૂટછાટો, અને ગરીબોમાંના યુવાનો માટે બંદૂકો, જેથી તેઓ પરસ્પરમાં જ લડતા રહે, એવું જણાય છે કે રાજ્યની સુરક્ષા અને

ઉચ્ચ આર્થિક નીતિના કર્ણધારોનું આ નવું મંત્ર બની ગયું છે. દેખીતી રીતે, સર્વભૌમ, ધાર્મિક નિરપેક્ષ, સમાજવાદી અને લોકશાહી ગણરાજ્ય તરીકે પોતાને રચનાર રાષ્ટ્રના વિકાસ માટે આ જ મહાન દ્રષ્ટિકોણ હોવાનો અર્થ થાય છે. પરિણામે, અનિવાર્ય રીતે પ્રશ્નો ઊભા થાય છે કે શું નીતિ નિર્માતાઓ અને સત્તાસ્થાને રહેલા લોકો કોઈપણ પ્રમાણમાં એવી સંવિધાનિક દ્રષ્ટિ, મૂલ્યો અને મર્યાદાઓથી માર્ગદર્શિત થઈ રહ્યા છે કે જે રાજ્ય પર તમામ નાગરિકોની ગૌરવમયતા સુનિશ્ચિત કરવાની સકારાત્મક ફરજ મૂકે છે.

૧૭. ઉચ્ચ નીતિઓના મહામંત્રીઓ જે વાત ભૂલી જાય છે તે એ છે કે સમાજ કોઈ જંગલ નથી, જ્યાં કથિત રીતે નિયંત્રિત પ્રતિ-વનાગ્નિ પ્રગટાવીને આકસ્મિક વનાગ્નિનો સામનો કરી શકાય. માનવીઓ સૂકા ઘાસના અલગ-અલગ પાતડા નથી. સચેતન સત્વો તરીકે, તેઓ સ્વતંત્ર ઇચ્છાનો ઉપયોગ કરે છે. હથિયારોથી સજ્જ બનેલા એ જ જૂથો અન્ય નાગરિકો તથા રાજ્ય પોતાનાં વિરુદ્ધ વળી શકે છે, અને ઘણીવાર વળ્યાં પણ છે. રાજ્યના આશ્રય અથવા સમર્થનના આવરણ હેઠળ કાર્યરત સશસ્ત્ર ચોકીદાર જૂથોના જોખમોના ઉદાહરણોથી તાજેતરનો ઇતિહાસ છલકાય છે.

૧૮. આવી ભ્રામક નીતિઓ, ભલે કેટલીક નીતિ-નિર્માતાઓ દ્વારા જોરશોરથી અને આક્રમક રીતે દબાવે રજૂ કરવામાં આવે, તથાપિ તે અનિવાર્ય રીતે આપણા સંવિધાનના દર્શન અને અનિવાર્યતાઓના વિરુદ્ધ છે, કારણ કે સંવિધાન એવી માંગણી કરે છે કે જનતાએ રાજ્યમાં નેહરેલી સત્તાનો ઉપયોગ માત્ર જનકલ્યાણ

માટે જ થવો જોઈએ – સમગ્ર જનતા માટે, સમૃદ્ધ અને ગરીબ બન્ને માટે –, અને તે દ્વારા તેમની વિવિધ સમુદાયોમાં ભાઈચારાના પરિધિમાં માનવીય ગૌરવને અનુરૂપ પરિસ્થિતિઓ સુનિશ્ચિત થવી જોઈએ. ન તો અનુચ્છેદ ૧૪, અને ન તો અનુચ્છેદ ૨૧, એવા નિરસ અને તત્ત્વવિહીન તરીકે દૂરથી પણ કલ્પી શકાય કે તેઓ આવી નીતિઓના પ્રભાવથી અસંવેદ્ય રહે. આવી નીતિઓથી તેઓ અનિવાર્ય રીતે કલંકિત થાય છે અને મૂળભૂત અર્થમાં તેમના ભંગ થાય છે. આપણી વસ્તીના વંચિત વર્ગોના યુવાનો માટે માનવતા-વિહીન બનાવતું એવું વિષાકત વાતાવરણ ઊભું કરવું, જેમાં તેમને પુસ્તકોના બદલે બંદૂકો આપવામાં આવે, જેથી તેઓ આપણા જંગલોમાં બળાટકારરૂપ શોષણ, લૂંટફાટ અને અપહરણાત્મક દૂષણના રક્ષણકર્તા તરીકે ઊભા રહે, તે રાષ્ટ્રીય વિનાશનો માર્ગ તૈયાર કરવાનું સમાન હશે. અહીં નોંધવું આવશ્યક છે કે આ અદાલતે છત્તીસગઢ સરકારને હસ્તક્ષેપ કરીને હુકમ કરવો પડ્યો હતો કે સુરક્ષા દળોએ પોતાના કબજામાં લીધેલ શાળાઓ અને વિદ્યાર્થીનિવાસો ખાલી કરે; અને એવા આદેશો પછી પણ અનેક શાળાઓ અને વિદ્યાર્થીનિવાસો હજુ સુધી સુરક્ષા દળોના કબજા અને ઉપયોગમાં છે. જીવન અને સમાજના અધોગતિનું પ્રમાણ એવું છે. તથ્યો પોતે જ બોલે છે.

૧૯. અનેક રાષ્ટ્ર-રાજ્યોના નિષ્ફળ જવાના કારણોનું વિશ્લેષણ કરતાં, છેલ્લા દાયકાઓમાં, હાર્વર્ડ યુનિવર્સિટીની કેનેડી સ્કૂલના પ્રોફેસર રોબર્ટ આઈ. રોટબર્ગ એવો મત પ્રસ્થાપિત કરે છે કે

રાષ્ટ્ર-રાજ્યો નિર્ધારિત પરિમિતિઓ (સીમાઓ)ની અંદર વસતા વ્યક્તિઓને રાજકીય (જાહેર) સુવિધાઓ પહોંચાડવાની વિકેન્દ્રિત પદ્ધતિ પ્રદાન કરવા અસ્તિત્વમાં છે.... તેઓ પોતાના લોકોના હિતોને સંકલિત કરે છે અને દિશાબદ્ધ બનાવે છે, ઘણી વાર, પરંતુ માત્ર એટલું જ નહીં, રાષ્ટ્રીય લક્ષ્યો અને મૂલ્યોની પ્રગતિમાં।

રાષ્ટ્ર-રાજ્યો જે હેતુઓની સેવા આપે છે અને જેની પ્રજાજનો દ્વારા ધાર્મિક-નૈતિક રીતે અપેક્ષા રાખવામાં આવે છે, તેમાં "બાહ્ય બળો અને પ્રભાવોના" અવરોધન અથવા સંચાલનનું કાર્ય, તેમજ બાહ્ય અને આંતરરાષ્ટ્રીય બળોની "મર્યાદાઓ અને પડકારો" અને "આંતરિક આર્થિક, રાજકીય અને સામાજિક વાસ્તવિકતાઓ"ની ગતિશીલતા વચ્ચે મધ્યસ્થી કરવાની ફરજનો સમાવેશ થાય છે. વિશેષ કરીને, તેઓ નોંધે છે:

રાજ્યો આ પરિમાણોમાંના તમામમાં અથવા કેટલાકમાં સફળ થાય છે અથવા નિષ્ફળ જાય છે. પરંતુ તેમની કામગીરીના આધારે — અત્યંત નિર્ણાયક રાજકીય સુવિધાઓના અસરકારક પ્રદાનના તેમના સ્તરોના આધારે — સશક્ત રાજ્યોને નિર્બળ રાજ્યોમાંથી, અને નિર્બળ રાજ્યોને નિષ્ફળ ગયેલા અથવા વિખંડિત થયેલા રાજ્યોમાંથી અલગ ઓળખી શકાય છે.... રાજકીય સુવિધાઓનો એક ક્રમવિભાગ હોય છે. તેમાં સુરક્ષાની પૂર્તિ, ખાસ કરીને માનવીય સુરક્ષાની પૂર્તિ જેટલી નિર્ણાયક બીજી કોઈ નથી. વ્યક્તિઓ એકલા, લગભગ માત્ર વિશેષ અથવા નિશ્ચિત પરિસ્થિતિઓમાં જ, પોતાની સુરક્ષા

સુનિશ્ચિત કરવાનો પ્રયાસ કરી શકે છે. અથવા તો વ્યક્તિઓના જૂથો એકત્રિત થઈ એવી વસ્તુઓ અથવા સેવાઓનું આયોજન કરી અને મેળવણી કરી શકે છે, જે તેમની સુરક્ષાની ભાવનાને મહત્તમ બનાવે. પરંતુ પરંપરાગત રીતે, અને સામાન્ય રીતે, વ્યક્તિઓ અને જૂથો જાહેર સુરક્ષાના સંપૂર્ણ વ્યાપના બદલે ખાનગી સુરક્ષા સરળતાથી અથવા અસરકારક રીતે ઉપલબ્ધ કરાવી શકતા નથી. રાજ્યનું મુખ્ય કાર્ય સુરક્ષારૂપ તે રાજકીય સુવિધા પ્રદાન કરવાનો છે — સરહદપાર આક્રમણો અને ઘૂસણખોરીઓ અટકાવવાનો, રાષ્ટ્રીય વ્યવસ્થા અને સામાજિક બંધારણ સામેના આંતરિક જોખમો અથવા હુમલાઓનું નિરાકરણ કરવાનો... અને નાગરિકોને એવી સ્થિરતા પ્રદાન કરવાનો કે જેથી તેઓ રાજ્ય સાથે તેમજ પોતાના સહનાગરિકો સાથેના વિવાદોનું નિરાકરણ શસ્ત્રો અથવા અન્ય પ્રકારના દૈહિક બળપ્રયોગનો આશ્રય લીધા વિના કરી શકે.

૨૦. રાજ્યનું પ્રાથમિક કર્તવ્ય માનવ ગૌરવનું ઉદ્ધંધન કર્યા વિના તેના સર્વ નાગરિકોને સુરક્ષા પ્રદાન કરવાનું છે. તેનો અનિવાર્ય અર્થ એવો થાય છે કે એવા કાર્યો હાથ ધરવા જોઈએ કે જે કુદરતી સંસાધનોના ઉપાર્જન અને વિતરણની રીત અને પ્રકાર તથા સામાજિક ક્રિયાનાં સંગઠન, તેના લાભો અને ખર્ચને કારણે ઊભા થનારા ગંભીર અસંતોષ અને વિમુખતાને અટકાવે. અમારી રાજ્યની નીતિનિર્દેશક તત્વો આ વાતને સ્પષ્ટ રીતે માન્યતા આપે છે. આપણું સંવિધાન એવું માને છે કે જ્યાં સુધી અમે ભારતના સર્વ નિવાસીઓને સામાજિક, આર્થિક અને રાજકીય ન્યાયની પરિસ્થિતિઓ સુનિશ્ચિત ન કરીએ, ત્યાં સુધી અમે

અમારા નાગરિકો માટે માનવ ગૌરવ હાંસલ કર્યું ગણાઈ શકીશું નહીં, અને ન તો તેમની વિવિધ સમુદાયો વચ્ચે ભાઈચારો પ્રોત્સાહિત કરવાની સ્થિતિમાં રહી શકીશું. જે નીતિઓ આ મૂળભૂત સત્યના વિરોધમાં જાય છે તે રાષ્ટ્રીય એકતા અને અખંડિતતા માટે અનિવાર્ય રીતે વિનાશક છે. એવી સામાજિક-આર્થિક નીતિઓનું અનુસરણ કરવું કે જે ગરીબોમાં વ્યાપક વિમુખતા પેદા કરે અને હિંસક રાજકારણ માટે પરિસ્થિતિઓ ઊભી કરે, તે આપણા સંવિધાન દ્વારા નિષિદ્ધ લક્ષણ છે. આવી નીતિઓના પરિણામે વાસ્તવમાં એવી સ્થિતિ ઊભી કરવી અને પછી એવો દાવો કરવો કે સંવિધાનિક મૂલ્યોના માળખા અંદરથી ઉપજેલા સામાજિક-રાજકીય અશાંતિ અને હિંસાનો સામનો કરવા પૂરતા સંસાધનો ઉપલબ્ધ નથી, તે સંવિધાનિક જવાબદારીઓનો ત્યાગ સમાન છે. એવો દાવો કરવો કે સંસાધનોની તંગી રાજ્યને તેના નાગરિકોની સુરક્ષા સુનિશ્ચિત કરવા માટે, સંવિધાનિક માળખા અંદર કાર્ય કરી શકે તેવી સુશિક્ષિત ઔપચારિક પોલીસ અને સુરક્ષા દળોની યોગ્ય ક્ષમતા વિકસાવવા અટકાવે છે, તે રાજ્યના મૂળભૂત કાર્યનો પરિત્યાગ ગણાય. એવી નીતિઓ અપનાવવી કે જેના દ્વારા ગરીબ વર્ગના અલ્પશિક્ષિત યુવાનોમાં અસંતોષ નિયંત્રિત કરવા માટે હથિયારોનું વિતરણ કરવામાં આવે, તે આત્મવિનાશના બીજ વાવવાના સમાન છે, જે સમાજને વહેંચી અને વિનાશ તરફ દોરી શકે. અમારા યુવાનો અમારી સૌથી અમૂલ્ય સંપત્તિ છે, જેમનું આવતીકાલ વધુ સારો બને તે માટે સંવર્ધન થવું જોઈએ. આપણા દેશમાં વ્યાપક અને ઘેરા અસમાનતાઓ છે અને વસ્તીગત

અર્થમાં આપણે વધતી જતી યુવા વસ્તીવાળો દેશ છીએ, તેથી આવી નીતિ અનિવાર્ય રીતે રાષ્ટ્રીય આપત્તિ તરફ દોરી જશે તેવી અપેક્ષા રાખી શકાય.

૨૧. આપણું બંધારણ નિઃસંદેહ "રાષ્ટ્રીય આત્મહત્યાનો કરાર" નથી. અહોન બરાક, "લોકશાહીમાં ન્યાયાધીશ" (પ્રિન્સ્ટન યુનિવર્સિટી પ્રેસ, ૨૦૦૬). ઓછામાં ઓછું, તેની દૃષ્ટિ અમને, બંધારણીય વિવાદનિવારકો તરીકે, પોલીસીંગના એવા પ્રતિકૃતિ-મોડેલના ઉદ્ભવને અને તેના સંસ્થાકીયીકરણને ઓળખવા અને અટકાવવા સક્ષમ બનાવે છે, જેના અંતિમ પરિણામનો અર્થ માત્ર એટલો જ હોઈ શકે કે આખા રાષ્ટ્રને ટૂંકા ગાળામાં હાંફતા કહેવું પડે: "ભયાનકતા! ભયાનકતા!"

૨૨. ઉપરોક્તના પ્રકાશમાં અમારે અનિવાર્ય રીતે નીચે ચર્ચાયેલ મુદ્દાઓની તપાસ કરવી છે અને યોગ્ય આદેશો પસાર કરવા છે. અમે અરજદારો તરફથી હાજર રહેલા વિદ્વાન વરિષ્ઠ વકીલ, શ્રી અશોક એચ. દેસાઈ, તેમજ રાજ્ય છત્તીસગઢ માટે હાજર રહેલા વિદ્વાન વરિષ્ઠ વકીલ, શ્રી હરીશ એન. સાલ્વે અને શ્રી એમ.એન. કૃષ્ણમણિની વિસ્તૃત દલીલો સાંભળી છે. અમે ભારત સંઘ તરફથી હાજર રહેલા ભારતના વિદ્વાન સોલિસિટર જનરલ, શ્રી ગોપાલ સુબ્રમણ્યમને પણ સાંભળ્યા છે. વર્તમાન બાબતોના સંક્ષિપ્ત તથ્યો અને ઇતિહાસ

૨૩. વર્તમાન રિટ અરજી, વર્ષ ૨૦૦૭માં, નીચે મુજબ દ્વારા દાખલ કરવામાં આવી હતી: (૧) ડૉ. નંદિની સુંદર, જે દિલ્લી સ્કૂલ ઓફ ઇકોનોમિક્સમાં

સમાજશાસ્ત્રના પ્રોફેસર છે, અને "સબાલ્ટર્ન્સ એન્ડ સોવરિન્ટિઃ એન એન્થ્રોપોલોજિકલ હિસ્ટરી ઓફ બસ્ટર" (૨મી આવૃત્તિ ૨૦૦૭) ના લેખક છે; (૨) ડૉ. રામચંદ્ર ગુહા, પ્રસિદ્ધ ઇતિહાસકાર, પર્યાવરણપ્રેમી અને સ્તંભલેખક, તેમજ અનેક પુસ્તકોના લેખક, જેમાં "સેવેજિંગ ધ સિવિલાઈઝ્ડ: વેરિયર એલ્વિન, હિઝ ટ્રાઈબલ્સ એન્ડ ઇન્ડિયા" (૧૯૯૯) અને "ઇન્ડિયા આફ્ટર ગાંધી" (૨૦૦૭) નો સમાવેશ થાય છે; અને (૩) શ્રી ઇ.એ.એસ. શર્મા, ભારત સરકારના ભૂતપૂર્વ સચિવ, તેમજ આંધ્ર પ્રદેશ સરકારના ભૂતપૂર્વ આદિજાતિ કલ્યાણ કમિશનર. અરજદારો દ્વારા, અન્ય બાબતો ઉપરાંત, એવો આક્ષેપ કરવામાં આવ્યો છે કે છત્તીસગઢ રાજ્યના દંતેવાડા જિલ્લામાં અને તેની આસપાસના વિસ્તારોમાં, ચાલુ સશસ્ત્ર માઓવાદી/નક્સલવાદી બળવાખોરી તથા છત્તીસગઢ સરકાર દ્વારા હાથ ધરાયેલા પ્રતિબળવાખોરી અભિયાનોને કારણે, લોકોના માનવ અધિકારોનું વ્યાપક ઉલ્લંઘન થયું છે. આ સંદર્ભમાં, એવો પણ આક્ષેપ કરવામાં આવ્યો હતો કે છત્તીસગઢ રાજ્ય "સલ્વા જુડુમ" નામના એક જૂથની પ્રવૃત્તિઓને સક્રિય રીતે પ્રોત્સાહન આપી રહ્યું હતું, જે વાસ્તવમાં સશસ્ત્ર નાગરિક સતર્કતા જૂથ હતું, અને તેનાથી ચાલુ સંઘર્ષ વધુ ઉગ્ર બનતો હતો તથા માનવ અધિકારોના વધુ વ્યાપક ઉલ્લંઘનને વેગ મળતો હતો.

૨૪. આ અદાલતે, અગાઉ, સુનાવણીના તે તે તબક્કે યોગ્ય હોય તેવા વિવિધ આદેશો પસાર કર્યા હતા. અગાઉ આ અદાલતે નોંધ્યું હતું કે અરજદારો દ્વારા કરવામાં આવેલા ગંભીર આક્ષેપોની તપાસ માટે સમિતિની રચના કરીને નેશનલ

હ્યુમન રાઈટ્સ કમિશન ("એનએચઆરસી") દ્વારા તેની ચકાસણી કરવામાં આવે અને તેનો અહેવાલ આ અદાલત સમક્ષ ઉપલબ્ધ કરાવવામાં આવે, તે યોગ્ય રહેશે. ૨૫-૦૮-૨૦૦૮ના રોજ એનએચઆરસીએ તેનો અહેવાલ દાખલ કર્યો હતો. ત્યારબાદ આ અદાલતે છત્તીસગઢ સરકારને તે ભલામણો પર વિચાર કરવા નિર્દેશ આપ્યો હતો. આ અદાલતે એ પણ નિર્દેશ આપ્યો હતો કે હત્યા અથવા હિંસાના અન્ય કૃત્યો તથા ગુનાઓના આચરણ અંગે, જ્યાં પ્રથમ માહિતી અહેવાલો ("એફઆઈઆર") નોંધાયેલા ન હતા, ત્યાં યોગ્ય પ્રથમ માહિતી અહેવાલો દાખલ કરવામાં આવે. વધુમાં, છત્તીસગઢ સરકારને એવો પણ નિર્દેશ આપવામાં આવ્યો હતો કે કોઈ વ્યક્તિનું મૃતદેહ મળ્યાની સ્થિતિમાં તે અનુસરે તેવી મેજિસ્ટ્રીયલ તપાસ સુનિશ્ચિત કરે અને "એક્શન ટેકન રિપોર્ટ" દાખલ કરે. તા. ૧૮-૦૨-૨૦૧૦ના હુકમમાં, આ અદાલતે જણાવ્યું હતું કે "[૧] એવું જણાય છે કે લગભગ ૩૦૦૦ એસપીઓઓ," (સ્પેશિયલ પોલીસ ઓફિસર્સ) "ને નિયમિત પોલીસ દળ ઉપરાંત કાનૂન અને વ્યવસ્થાની પરિસ્થિતિ સંભાળવા માટે રાજ્ય સરકારે નિયુક્ત કર્યા છે. અમે સ્પષ્ટ કરીએ છીએ કે એસપીઓઓની નિમણૂક કાયદા અનુસાર કરવામાં આવશે." અદાલતે વિશેષરૂપે એવું પણ નોંધ્યું હતું કે "[૧] ખાનગી નાગરિકોને હથિયારો આપવામાં આવ્યા છે, તે બાબતનો પણ રાજ્ય દ્વારા દઢતાપૂર્વક ઇનકાર કરવામાં આવે છે."

૨૫. અમારી સમક્ષ ચાલી રહેલી સતત સુનાવણીઓ દરમિયાન અનેક આક્ષેપો કરવામાં આવ્યા છે, એન.એચ.આર.સી.ના કેટલીક નિષ્કર્ષોને વિશેષ રીતે

રેખાંકિત કરવામાં આવી છે, અને કેટલીકનો વિરોધ કરવામાં આવ્યો છે. અમારે ખાસ કરીને ત્રણ પાસાઓ પર વિચાર કર્યો હતો, અને તે નીચે મુજબ છે: (૧) છત્તીસગઢના વિવિધ જિલ્લાઓમાં આવેલી શાળાઓ અને છાત્રાલયોમાં વિવિધ સુરક્ષા દળો દ્વારા કબજો જમાવવામાં આવ્યો હોવાનો મુદ્દો, જેના પરિણામે એવી શાળાઓના વિદ્યાર્થીઓને યોગ્ય શિક્ષણ પ્રાપ્ત થવું અશક્ય બને છે; (૨) એસ.પી.ઓ.ઓના રોજગારના સ્વરૂપનો મુદ્દો, જેઓ લોકપ્રિય રીતે કોચા કમાન્ડોઝ તરીકે પણ ઓળખાય છે, તેમની તાલીમની પદ્ધતિ, પોલીસ અધિકારીઓ તરીકે તેમની સ્થિતિ, તેમને આગ્રેય શસ્ત્રો આપવામાં આવતા હોવાની હકીકત, તથા આવા એસ.પી.ઓ.ઓ દ્વારા આચરવામાં આવેલી અતિશય હિંસા અંગેના વિવિધ આક્ષેપો; અને (૩) આ વખતે સ્વામી અગ્નિવેશ દ્વારા કરવામાં આવેલા નવા આક્ષેપો કે માર્ચ, ૨૦૧૧ દરમિયાન કોઈ સમયે મોરપક્ષી, તાડમેટલા અને ટિમ્માપુરમ ગામોમાં આશરે ૩૦૦ મકાનો સળગાવી દેવામાં આવ્યા, સ્ત્રીઓ પર બળાત્કાર કરવામાં આવ્યો અને ત્રણ પુરુષોની હત્યા કરવામાં આવી. એવો પણ આક્ષેપ કરવામાં આવ્યો હતો કે જ્યારે સ્વામી અગ્નિવેશે, નાગરિક સમાજના કેટલાક અન્ય સભ્યો સાથે, માનવતાવાદી સહાયનું વિતરણ કરવા અને પરિસ્થિતિનો પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન મેળવવા માટે ઉક્ત ગામોની મુલાકાત લેવાનો પ્રયાસ કર્યો, ત્યારે “સલવા જુડુમ”ના સભ્યો દ્વારા બે અલગ-અલગ ઘટનાઓમાં તેમના પર હુમલો કરવામાં આવ્યો, અને છત્તીસગઢના મુખ્ય પ્રધાન દ્વારા તેમને તેમની મુસાફરી હાથ ધરવા અને તેમના

કાર્યો પૂર્ણ કરી શકે તે માટે સંપૂર્ણ સુરક્ષા આપવામાં આવશે તેવી ખાતરી આપવામાં આવી હોવા છતાં, તથા સુરક્ષા દળોની હાજરી હોવા છતાં, આ હુમલાઓ થવા દેવામાં આવ્યા. એવું પણ અહેવાલિત છે, અને પ્રથમદ્રષ્ટ્યા એવું જણાય છે, કે સ્વામી અગ્નિવેશ પ્રતિષ્ઠિત સામાજિક કાર્યકર છે, જે સામાજિક સંઘર્ષના શાંતિપૂર્ણ નિરાકરણના માર્ગના સમર્થક છે. એ પણ જણાય છે કે સ્વામી અગ્નિવેશે વાસ્તવમાં છત્તીસગઢમાં નક્સલવાદીઓ દ્વારા અપહરણ કરાયેલા કેટલાક પોલીસ કર્મચારીઓની મુક્તિ માટે કાર્ય કર્યું હતું, અને તે બાબતની કબૂલાત છત્તીસગઢના મુખ્ય પ્રધાન જેટલી ઉચ્ચ પદવી ધરાવતા વ્યક્તિએ પણ કરી છે.

૨૬. સુરક્ષા દળોના કબજામાં રહેલ શાળાઓ અને વિદ્યાર્થી આવાસોના પ્રશ્ન અંગે, એ નોંધવું યોગ્ય છે કે છત્તીસગઢ રાજ્યએ સ્પષ્ટપણે નકાર્યું હતું કે કોઈપણ શાળાઓ, હોસ્પિટલઓ, આશ્રમો અને આંગણવાડીઓ સુરક્ષા દળોના કબજામાં યથાવત્ રાખવામાં આવી રહી હતી, અને હકીકતમાં આવી બધી સુવિધાઓ ખાલી કરાવવામાં આવી હતી. જોકે, આ ખંડપીઠ સમક્ષની સુનાવણી દરમિયાન એવું બહાર આવ્યું છે કે અગાઉના સોગંદનામામાં કરાયેલા તથ્યાધારિત દાવાઓ ખોટા હતા, અને હકીકતમાં મોટી સંખ્યામાં શાળાઓ સુરક્ષા દળોના કબજામાં યથાવત્ રાખવામાં આવી હતી. માત્ર આ અદાલતના હસ્તક્ષેપ અને નિર્દેશો પછી જ છત્તીસગઢ રાજ્યએ શાળાઓ અને વિદ્યાર્થી આવાસોને સુરક્ષા દળોના કબજામાંથી મુક્ત કરવાની પ્રક્રિયા શરૂ કરી. એ પ્રક્રિયા હકીકતમાં હજુ પણ ચાલુ

છે. અમારી સમક્ષ ચાલી રહેલી વર્તમાન કાર્યવાહી દરમ્યાન છત્તીસગઢ રાજ્યએ પોતાનું વર્તન જે રીતે રાખ્યું છે તે અંગે અમે અમારી અનામતતા વ્યક્ત કરીએ છીએ. આ અદાલત સમક્ષ અગાઉ એવી રજૂઆતો કરવામાં આવી હતી કે શાળાઓ, હોસ્પિટલઓ, આશ્રમો અને આંગણવાડીઓ પહેલેથી જ ખાલી કરાવવામાં આવી છે; તે કારણે આ અદાલતે અગાઉ રાષ્ટ્રીય માનવ અધિકાર આયોગની ભલામણોના અન્ય પાસાઓ અંગે આદેશો પસાર કર્યા હતા અને જાહેર કલ્યાણ માટે આવશ્યક તથા જીવન્ત એવા આવા માળખાગત સાધનો અને જાહેર સુવિધાઓ પર સુરક્ષા દળોના કબજાના પ્રશ્ન પર પોતાને સંબોધિત કર્યું નહોતું. આ અદાલતના નિર્દેશોનું પાલન કરવા માટે સમયવધારો માંગતાં છત્તીસગઢ રાજ્ય દ્વારા અલગ સોગંદનામું દાખલ કરવામાં આવ્યું છે. તેનું કારણ એ છે કે હજુ પણ મોટી સંખ્યામાં શાળાઓ અને વિદ્યાર્થી આવાસો સુરક્ષા દળોના કબજામાં યથાવત્ છે. અમે ઉક્ત મુદ્દા પર અલગથી વિચારણા કરીશું.

૨૭. અન્ય બે મુદ્દાઓ, અર્થાત્, (૧) એસ.પી.ઓ.ની નિમણૂક; અને (૨) સ્વામી અગ્નિવેશ દ્વારા આક્ષેપિત ઘટનાઓ અંગે હવે અમે નીચે ચર્ચા કરીશું.

૨૮. આ તબક્કે એ નોંધવું પણ આવશ્યક છે કે છત્તીસગઢમાં, તેમજ દેશના વિવિધ અન્ય ભાગોમાં ચાલતી સશસ્ત્ર બળવાખોરીનો ઉદ્દેખ અરજદારો તેમજ પ્રતિવાદીઓ દ્વારા “માઓવાદી” અને “નક્સલ” અથવા “નક્સલાઈટ” પ્રવૃત્તિઓ એમ બંને રીતે કરવામાં આવ્યો છે. આવા શબ્દો પરસ્પર વિનિમયપાત્ર અર્થમાં વપરાય છે, અને વ્યાપક રીતે રાજ્ય વિરુદ્ધ, તેમજ વ્યક્તિગત નાગરિકો

અથવા નાગરિકોના જૂથો વિરુદ્ધ, વિવિધ લોકોના જૂથો દ્વારા કરવામાં આવતી સશસ્ત્ર બળવાખોરીનો સંદર્ભ આપે છે. આ હુકમમાં, અમે “માઓવાદી” પ્રવૃત્તિઓ અને “નક્સલ” અથવા “નક્સલાઈટ” પ્રવૃત્તિઓનો ઉલ્લેખ પરસ્પર વિનિમયપાત્ર રીતે કરીએ છીએ. એસ.પી.ઓ.ની નિમણૂક અને સેવાની શરતો.

૨૯. “કોચા કમાન્ડોઝ” ના કાર્યપ્રવર્તન અંગે અરજદારો દ્વારા અનેક આક્ષેપો કરવામાં આવ્યા હતા, અને આ અદાલતે કોચા કમાન્ડોઝ કોણ હતા અથવા શું હતા તે અંગે સ્પષ્ટતા કરવા જણાવ્યું ત્યારબાદ, છત્તીસગઢ રાજ્યએ, બે અલગ અલગ સોગંદનામા તથા એક લેખિત નોંધ દ્વારા, જણાવ્યું, દાવો કર્યો અને/અથવા રજૂઆત કરી:

(૧) કે, ૨૦૦૪ થી ૨૦૧૦ દરમિયાન, રાજ્યમાં નક્સલવાદીઓ દ્વારા ૨૨૯૮ હુમલા થયા હતા, અને ૫૩૮ પોલીસ તથા અર્ધલશ્કરી કર્મચારીઓ નિહત થયા હતા; કે, તેના ઉપરાંત, આવા હુમલાઓમાં ૧૬૯ વિશેષ અધિકારીઓ, ૩૨ સરકારી કર્મચારીઓ (પોલીસ નહીં) અને ૧૦૬૪ ગ્રામજનો પણ નિહત થયા હતા; કે, “એસ.પી.ઓ. રાજ્યના નક્સલપ્રભાવિત જિલ્લાઓમાં સમગ્ર સુરક્ષા તંત્રનો અભિન્ન ભાગ છે;” અને કે, દંતેવાડા જિલ્લાના ચિંતલનાર વિસ્તાર સૌથી વધુ પ્રભાવિત વિસ્તાર છે, જેમાં એક જ ઘટનામાં ૭૬ સુરક્ષા કર્મચારીઓ નિહત થયા હતા.

(૨) કે, જેમ અગાઉ જણાવવામાં આવ્યું છે તેમ, છત્તીસગઢ રાજ્ય દ્વારા દાખલ કરવામાં આવેલા અન્ય સોગંદનામાઓમાં દર્શાવ્યા મુજબ, સત્વા જુદૂમે પોતાનો

પ્રવાહ પૂર્ણ કર્યો છે અને એક શક્તિ તરીકે તેનું અસ્તિત્વ સમાપ્ત થઈ ગયું છે, હવે તે માત્ર પ્રતીકાત્મક રીતે જ અસ્તિત્વમાં છે; કે અરજદારો તથા શ્રી અગ્નિવેશનો આ દાવો કે સત્વા જુદૂમ હજી પણ એસ.પી.ઓ.ઓ. અને કોચા કમાન્ડોના સ્વરૂપમાં સક્રિય છે, તે ગેરસમજ પર આધારિત છે; કે “કોચા કમાન્ડો” શબ્દપ્રયોગ સત્તાવાર નથી અને કોઈ વ્યક્તિની કોચા કમાન્ડો તરીકે નિમણૂક કરવામાં આવતી નથી; કે કેટલાક એસ.પી.ઓ.ઓ. કોચા જનજાતિના છે અને તેથી ઢીલા અર્થમાં “કોચા કમાન્ડો” શબ્દનો ઉપયોગ થાય છે; કે અગાઉ એસ.પી.ઓ.ઓ.ની નિમણૂક ઈન્ડિયન પોલીસ એક્ટ, ૧૮૬૧ (“આઈ.પી.એ.”) ની કલમ ૧૭ હેઠળ જિલ્લા દંડાધિકારી દ્વારા કરવામાં આવતી હતી; કે ઉક્ત કાયદા હેઠળ નિમાયેલ એસ.પી.ઓ.ઓ.ને તેમની સત્તા, ફરજો અને જવાબદારી આઈ.પી.એ.ની કલમ ૧૮ હેઠળ પ્રાપ્ત થતી હતી; અને કે છત્તીસગઢ પોલીસ અધિનિયમ, ૨૦૦૭ (“સી.પી.એ. ૨૦૦૭”) અમલમાં આવ્યા પછી હવે એસ.પી.ઓ.ઓ.ની નિમણૂક સી.પી.એ. ૨૦૦૭ ની કલમ ૮ હેઠળ કરવામાં આવે છે; કે એસ.પી.ઓ.ઓ.ને દર મહિને રૂપિયા ૩૦૦૦ નું માનદ વેતન આપવામાં આવે છે, જેમાંથી ૮૦% ભારત સરકાર દ્વારા આપવામાં આવે છે; કે એસ.પી.ઓ.ઓ.ની નિમણૂક માર્ગદર્શક, શોધખોળકર્તા અને અનુવાદક તરીકે કાર્ય કરવા તથા ગુપ્ત માહિતીના સ્ત્રોત તરીકે કામ કરવા માટે કરવામાં આવે છે, અને તેમની આત્મરક્ષા માટે તેમને આગ્રેય શસ્ત્રો આપવામાં આવે છે; કે અન્ય અનેક રાજ્યોમાં પણ એસ.પી.ઓ.ઓ.ની નિમણૂક કરવામાં

આવી છે, અને સ્થાનિક લોકો, બોલી અને ભૂપ્રદેશ અંગેની તેમની પરિચિતતા તેમને નક્કસલવાદીઓ સામે અસરકારક બનાવે છે, તેથી નક્કસલવાદીઓ એસ.પી.ઓ.ઓ.નો વિરોધ કરે છે; કે છત્તીસગઢમાં નિમાયેલ અને ભારત સંઘ દ્વારા મંજૂર કરાયેલ એસ.પી.ઓ.ઓ.ની કુલ સંખ્યા ૨૮-૦૩-૨૦૧૧ ના રોજ ૬૫૦૦ હતી. (અહીં નોંધનીય છે કે એક વર્ષ અગાઉ છત્તીસગઢ રાજ્યએ આ અદાલતને જાણ કરી હતી કે છત્તીસગઢમાં નિમાયેલ એસ.પી.ઓ.ઓ.ની કુલ સંખ્યા ૩૦૦૦ હતી. તાજેતરના સોગંદનામામાં પ્રકાશમાં આવેલ નિમાયેલ એસ.પી.ઓ.ઓ.ની ઘણી વધુ સંખ્યા દર્શાવે છે કે એક વર્ષની અવધિમાં આ સંખ્યા બમણાથી પણ વધુ થઈ ગઈ હતી.)

૩૦. ઉપરોક્ત વિગતો ધરાવતા સોગંદનામું રજૂ થતાં, અમે છત્તીસગઢ રાજ્ય દ્વારા ઉકેલવામાં ન આવેલાં અનેક મુદ્દાઓ તરફ ધ્યાન દોર્યું હતું. અમારા દ્વારા ઉઠાવવામાં આવેલા કેટલાક મહત્વપૂર્ણ પ્રશ્નો, જેમના ઉત્તર આપવા માટે છત્તીસગઢ રાજ્ય અને ભારત સંઘને નિર્દેશ આપવામાં આવ્યા હતા, અન્ય બાબતો ઉપરાંત, નીચે મુજબ હતા: (૧) આવી નિમણૂક માટેની આવશ્યક લાયકાતો; (૨) તેમની તાલીમનો પ્રકાર અને વ્યાપ, ખાસ કરીને એ હકીકતને ધ્યાનમાં રાખીને કે તેમને આગ્રેયાસ્ત્રો વાપરવાના હતા; (૩) આવા એસ.પી.ઓ.ની પ્રવૃત્તિઓ ઉપર છત્તીસગઢ રાજ્ય દ્વારા નિયંત્રણ રાખવાની પદ્ધતિ; (૪) તેમની “ફરજો” બજાવતી વખતે ગંભીર ઈજા કે મૃત્યુની ઘટના બને તો એસ.પી.ઓ. અને તેમના કુટુંબોના રક્ષણ માટે કઈ ખાસ જોગવાઈઓ

કરવામાં આવી હતી; અને (પ) નિયુક્ત એસ.પી.ઓ.ને ફરજમુક્ત કરવાની તેમજ તેમની ફરજોના અનુસંધાનમાં તેમને અપાયેલાં આગ્રેયાસ્ત્રો પરત મેળવવાની શું જોગવાઈઓ અને પ્રક્રિયાઓ અમલમાં હતી, તેમજ અસ્થાયી અવધિ માટે એસ.પી.ઓ. તરીકે તેમની ફરજો બજાવ્યા પછી તેમની સલામતી અને સુરક્ષા અંગે શું જોગવાઈ હતી. આ સંદર્ભમાં, છત્તીસગઢ રાજ્યએ ૦૩-૦૫-૨૦૧૧ના રોજ દાખલ કરાયેલ એક વધારાનું સોગંદનામું રજૂ કર્યું હતું, અને અનુસંધાનમાં, અમે આ મામલો આદેશો માટે અનામત રાખ્યા પછી, ૧૬-૦૫-૨૦૧૧ના રોજ ૧૧-૦૩-૨૦૧૧ તારીખની લેખિત નોંધ રજૂ કરી હતી. તેનું સંક્ષિપ્ત સારાંશ નીચે આપવામાં આવે છે.

(૧) કે ભારત સંઘ સુરક્ષા સંબંધિત ખર્ચ (એસ.આર.ઈ.) યોજના હેઠળ માનદ વેતનના પરતચુકવણીના હેતુસર દરેક રાજ્ય માટે એસ.પી.ઓ.ની સંખ્યાની ઉચ્ચતમ મર્યાદાને મંજૂરી આપે છે.

(૨) કે હાલ છત્તીસગઢ રાજ્ય છત્તીસગઢ પોલીસ અધિનિયમ, ૨૦૦૭ ("સી.પી.એ. ૨૦૦૭") ની કલમ ૮(૧) હેઠળ એસ.પી.ઓ.ની ભરતી કરે છે, અને સી.પી.એ. ૨૦૦૭ ની કલમ ૮(૨) અનુસાર એસ.પી.ઓ.ને "સમાન દરજ્જાના કોન્સ્ટેબ્યુલરી અને છત્તીસગઢ પોલીસના અધીનસ્ત કર્મચારીઓ જેવા જ અધિકારો, વિશેષાધિકારો પ્રાપ્ત છે અને તેઓએ તે જ ફરજો બજાવવાની હોય છે;" કે એસ.પી.ઓ. છત્તીસગઢના પોલીસ દળનો અભિન્ન ભાગ છે, અને તેઓ "અન્ય કોઈપણ પોલીસ અધિકારીની જેમ જ પોલીસ સુપરિન્ટેન્ડન્ટના સમાન

હુકમ, નિયંત્રણ અને દેખરેખ હેઠળ છે. એસ.પી.ઓ. ઉપર પણ અન્ય કોઈપણ પોલીસ અધિકારીની જેમ જ સમાન શિસ્ત લાગુ પડે છે અને તેઓને તે જ કાનૂની માળખા દ્વારા નિયમિત કરવામાં આવે છે...;" કે ૧૨૦૦ એસ.પી.ઓ.ને સસ્પેન્ડ કરવામાં આવ્યા છે, અને જો તેઓ ફરજોના નિર્વહમાં બેદરકાર જણાય તો તેમનો કાર્યકાળ નવીન કરાતો નથી અથવા વધારાતો નથી. (તથાપિ, લેખિત નોંધમાં એવું દર્શાવવામાં આવ્યું છે કે એસ.પી.ઓ. "છે" ભારતીય પોલીસ અધિનિયમ, ૧૮૬૧ ની કલમ ૧૭ હેઠળ નિમણૂક કરવામાં આવે છે).

(૩) કે એસ.પી.ઓ.ઓ. "સહાયક દળ અને દળ-વૃદ્ધિકારક" તરીકે સેવા આપે છે; તથા એસ.પી.ઓ.ઓ.ની નિમણૂકોની ભલામણ શ્રી એમ. વીરપ્પા મોઈલીના અધ્યક્ષસ્થાને આવેલી દ્વિતીય પ્રશાસકીય સુધારણા આયોગ દ્વારા કરવામાં આવી છે.

(૪) કે છત્તીસગઢમાં નિયમિત પોલીસ અને અન્ય સુરક્ષા દળોની અપર્યાપ્તતાની સમસ્યાને ઘટાડવામાં એસ.પી.ઓ.ઓની નિર્ણાયક ભૂમિકા છે; કે નક્સલવાદી સમસ્યાનો સામનો કરવા માટે કાર્યયોજનાની તૈયારી કરવા છત્તીસગઢ સરકાર દ્વારા ૨૦૦૭માં નિયુક્ત કરાયેલી ત્રણ સભ્યોની સમિતિએ જરૂરિયાત સિત્તેર (૭૦) બટાલિયન ગણાવી હતી; જ્યારે તેની સરખામણીએ હાલમાં રાજ્ય પાસે કુલ માત્ર ૪૦ બટાલિયન છે, જેમાંથી ૨૪ કેન્દ્રીય સશસ્ત્ર પોલીસ દળની, ૬ ઇન્ડિયન રિઝર્વની અને ૧૦ રાજ્ય બટાલિયન છે; કે ઘટ ૩૦ બટાલિયનની છે.

(૫) કે સ્થળાંતરિત ગામજનો માટેના રાહત શિબિરો પર નક્સલવાદીઓ દ્વારા થયેલા હુમલાઓને કારણે એસ.પી.ઓ.ઓની નિમણૂક જરૂરી છે; કે ૨૦૦૫ થી ૨૦૧૧ દરમિયાન માઓવાદીઓ દ્વારા કરવામાં આવેલા હુમલાઓની કુલ સંખ્યા ૪૧ હતી, જેમાં ૪૭ વ્યક્તિઓના મૃત્યુ થયા અને ૩૭ વ્યક્તિઓ ઘાયલ થયા, જ્યારે દંતેવાડામાં આ આંકડા ૨૪ હુમલાઓ, ૩૭ વ્યક્તિઓના મૃત્યુ અને ૨૬ ઘાયલોના હતા; કે આદિવાસી યુવકો “સ્વ-રક્ષણની પ્રેરણાથી તથા પોતાના પરિવારજનો/ગામોને હિંસક હુમલાઓથી બચાવવા માટે” એસ.પી.ઓ.ઓની પંક્તિઓમાં જોડાઈ રહ્યા છે; કે “[ટી] સ્થાનિક ભૂપ્રકૃતિ, બોલીઓ, નક્સલવાદીઓ અને તેમના સમર્થકો અંગે જ્ઞાન ધરાવતા તથા સ્વૈચ્છિક રીતે આગળ આવી પોતાની ઈચ્છા વ્યક્ત કરનાર નક્ષલ હિંસાના પીડિતો અને નક્ષલ પ્રભાવિત વિસ્તારોના યુવકોની ચરિત્ર-ચકાસણી પછી એસ.પી.ઓ. તરીકે ભરતી કરવામાં આવે છે;” અને કે આવા આદિવાસી યુવકોને સંબંધિત પોલીસ મથકના ઈન-ચાર્જ અને ગેઝેટેડ પોલીસ અધિકારીઓની ભલામણ પર પોલીસ સુપરિન્ટેન્ડન્ટ દ્વારા અસ્થાયી ધોરણે એસ.પી.ઓ. તરીકે ભરતી કરવામાં આવે છે.

(૬) કે, ભલે આઈ.પી.એ. ૧૮૬૧ અને સી.પી.એ. ૨૦૦૭ કોઈ લાયકાતો નિર્ધારિત કરતાં નથી, તેમ છતાં એસ.પી.ઓ.ની નિમણૂકમાં “જોએ પાંચમું ધોરણ પાસ કર્યું હોય તેમને પ્રાધાન્ય આપવામાં આવે છે”; કે, ૧૮ વર્ષથી વધુ

વય ધરાવતા અને સ્થાનિક ભૂગોળથી પરિચિત વ્યક્તિઓની નિમણૂક કરવામાં આવે છે; અને કે, તે જ નિર્ધારિત માર્ગદર્શિકાઓ અનુસાર કરવામાં આવે છે.

(૭) કે એસ.પી.ઓ. તરીકે નિયુક્ત કરવામાં આવેલા આવા આદિવાસી યુવકોને કુલ બે મહિનાની તાલીમ આપવામાં આવે છે, જેમાં સમાવેશ થાય છે: (એ) મસ્કેટરી શસ્ત્રના સંચાલન અંગેની તાલીમ, (બી) પ્રાથમિક સારવાર અને તબીબી સંભાળ; (સી) ક્ષેત્ર તથા હસ્તકૌશલ્ય ક્વાયત; (ડી) યુ.એ.સી. અને યોગ તાલીમ; અને એ પણ કે ઉપરોક્ત ઉપરાંત વિવિધ વિષયોના "મૂળભૂત પ્રાથમિક જ્ઞાન" નો પણ તાલીમ અભ્યાસક્રમમાં સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે – (ઈ) કાયદો (આઈ.પી.સી., સી.આર.પી.સી., પુરાવા અધિનિયમ, માઈનર અધિનિયમ વગેરે સહિત) ૨૪ અવધિમાં; (એફ) માનવ અધિકારો અને ભારતના બંધારણની અન્ય જોગવાઈઓ ૧૨ અવધિમાં; (જી) પોલીસિંગમાં વૈજ્ઞાનિક અને ફોરેન્સિક સહાયોના ઉપયોગ અંગે ૬ અવધિમાં; (એચ) સમુદાય પોલીસિંગ ૬ અવધિમાં; અને (૧) બસ્તરની સંસ્કૃતિ અને રિવાજો ૮ અવધિમાં; તથા આવી તાલીમની સમયસારણી, જેમાં દરેક અવધિને એક કલાકના વર્ગખંડ માર્ગદર્શન તરીકે દર્શાવવામાં આવી હતી, જે આ અદાલત સમક્ષ રજૂ કરવામાં આવી છે, તે આ બાબતનો પુરાવો છે.

(૮) કે તાલીમ પૂર્ણ થયા પછી, એસ.પી.ઓ.ઓને તેમના સ્થાનિક વિસ્તારોમાં તહેનાત કરવામાં આવે છે અને તેઓ પોલીસના નેતૃત્વ હેઠળ કાર્ય કરે છે, તેમજ જિલ્લા પોલીસ સુપરિન્ટેન્ડન્ટ એસ.એચ.ઓ./એસ.ડી.ઓ.પી./એડિશનલ

એસ.પી. મારફતે આ એસ.પી.ઓ.ઓને હુકમ આપે છે અને તેમ પર નિયંત્રણ રાખે છે; કે ભૂતકાળમાં ફરજ પર ગેરહાજરી અને અન્ય અનુશાસનભંગ બદલ ૧૨૦૦ એસ.પી.ઓ.ઓને સેવામાંથી મુક્ત કરવામાં આવ્યા છે; કે ફોજદારી કૃત્યો માટે ૨૨ એસ.પી.ઓ.ઓ વિરુદ્ધ પ્રથમ માહિતી અહેવાલ નોંધવામાં આવ્યા છે, અને કાયદા મુજબ કાર્યવાહી કરવામાં આવી છે.

(૯) કે “વર્ષ ૨૦૦૫ થી એપ્રિલ ૨૦૧૧ દરમિયાન”, ૧૭૩ એસ.પી.ઓ.એ “તેઓની ફરજો બજાવતી વખતે પોતાનો જીવ ન્યોછાવર કર્યો છે અને ૧૧૭ એસ.પી.ઓ.ને ઈજાઓ પહોંચી છે;” તેમજ મૃત્યુ અને/અથવા ઈજાની સ્થિતિમાં એસ.પી.ઓ.ના નજીકના સગાઓને રાહત અને પુનર્વસન આપવા માટે, અનુકંપા સહાયની ચુકવણી જેવા કેટલાક ઉપાયો કરવામાં આવ્યા છે.

(૧૦) કે, છત્તીસગઢમાં નક્સલીઓ સામેની લડતમાં જોડાયેલા મોટાભાગના સુરક્ષા કર્મચારીઓ રાજ્ય બહારના હોવાથી, સ્થાનિક ભૂપ્રકૃતિ, ભૂગોળ, સંસ્કૃતિ તથા કોણ નક્સલ સમર્થક છે, કોણ નક્સલ છે વગેરે બાબતો અંગેના જ્ઞાનના અભાવે રાજ્યના કાર્યમાં અડચણ ઊભી થાય છે; કે, સ્થાનિક જ્ઞાનને કારણે સ્થાનિક એસ.પી.ઓ. અમૂલ્ય સાબિત થાય છે; અને કે, રાહત શિબિરો વગેરેમાં ફરજ પર રહેલા સ્થાનિક અધિકારીઓ તરીકે એસ.પી.ઓ.એ રાહત શિબિરો પર થયેલા એક ડઝનથી વધુ માઓવાદી હુમલાઓ નિષ્ફળ બનાવવામાં સફળતા મેળવી છે અને નિયમિત દળોના જીવ બચાવવામાં પણ તેઓ મહત્વપૂર્ણ સાબિત થયા છે.

(૧૧) કે એસ.પી.ઓ.ઓ. ને “નિયમિત દળના ભાગરૂપે તેમની સંભાળ રાખવામાં આવે છે અને તેમના કલ્યાણની રાજ્ય દ્વારા કાળજી લેવામાં આવે છે;” અને તેના ઉદાહરણો તથા તે બાબતના પુરાવા તરીકે, છત્તીસગઢ સરકાર દ્વારા કન્સ્ટેબલની ભરતીમાં નક્ષલ હિંસાના પીડિતોને આપવામાં આવેલી વિશેષ રાહત, તેમજ ભરતી પરીક્ષા પાસ કરેલા ૭૦૦ થી વધુ એસ.પી.ઓ.ઓ. ને કન્સ્ટેબલ તરીકે નિયુક્ત કરવામાં આવ્યા હોવાની હકીકતનો ઉલ્લેખ કરી શકાય.

(૧૨) કે છત્તીસગઢ રાજ્યએ દિનાંક ૦૬-૦૫-૨૦૧૧ના વિશેષ પોલીસ અધિકારીઓ (નિમણૂક, તાલીમ અને સેવાની શરતો) નિયમો, ૨૦૧૧ ઘડી છે. (“નવી નિયમનકારી પ્રક્રિયાઓ”).

૩૧. આ તબક્કે જ નોંધવું યોગ્ય છે કે ઉક્ત નિયમો, નવી નિયમનકારી પ્રક્રિયાઓમાં, આ અદાલતે મામલાની સુનાવણી કરી તેને નિર્દેશો માટે અનામત રાખ્યા પછી ઘડવામાં આવ્યા છે. ૧૬ મે, ૨૦૧૧ની લેખિત નોંધમાં એવો દાવો કરવામાં આવ્યો છે કે “એસ.પી.ઓ. માટે તાલીમના વધુ સારા સમયપત્રક પાછળનો આશય એ છે કે એસ.પી.ઓ.ને સ્થાનિક આદિવાસીઓએ ભોગવતી સમસ્યાઓ પ્રત્યે વધુ સંવેદનશીલ બનાવવામાં આવે. એસ.પી.ઓ. વિમુખ બનેલા આદિવાસીઓને ફરી મુખ્ય પ્રવાહમાં પરત લાવવામાં પણ નિર્ણાયક ભૂમિકા ભજવે છે.” લેખિત નોંધમાં આગળ એવો પણ તર્ક કરવામાં આવ્યો છે કે “અરજદારો દ્વારા માગવામાં આવેલ રીતે એસ.પી.ઓ.ને વિખેરી નાખવાથી છત્તીસગઢ રાજ્યમાં કાયદો અને વ્યવસ્થાની સ્થિતિમાં ભયંકર અવ્યવસ્થા

સર્જશે" અને છત્તીસગઢ રાજ્ય "અસરકારક અને કાર્યક્ષમ પોલીસ દળ પ્રાપ્ત થાય તે માટે એસ.પી.ઓ.ને અપાતી તાલીમ યોજનામાં સુધારો કરવાનો ઇરાદો ધરાવે છે" અને તે જ હેતુ સિદ્ધ કરવા માટે નવી નિયમનકારી પ્રક્રિયાઓ ઘડવામાં આવી છે.

૩૨. છત્તીસગઢ રાજ્યએ પણ ભારત સરકાર દ્વારા તારીખ ૦૩-૦૫-૨૦૧૧ના રોજ દાખલ કરાયેલ સોગંદનામા પર, એસ.પી.ઓ.ની નિમણૂક, સેવા અને તાલીમ અંગે, તેમજ સંઘ ભારત સરકારે ડાબેરી પાંખના ઉગ્રવાદ ("એલ.ડબ્લ્યુ.ઈ.") નો સામનો કેવી રીતે કરવો જોઈએ તે અંગે કરેલા વ્યાપક નીતિ-નિવેદનો પર, ખૂબ આધાર મૂક્યો હતો. આ સંદર્ભે, ભારત સરકારના સોગંદનામાનો સંક્ષિપ્ત સાર નીચે આપેલ છે:

(૧) પોલીસ અને જાહેર વ્યવસ્થા રાજ્ય વિષય છે અને તેની મુખ્ય જવાબદારી રાજ્ય સરકારની છે; તેમ છતાં, વિશેષ કેસોમાં કેન્દ્ર સરકાર એસ.આર.ઈ. યોજના દ્વારા રાજ્ય સરકારોના પ્રયત્નોને પૂરક સહાય આપે છે. જણાવવામાં આવે છે કે આ યોજના વર્તમાન સમયે એલ.ડબ્લ્યુ.ઈ. સહિતની તીવ્ર સુરક્ષા સમસ્યાઓનો સામનો કરતા રાજ્યોને મદદ કરવા માટે વિકસાવવામાં આવી છે અને હાલ તેમાં છત્તીસગઢ સહિત નવ રાજ્યોના ૮૩ જિલ્લાઓ આવરી લેવાયા છે. ઉક્ત એસ.આર.ઈ. યોજના હેઠળ, ભારત સંઘ "ક્ષમતાનિર્માણ" શક્ય બને તે માટે રાજ્ય દ્વારા હાથ ધરવામાં આવતી કેટલીક સુરક્ષા-સંબંધિત પ્રવૃત્તિઓ અંગે વળતર ચૂકવે છે. વધુમાં એવું પણ જણાવવામાં આવે છે કે એસ.પી.ઓ.ઓ.ને

ચૂકવાતું "માનદ વેતન" રાજ્ય પ્રમાણે બદલાય છે અને વાસ્તવમાં ચૂકવાયેલા માનદ વેતનના વળતરની ટકાવારી પણ ભિન્ન હોય છે. વળતર તરીકે ચૂકવાતી સર્વોચ્ચ રકમ રૂ. ૩૦૦૦ છે અને નીચલી શ્રેણી આશરે રૂ. ૧૫૦૦ જેટલી છે.

(૨) ભારત સંઘે પણ સ્પષ્ટપણે દાવો કર્યો કે, જ્યાં સુધી એસ.પી.ઓ.ની નિમણૂક અને કાર્યપ્રણાલીનો પ્રશ્ન છે, ત્યાં સુધી તેની ભૂમિકા "એસ.આર.ઈ. યોજનાના અંતર્ગત માનદ વેતનના પરતભરપાઈના હેતુસર દરેક રાજ્ય માટે એસ.પી.ઓ.ની સંખ્યાની ઉચ્ચ મર્યાદાને મંજૂરી આપવા પૂરતી મર્યાદિત છે" અને કે એસ.પી.ઓ.ની "નિમણૂક, તાલીમ, તહેનાતી, ભૂમિકા અને જવાબદારી" સંબંધિત રાજ્ય સરકારો દ્વારા નક્કી કરવામાં આવે છે. ભારત સંઘે સ્પષ્ટપણે જણાવ્યું છે કે રાજ્ય સરકારો "ભારત સરકાર, ગૃહ મંત્રાલયની મંજૂરીથી નિરપેક્ષ રહી કાયદા અનુસાર એસ.પી.ઓ.ની નિમણૂક કરી શકે છે."

(૩) ભારત સંઘે એવો દાવો કર્યો કે "ઇતિહાસથી વિવિધ રાજ્યોમાં કાયદો અને વ્યવસ્થા તથા બળવાખોરીની પરિસ્થિતિઓમાં એસ.પી.ઓ.એ મહત્વપૂર્ણ ભૂમિકા ભજવી છે". આ સંદર્ભમાં, વામપંથી ઉગ્રવાદના પરિપ્રેક્ષ્યમાં, ભારત સંઘે પોતાના સોગંદનામામાં સ્પષ્ટપણે આ પણ નોંધ્યું છે કે "પીપલ્સ લિબરેશન ગુએરિલા આર્મી...એ સ્થાનિક લોકોમાંથી ભરતી કરાચેલા, સ્થાનિક ભૂપ્રદેશ, બોલી તથા સ્થાનિક જનસમુદાયની ઓળખ ધરાવતા 'જન મિલિશિયા' તરીકે ઓળખાતા સહાયક દળનું નિર્માણ કર્યું છે અને તેનો ઉપયોગ કરે છે. રાજ્ય સરકારો દ્વારા એસ.પી.ઓ.ની ભરતી કરવાના પાછળનો તર્ક એ છે કે આ લાભનો

પ્રતિભાવ આપી શકાય, કારણ કે એસ.પી.ઓ. પણ સ્થાનિક સ્તરે ભરતી કરાયેલા હોય છે અને તેઓ ભૂપ્રદેશ, બોલી તથા સ્થાનિક જનસમુદાયથી પરિચિત હોય છે" અને ભારત સરકાર એસ.આર.ઈ. યોજનાના હેઠળ વિવિધ રાજ્યો દ્વારા નિયુક્ત કરવામાં આવેલા અંદાજે ૭૦,૦૪૬ એસ.પી.ઓ.ને અપાતા માનદ વેતનની આંશિક પરતફેર કરે છે.

૩૩. આ તબક્કે નોંધવું આવશ્યક બને છે કે છત્તીસગઢમાં એસ.પી.ઓ.ના ઉપયોગના નિર્દિષ્ટ પાસાઓ અંગે ભારત સંઘ પોતાના સોગંદનામામાં ક્યું વલણ અપનાવે છે તે સ્પષ્ટ થતું નથી — એસ.પી.ઓ.ને શસ્ત્રોથી સજ્જ કરવાના પ્રશ્ને, તેમને આપવામાં આવતી તાલીમના સ્વરૂપ અંગે, અને તેમને સોંપવામાં આવતી ફરજો અંગે. ખૂબ જ અસ્પષ્ટ રીતે, ભારત સંઘના સોગંદનામામાં એવો દાવો કરવામાં આવ્યો છે કે એસ.પી.ઓ. “બળ-વર્ધકો” છે, પરંતુ આવા ખ્યાલમાં શું સમાયેલું છે તે સમજાવવામાં આવ્યું નથી, તેમજ એસ.પી.ઓ.ની વિવિધ ફરજો, તેમની તાલીમ, અને તેઓ શસ્ત્રો ધરાવે છે કે નહીં તેના આધારે “બળ” કેવી રીતે વધે છે, અથવા વધતું નથી, તે પણ સમજાવવામાં આવ્યું નથી. આ ખ્યાલ સમજાવ્યા વિના, ભારત સંઘ એવો દાવો કરે છે કે એસ.પી.ઓ.એ ગુપ્ત માહિતી એકત્ર કરવા, સ્થાનિક રહેવાસીઓનું રક્ષણ કરવા અને અશાંત વિસ્તારોમાં સંપત્તિની સુરક્ષા સુનિશ્ચિત કરવા માટે ઉપયોગી ભૂમિકા ભજવી છે. ભારત સંઘ એસ.પી.ઓ.ની ઉપયોગિતાના સૂચકચિહ્નો હોવાનું જે દાવો કરે છે તેના ઉદાહરણો આપતાં, ભારત સંઘ અન્ય ત્રણ દાવાઓ કરે છે:

(૧) કે "જિલ્લા પોલીસને સહાયતા અત્યંત આવશ્યક છે, કારણ કે તેમની હાજરી સ્થિર હોય છે, જ્યારે આર્મી/સીપીએમએફસને વારંવાર પાછી ખેંચવામાં આવે છે/સ્થળાંતરિત કરવામાં આવે છે";

(૨) કે ભારત સંઘની આવશ્યકતા એવી છે કે એસ.પી.ઓ.ઓ.ને કાનૂની દૃષ્ટિએ, "સત્તાઓ, દંડ, આધીનતા વગેરે જેવા મુદ્દાઓમાં સામાન્ય પોલીસ અધિકારીઓની સમકક્ષ ગણવામાં આવે;" અને

(૩) કે "એસ.પી.ઓ.ઓની ભૂમિકા રાજ્ય સરકારો દ્વારા બળવાખોરી વિરોધી અને આતંકવાદ વિરોધી પરિસ્થિતિઓમાં તેમજ કાયદો અને વ્યવસ્થાની પરિસ્થિતિઓમાં કામગીરીના આયોજનમાં અત્યંત પ્રાસંગિકતા ધરાવે છે."

૩૪. વધુમાં, ભારત સંઘ દ્વારા વધુમાં એવો પણ દાવો કરવામાં આવ્યો હતો કે "પ્રભાવિત રાજ્યોમાં સુરક્ષા દળોની ક્ષમતા વધારવી આવશ્યક છે. સંબંધિત રાજ્ય સરકારો દ્વારા લેવામાં આવેલા અનેક પગલાં હોવા છતાં, સી.પી.આઈ. (માઓવાદી) એ અંધાધૂંધ અને બેફામ હિંસામાં પ્રવૃત્ત થયું છે." આ સંદર્ભે, ભારત સંઘ કહે છે કે વર્ષ ૨૦૧૦ દરમિયાન સમગ્ર ભારતમાં નક્સલવાદી જૂથો દ્વારા કુલ ૧,૦૦૩ લોકોનાં મૃત્યુ નિપજાવવામાં આવ્યા હતા, જેમાં ૭૧૮ નાગરિકો અને સુરક્ષા દળોના ૨૮૫ કર્મચારીઓનો સમાવેશ થતો હતો; અને માર્યા ગયેલા નાગરિકોમાંથી ૩૨૩ લોકોને "પોલીસ બાતમીદાર" તરીકે ઠરાવીને મારી નાખવામાં આવ્યા હતા.

૩૫. વધુ સ્પષ્ટતા માટે, ભારત સંઘ તેના સોગંદનામાનો અંત નીચે મુજબ કરે છે:

ભારત સરકાર નિર્દોષ નાગરિકોના માનવ અધિકારોનો સન્માન કરવા પ્રતિબદ્ધ છે. ભારત સરકારે હંમેશા રાજ્ય સરકારોને આ બાબતે ભારપૂર્વક સૂચના આપી છે કે સી.પી.આઈ. (માઓવાદી) દ્વારા આચરવામાં આવેલી હિંસાનો સામનો કરતી વખતે સુરક્ષા દળોએ વિવેક, સાવચેતી અને સંયમ સાથે કાર્ય કરવું જોઈએ. ભારત સરકાર રાજ્ય સરકારોને સલાહનિર્દેશો જારી કરશે કે કોન્સ્ટેબલો અને એસ.પી.ઓ.ની ભરતી કાળજીપૂર્વકની છટણી અને ચકાસણી બાદ કરવામાં આવે, તાલીમના ધોરણોમાં સુધારો કરવામાં આવે, માનવ અધિકારો વિષે માર્ગદર્શન આપવામાં આવે; અને અસરગ્રસ્ત વિસ્તારોમાં કામગીરી હાથ ધરતી વખતે કોન્સ્ટેબલો અને એસ.પી.ઓ.માં કડક શિસ્ત અને કાયદાના પાલનનો અમલ કરાવવા માટે દેખરેખ અધિકારીઓને દિશાનિર્દેશ આપવામાં આવે.

અનુવાદ ઉપલબ્ધ નથી.

૩૬. આ તબક્કે તે મુખ્ય કાયદાકીય જોગવાઈઓ નોંધવી આવશ્યક છે, જેના અધીન તે દાવો કરવામાં આવે છે કે એસ.પી.ઓ.ઓની નિમણૂક કરવામાં આવે છે અને જે તેમની ભૂમિકા, ફરજો વગેરેનું નિયમન કરે છે. તે આ મુજબ છે:

ભારતીય પોલીસ અધિનિયમ, ૧૯૬૧ ની કલમ ૧૭ :

વિશેષ પોલીસ-અધિકારીઓ: જ્યારે એવું જણાય કે કોઈ ગેરકાયદેસર સભા અથવા હુલ્લડ અથવા શાંતિભંગ થયો છે, અથવા તે થવાની વાજબી આશંકા છે,

અને શાંતિ જાળવવા માટે સામાન્ય રીતે નિયુક્ત કરવામાં આવેલ પોલીસ દળ તેના નિવારણ માટે તથા જ્યાં આવી ગેરકાયદેસર સભા અથવા હુલ્લડ અથવા શાંતિભંગ થયો હોય, અથવા તેની આશંકા હોય, તે સ્થળના રહેવાસીઓના રક્ષણ અને મિલ્કતની સુરક્ષા માટે પૂરતું નથી, ત્યારે ઇન્સ્પેક્ટર કરતાં નીચી પદવીનો ન હોય એવો કોઈપણ પોલીસ-અધિકારી નજીકના મેજિસ્ટ્રેટ સમક્ષ અરજી કરી શકશે કે તે પોલીસ-અધિકારીને જેટલા પડોશના રહેવાસીઓ જરૂરી લાગે તેટલાને, તે જરૂરી માને તેવા સમયગાળા માટે અને તેવી હદોમાં, વિશેષ પોલીસ-અધિકારીઓ તરીકે કાર્ય કરવા માટે નિયુક્ત કરવામાં આવે, અને જે મેજિસ્ટ્રેટ સમક્ષ આવી અરજી કરવામાં આવે તે, વિપરીત કારણ ન દેખાતું હોય તો, તે અરજીનું પાલન કરશે.

ભારતીય પોલીસ અધિનિયમ, ૧૯૬૧ ની કલમ ૧૮ :

વિશેષ પોલીસ અધિકારીઓની સત્તાઓ: આ રીતે નિયુક્ત કરાયેલા દરેક વિશેષ પોલીસ અધિકારીને સામાન્ય પોલીસ અધિકારીઓ જેવી જ સત્તાઓ, વિશેષાધિકારો અને રક્ષણ પ્રાપ્ત થશે અને તે જ ફરજો બજાવવા માટે જવાબદાર રહેશે તથા તે જ દંડને આધીન રહેશે અને સામાન્ય પોલીસ અધિકારીઓ જેમ જ તે જ સત્તાધિકારીઓના અધીન રહેશે.

ભારતીય પોલીસ અધિનિયમ ૧૯૬૧ ની કલમ ૧૯:

વિશેષ પોલીસ-અધિકારીઓ તરીકે સેવા આપવા ઇનકાર: જો કોઈ વ્યક્તિ, ઉપરોક્ત મુજબ વિશેષ પોલીસ-અધિકારી તરીકે નિયુક્ત કરવામાં આવી હોય,

અને પૂરતા કારણ વિના, એવી રીતે સેવા કરવામાં ઉપેક્ષા કરે અથવા ઇનકાર કરે, અથવા તેની ફરજોના પાલન માટે તેને આપવામાં આવેલ એવો કાયદેસર હુકમ અથવા નિર્દેશનું પાલન ન કરે, તો તે, મેજિસ્ટ્રેટ સમક્ષ દોષિત ઠરાવવામાં આવે ત્યારે, દરેક એવી ઉપેક્ષા, ઇનકાર અથવા અવગણના માટે પચાસ રૂપિયાથી વધુ ન હોય એવો દંડ માટે જવાબદાર રહેશે.

૩૭. વર્ષ ૨૦૦૭માં, છત્તીસગઢ રાજ્યએ છત્તીસગઢ પોલીસ અધિનિયમ, ૨૦૦૭ ઘડ્યો હતો અને તેના કેટલાક સંબંધિત ભાગો નીચે નોંધવામાં આવે છે.

કલમ ૧(૨): "તે શાસકીય રાજપત્રમાં તેના પ્રકાશનની તારીખથી અમલમાં આવશે;

કલમ ૨(એન): "પોલીસ અધિકારી" નો અર્થ આ અધિનિયમ હેઠળ નિમણૂક કરાયેલ પોલીસ દળનો કોઈપણ સભ્ય અથવા આ અધિનિયમના અમલમાં આવતાં પહેલાં રાજ્ય માટે નિમણૂક કરાયેલ કોઈપણ સભ્ય એવો થાય છે, અને તેમાં રાજ્ય પોલીસમાં પ્રતિનિયુક્તિ પર રહેલા ભારતીય પોલીસ સેવા ના સભ્યો અથવા અન્ય કોઈપણ પોલીસ સંગઠનના સભ્યો, રાજ્ય માટે સેવા બજાવતા સભ્યો તથા આ અધિનિયમની કલમ ૯ અથવા ૧૦ હેઠળ નિમણૂક કરાયેલ વ્યક્તિઓનો સમાવેશ થાય છે;

કલમ ૨(કે) "વિહિત" નો અર્થ નિયમો દ્વારા વિહિત કરાયેલ;

કલમ ૨(ઓ) "નિયમો" એટલે અધિનિયમ હેઠળ બનાવવામાં આવેલા નિયમો;

કલમ ૯(૧): આ બાબતમાં નિર્ધારિત નિયમોને આધીન રહીને, પોલીસ સુપરિન્ટેન્ડન્ટ કોઈપણ સમયે, લેખિત હુકમ દ્વારા, નિયુક્ત હુકમમાં નિર્દિષ્ટ કરાયેલ અવધિ માટે કોઈપણ વ્યક્તિને વિશેષ પોલીસ અધિકારી તરીકે કાર્ય કરવા માટે નિયુક્ત કરી શકે છે.

કલમ ૯(૨): આ રીતે નિયુક્ત કરાયેલ દરેક વિશેષ પોલીસ અધિકારીને પોલીસના સામાન્ય અધિકારીઓ જેવી જ સત્તાઓ, વિશેષાધિકારો અને રક્ષણ પ્રાપ્ત થશે અને તે જ ફરજો બજાવવા માટે બાધ્ય રહેશે તથા તે જ દંડોને આધીન રહેશે, અને તે જ સત્તાધિકારીઓના આધીન રહેશે, જેમ પોલીસના સામાન્ય અધિકારીઓ હોય છે.

કલમ ૨૩: પોલીસ અધિકારીના નીચે મુજબના કાર્યો અને જવાબદારીઓ રહેશે:

(૧) (એ) કાયદાનો અમલ કરવા માટે, અને લોકોના જીવન, સ્પતંત્રતા, સંપત્તિ, અધિકારો અને ગૌરવનું રક્ષણ કરવા માટે;

(બી) ગુનો અને જાહેર ત્રાસ અટકાવવા માટે;

(સી) જાહેર વ્યવસ્થા જાળવવા માટે;

(ડી) આંતરિક સુરક્ષા જાળવવા, આતંકવાદી પ્રવૃત્તિઓને રોકવા અને નિયંત્રિત કરવા તથા જાહેર શાંતિના ભંગને અટકાવવા;

(ઈ) જાહેર મિલકતનું રક્ષણ કરવું;

(એફ) ગુનાઓ શોધી કાઢવા અને ગુનેગારોને ન્યાય સમક્ષ લાવવા;

(જી) તેવા વ્યક્તિઓની ધરપકડ કરવા, જેઓની ધરપકડ કરવા માટે તે કાયદેસર રીતે અધિકૃત છે અને જેઓની ધરપકડ માટે પૂરતા આધાર અસ્તિત્વમાં છે;

(એચ) પરસ્પર અથવા માનવસર્જિત આપત્તિઓમાંથી ઊભી થતી પરિસ્થિતિઓમાં લોકોને મદદ કરવા તથા રાહતના પગલાંમાં અન્ય એજન્સીઓને સહાય કરવા;

(૧) લોકો અને વાહનોની સુવ્યવસ્થિત અવરજવર સુગમ બનાવવા તથા ટ્રાફિકનું નિયંત્રણ અને નિયમન કરવા માટે;

(જે) જાહેર શાંતિ અને અપરાધને અસર કરતી બાબતો સંબંધિત ગુપ્ત માહિતી એકત્રિત કરવી;

(કે) જાહેર સત્તાધિકારીઓને તેમના કાર્યોનું નિર્વહન કરતી વખતે સુરક્ષા પ્રદાન કરવી;

(એલ) કાયદા દ્વારા અથવા કોઈપણ કાયદા હેઠળ આવા નિર્દેશો જારી કરવાની સત્તા ધરાવતા પ્રાધિકરણ દ્વારા તેના પર ફરમાવવામાં આવે તેવી તમામ ફરજો બજાવવી અને આવી તમામ જવાબદારીઓનું પાલન કરવું.

કલમ ૨૪: રાજ્યમાં પોલીસ અધિકારી તરીકે નિયુક્ત હોય ત્યારે અથવા રાજ્યની બહાર તહેનાત કરવામાં આવ્યો હોય ત્યારે, દરેક પોલીસ અધિકારી હંમેશા ફરજ પર હોવાનું માનવામાં આવશે.

કલમ ૨૫: આ અધિનિયમ હેઠળની પોતાની ફરજો સિવાય, કોઈપણ પોલીસ અધિકારી કોઈપણ પ્રકારની નોકરી અથવા હોદ્દામાં પ્રવૃત્ત થઈ શકશે નહીં, જો સુધી રાજ્ય સરકાર દ્વારા તેને લેખિતરૂપે તે માટે સ્પષ્ટ પરવાનગી આપવામાં ન આવી હોય.

કલમ ૫૦ (૧) રાજ્ય સરકાર આ અધિનિયમના હેતુઓ અમલમાં મૂકવા માટે નિયમો બનાવી શકે છે: પરંતું, હાલના રાજ્ય પોલીસ નિયમો તેમાં ફેરફાર કરવામાં આવે અથવા તેઓ રદ કરવામાં આવે ત્યાં સુધી અમલમાં રહેશે.

આ અધિનિયમ હેઠળ બનાવવામાં આવેલા તમામ નિયમો શક્ય તેટલી વહેલી તકે રાજ્ય વિધાનસભા સમક્ષ રજૂ કરવામાં આવશે.

કલમ ૫૩ (૧) ભારતીય પોલીસ અધિનિયમ (નં ૫ ઓફ ૧૮૬૧) છત્તીસગઢ રાજ્યને લાગુ પડે તે હદ સુધી આ દ્વારા રદ કરવામાં આવે છે.

૩૮. નોંધવામાં આવે છે કે ન તો કલમ ૯(૧) અને ન તો કલમ ૯(૨) એ એવી શરતો અથવા પરિસ્થિતિઓ નિર્દિષ્ટ કરે છે કે જેઓ હેઠળ પોલીસ અધિક્ષક "કોઈપણ વ્યક્તિ" ને "વિશેષ પોલીસ અધિકારી" તરીકે નિયુક્ત કરી શકે. એવો પ્રાવધાન કોઈપણ સૂચક તત્વો અથવા મર્યાદાઓના નિર્દિષ્ટીકરણ વિના વિવેકાધિકારનો પ્રદાન ગણાય, પછી ભલે તે નિયુક્ત કરી શકાય એવા એસ.પી.ઓ.ની સંખ્યા અંગે હોય, તેમની લાયકાત અંગે હોય, તેમની તાલીમ અંગે હોય અથવા તેમની ફરજો અંગે હોય. આવા માર્ગદર્શનવિહોણા અને અનિયંત્રિત સત્તાના પ્રદાનને, પોતે જ, અનુચ્છેદ ૧૪નો સ્પષ્ટ ભંગ ગણવો પડે,

સિવાય કે આ જોગવાઈઓને અસંવિધાનિકતાના દોષમાંથી બચાવવા માટે સંકુચિત અર્થમાં વાંચવામાં આવે. સી.પી.એ. ૨૦૦૭ ની કલમ ૯(૧) અને ૯(૨) ની જોગવાઈઓની તુલના આઈ.પી.એ.ની કલમ ૧૭ સાથે કરી શકાય, જે બ્રિટિશ યુગનું વિધાન છે અને જેમાં એવી નિયુક્તિઓ કઈ પરિસ્થિતિઓમાં કરી શકાય અને કઈ શરતો પૂર્ણ થવી આવશ્યક છે તે દર્શાવેલું છે. આવી પરિસ્થિતિઓનું કોઈ વર્ણન સી.પી.એ. ૨૦૦૭ ની કલમ ૯(૧) અથવા કલમ ૯(૨) માં કરવામાં આવ્યું નથી. એ જ રીતે, સી.પી.એ. ૨૦૦૭ ની કલમ ૨૩ માં જે કાર્યો અને જવાબદારીઓનું પ્રાવધાન કરવામાં આવ્યું છે, તેમાંથી જ્યાં સુધી તેમનો અર્થ એવો કરવામાં આવે છે કે એવી જવાબદારીઓ એસ.પી.ઓ. દ્વારા નિભાવવામાં આવી શકે, ત્યાં સુધી કલમ ૨૩(૧)(એ)(એચ) અને કલમ ૨૩(૧)(એ)(૧) માં સમાવિષ્ટ બાબતોને બાદ કરતાં, તેમને પણ સંકુચિત અર્થમાં વાંચવા જરૂરી બને છે.

૩૯. છત્તીસગઢ રાજ્યએ તેની નવી નિયમનકારી પ્રક્રિયાઓ રજૂ કરી છે અને આ અદાલતે મુદ્દાની વિગતવાર સુનાવણી કર્યા પછી તેની અધિસૂચના જાહેર કરવામાં આવી હોવા છતાં, અમે તેની સમીક્ષા કરી છે. નવી નિયમનકારી પ્રક્રિયાઓની સામગ્રીથી અમે ન તો પ્રભાવિત થયાં છીએ, અને ન તો આવી નવી નિયમનકારી પ્રક્રિયાઓએ એવો કોઈ વિશ્વાસ જગાવ્યો છે કે તે પરિસ્થિતિને કોઈ રીતે વધુ સારી બનાવશે.

૪૦. આ નવા નિયમોની કેટલીક વિશેષતાઓનો સાર નીચે મુજબ છે. એસ.પી.ઓ. ની નિમણૂક માટે નિર્ધારિત પરિસ્થિતિઓમાં “આતંકવાદી/ઉગ્રવાદી” બનાવોની ઘટના અથવા આવા બનાવો બનવાની આશંકાનો સમાવેશ થાય છે. પાત્રતા અંગે, નિયમોમાં જણાવાયું છે કે, જો અન્ય લાયકાતો સમાન હોય, તો “પમું ધોરણ પાસ કરેલ વ્યક્તિને પ્રાથમિકતા આપવામાં આવશે.” વધુમાં, નિયમોમાં નિર્દિષ્ટ કરવામાં આવ્યું છે કે એસ.પી.ઓ. એ “વિસ્તારની વિશિષ્ટ સમસ્યાના નિવારણ અને નિયંત્રણમાં પોલીસને સહાય કરવા સક્ષમ” હોવો જોઈએ. કારણ કે “આતંકવાદી/ઉગ્રવાદી” બનાવો અને પ્રવૃત્તિઓનો સમાવેશ તે પરિસ્થિતિઓમાં, એટલે કે વિસ્તારની વિશિષ્ટ સમસ્યામાં, કરવામાં આવ્યો છે, તેથી સ્પષ્ટ થાય છે કે એસ.પી.ઓ. ની નિમણૂક પ્રતિવિદ્રોહ કાર્યવાહીમાં જોડાવાની જવાબદારીઓ સાથે કરવાની મંજૂર છે. હકીકતમાં, હવે નિયમોની ભાષા દર્શાવે છે કે તેમની ભૂમિકા માત્ર માહિતીદાતાઓ, માર્ગદર્શકો અને તેવા સમાન કાર્ય સુધી મર્યાદિત હોવી જરૂરી નથી, પરંતુ તેમાં આતંકવાદીઓ/ઉગ્રવાદીઓ સામે સીધી લડતની ભૂમિકાનો પણ સમાવેશ થઈ શકે છે. વધુમાં, એસ.પી.ઓ. તરીકે નિમણૂક પામેલ વ્યક્તિઓને તાલીમ ત્યારે જ આપવામાં આવવાની છે જ્યારે પોલીસ અધિક્ષક “એવા મતના હોય કે તેના માટે તાલીમ આવશ્યક છે,” અને કોઈપણ સ્થિતિમાં તાલીમ ત્યારે જ આપવામાં આવશે જ્યારે નિમણૂક પામેલ વ્યક્તિને ઓછામાં ઓછા એક વર્ષની અવધિ માટે નિમણૂક કરવામાં આવી હોય અને તેને આત્મરક્ષા

માટે અગ્નિશસ્ત્રો આપવામાં આવવાના હોય. આવી તાલીમ “શસ્ત્રો, માનવ અધિકારો અને કાયદા” વિષયક ઓછામાં ઓછા ત્રણ મહિનાની અવધિ માટે આપવામાં આવશે. નિમણૂક “સંપૂર્ણપણે તાત્કાલિક સ્વરૂપની” હોવાની છે, અને પોલીસ અધિક્ષક દ્વારા “કોઈપણ કારણ આપ્યા વિના” તે નિમણૂક સમાપ્ત કરી શકાશે. એસ.પી.ઓ. ને માત્ર માનદ વેતન તથા “રાજ્ય સરકાર દ્વારા સમયાંતરે મંજૂર કરવામાં આવતા” અન્ય લાભો જ મળવાના છે.

૪૧. આ તબક્કે અમારે આ બાબતોમાં ભારત સંઘની ભૂમિકા અંગે અમારી અત્યંત ગહન નિરાશા પણ વ્યક્ત કરવી જ રહી છે. નિશ્ચિતરૂપે, પોલીસ વ્યવસ્થા તેમજ કાયદો અને વ્યવસ્થા રાજ્ય વિષયો છે, તે સાચું છે. તેમ છતાં, છત્તીસગઢ રાજ્ય દ્વારા નિમણૂક કરાયેલા એસ.પી.ઓ. અંગે ભારત સંઘે એ દલીલ કરવી કે તેની ભૂમિકા માત્ર એસ.પી.ઓ.ની કુલ સંખ્યાને મંજૂરી આપવા અને તેમને ચૂકવવામાં આવતા “માનદ વેતન” ની પરતફેરની હદ નક્કી કરવા પૂરતી મર્યાદિત છે, અને આ એસ.પી.ઓ.ની ભરતી કેવી રીતે થવાની, તેમને કઈ રીતે તાલીમ આપવાની અને કયા હેતુઓ માટે તેમની તહેનાતી કરાવવાની તે અંગે કોઈ દિશાનિર્દેશો જારી કર્યા વિના રહેવું, આ બાબતોમાં પોતાની બંધારણીય જવાબદારીઓનું અત્યંત ભ્રામક અર્થઘટન છે. અનુચ્છેદ ૩૫૫ સ્પષ્ટપણે કહે છે કે “[૧] ભારત સંઘનું કર્તવ્ય રહેશે કે તે દરેક રાજ્યને બાહ્ય આક્રમણ અને આંતરિક અશાંતિ સામે રક્ષા કરે અને દરેક રાજ્યનું શાસન બંધારણની જોગવાઈઓ અનુસાર ચલાવવામાં આવે તે સુનિશ્ચિત કરે.” બંધારણ રાજ્ય પર

હકારાત્મક ફરજ મૂકે છે કે તે તમામ નાગરિકોના, અને કેટલાક પ્રસંગોમાં અનાગરિકોના પણ, મૂળભૂત હકોનું રક્ષણ કરવા માટે જરૂરી એવા તમામ પગલાં ભરે અને ભારતના લોકો માટે એવી પરિસ્થિતિઓ સુનિશ્ચિત કરે જેમાં તેમની માનવીય ગૌરવનું સંરક્ષણ થાય અને તેઓ ભાઈચારા ભરેલી પરિસ્થિતિઓમાં જીવન જીવી શકે. બંધારણ રાજ્ય પર જે કાર્યો અને જવાબદારીઓ નાંખે છે તે જોતા, આ અદાલતે છત્તીસગઢમાં એસ.પી.ઓ.ની નિમણૂક અંગે તેની શું ભૂમિકા છે તે બાબતે સોગંદનામું દાખલ કરવા ભારત સંઘને ખાસ દિશાનિર્દેશ આપ્યા છતાં, ભારત સંઘે પોતાના સોગંદનામામાં દર્શાવ્યા મુજબ પોતાની ભૂમિકા એટલી જ મર્યાદિત હોવાનું દાવો કરવો અત્યંત નિરાશાજનક છે. ભારત સંઘના સોગંદનામા પર ઉપરછાંદી નજર કરતા જ સ્પષ્ટ થાય છે કે તે તેમાં સંકળાયેલા ગંભીર બંધારણીય પ્રશ્નો પ્રત્યે યોગ્ય સ્તરની ચિંતા દર્શાવવા કરતાં, ઘટેલી જવાબદારીનો કાનૂની આશ્રય લેવાના હેતુથી દાખલ કરવામાં આવ્યું હતું.

જરૂર. હકીકત એ છે કે, સંઘ દ્વારા આપવામાં આવતી આર્થિક સહાય જ એવી છે કે જેના કારણે છત્તીસગઢ રાજ્ય અત્યંત ઓછી સાક્ષરતા ધરાવતા આદિવાસી યુવકોને એસ.પી.ઓ. તરીકે નિયુક્ત કરી શકે છે, અને તેમને એવા કાર્યો કરવા માટે આગ્રેયાસ્ત્રો આપવામાં આવ્યા છે, જે કાર્યો માત્ર સત્તાવાર અને ઔપચારિક પોલીસ દળના સભ્યોએ જ કરવા યોગ્ય હોય છે. આવા હજારોની સંખ્યામાં તેમને નિયુક્ત કરવામાં આવ્યા છે, અને તેમને પ્રતિ મહિને રૂપિયા ૩૦૦૦ નું "માનદ વેતન" ચૂકવવામાં આવે છે, જેની ભરપાઈ ભારત સંઘ કરે છે. માઓવાદીઓ

સામેની પ્રતિ-વિદ્રોહ પ્રવૃત્તિઓમાં આવી જવાબદારીઓ નિભાવવામાં આવા આદિવાસી યુવકોની ક્ષમતા, તેઓ જે જોખમોનો સામનો કરશે તે, તેમજ તેમની અન્ય સેવા-શરતો, જેમ કે તેમની તાલીમની પૂરકતા, તેનું મૂલ્યાંકન કરવું ભારત સંઘને યોગ્ય લાગ્યું નથી, તે નિર્વિવાદ રીતે અતિઅનૈતિક છે. ભારત સંઘનો અભિગમ, તેના સોગંદનામા પરથી, સ્પષ્ટપણે એવો રહ્યો છે કે તે માને છે કે તેની સંવિધાનિક ફરજો માત્ર એટલી જ હદ સુધી વિસ્તરે છે કે ખજાનાં પર પડતા પ્રભાવને ધ્યાનમાં રાખીને કાર્યરત એસ.પી.ઓ.ની સંખ્યાની ઉપરની મર્યાદા નિશ્ચિત કરવી, અને રાજ્ય સરકારો આવા નાણાંનો કેવી રીતે ઉપયોગ કરે છે, તે તેમનો વિષય નથી. આ અદાલત સમક્ષ તેના તાજેતરના નિવેદનમાં, ઘણો વિલંબ થયા પછી, ભારત સંઘ એવો દાવો કરે છે કે તે માત્ર "રાજ્ય સરકારોને કોન્સ્ટેબલો અને એસ.પી.ઓ.ની કાળજીપૂર્વકની છટણી અને ચકાસણી પછી ભરતી કરવા, તાલીમના ધોરણોમાં સુધારો કરવા, માનવ અધિકારો અંગે સૂચના આપવા..." બાબતે સલાહો જ બહાર પાડશે. આથી અમે આ નિષ્કર્ષે પહોંચીએ છીએ કે ભારત સંઘે અગાઉ આ બાબતોમાં પોતાની જવાબદારીઓનો ત્યાગ કર્યો હતો. આજે પણ તે પોતાની જવાબદારીઓને માત્ર રાજ્ય સરકારોને સલાહો જારી કરવા સુધી મર્યાદિત માને છે, તે પરથી એવો કોઈ વિશ્વાસ જન્મતો નથી કે ભારત સંઘે, ઈચ્છાએ કે અનિચ્છાએ, જે ઘૂણાસ્પદ સામાજિક પરિસ્થિતિ સર્જવામાં મહત્વપૂર્ણ ભૂમિકા ભજવી છે, તેને ઓછી કરવા માટે તમામ આવશ્યક પગલાં લેવાનો તેનો ઈરાદો છે.

૪૩. અરજીકર્તાઓએ આક્ષેપ કર્યો છે તેમ, હવે અમને સ્પષ્ટ થયું છે કે છત્તીસગઢ રાજ્ય દ્વારા, ભારત સંઘની સંમતિ સાથે, હજારો આદિવાસી યુવાનોની નિમણૂક માઓવાદીઓ/નક્સલવાદીઓ સામે સશસ્ત્ર સંઘર્ષમાં જોડાવવા માટે કરવામાં આવી રહી છે. છત્તીસગઢ રાજ્ય અને ભારત સંઘના સોગંદનામાઓમાં તેઓએ જ દર્શાવેલા તથ્યો પરથી ખુદ પડે છે કે આદિવાસી એસ.પી.ઓ.ઓ.ની ભરતી માત્ર સ્પોર્ટ્સ, માર્ગદર્શકો, ગુપ્તમાહિતી એકત્રિત કરનારાઓ અને સ્થાનિક કાયદો તથા જાહેર વ્યવસ્થાની જાળવણી જેવી બિન-યુદ્ધકારી ભૂમિકાઓ માટે જ કરવામાં આવે છે એવો દાવો કરવામાં આવ્યો હોવા છતાં, હકીકતમાં તેઓ માઓવાદીઓ/નક્સલવાદીઓ સાથેના સંઘર્ષમાં સંકળાયેલા છે. છત્તીસગઢ રાજ્ય અને ભારત સંઘ બન્નેએ પોતે જ સ્વીકાર્યું છે કે જે રાહત શિબિરો અને દુર્ગમ ગામોમાંથી આ એસ.પી.ઓ.ઓ.ની ભરતી કરવામાં આવે છે અને જ્યાં તેમને કામ માટે મુકવામાં આવે છે, તે સ્થળો હજારો હુમલાઓનો ભોગ બન્યા છે; આ હકીકત સ્પષ્ટ રીતે દર્શાવે છે કે આવા દરેક હુમલામાં એસ.પી.ઓ.ઓ.ને અનિવાર્ય રીતે માઓવાદીઓ સાથે મોખામોખી યુદ્ધમાં જોડાવું પડી શકે છે. આ વાતને વધુ બળ એ હકીકતથી મળે છે કે ભારત સંઘ અને છત્તીસગઢ રાજ્ય બન્નેએ સ્વીકાર્યું છે કે માઓવાદીઓ/નક્સલવાદીઓએ ઘણા સેંકડો નાગરિકોને “પોલીસના સૂત્રધાર” ગણાવીને મારી નાંખ્યા છે. તેનો સ્પષ્ટ અર્થ એ થાય છે કે એસ.પી.ઓ.ઓ. માઓવાદીઓ/નક્સલવાદીઓના પ્રથમ નિશાનાઓમાં આવશે, અને તેઓ હિંસાના ફક્ત પ્રસંગોપાત સહજ ભોગ બનનારાઓ કે તેમની

સાચી ભૂમિકા અકસ્માતે, સંજોગવશાત્ અથવા દુર્લભ રીતે બહાર આવતાં માઓવાદી/નક્સલવાદી હુમલાનો ભોગ બનનારાઓ માત્ર નહીં હોય. હકીકતમાં નવા નિયમો સ્થિતિને વધુ ખરાબ બનાવે છે, કારણ કે તેમાં નિર્દિષ્ટ કરવામાં આવ્યું છે કે એસ.પી.ઓ. તરીકે નિમાયેલ વ્યક્તિ “તે વિસ્તારમાં ઉભી થયેલી વિશિષ્ટ સમસ્યાના નિવારણ અને નિયંત્રણમાં પોલીસને મદદ કરવા સક્ષમ હોવી જોઈએ,” જેમાં આતંકવાદી/અતિવાદી પ્રવૃત્તિઓનો સમાવેશ થાય છે. તેમાં ક્યાંય એવો ઉલ્લેખ નથી કે તેઓનો ઉપયોગ માત્ર બિન-યુદ્ધકારી ભૂમિકાઓમાં જ કરાશે અથવા એવી ભૂમિકાઓમાં જ કરાશે જેમાં તેઓ અતિવાદીઓ/આતંકવાદીઓના સીધા હુમલાના જોખમમાં ન મુકાય.

૪૪. અરજદારો દ્વારા કરાયેલા આક્ષેપ મુજબ, અમને આ બાબત પણ સમાન રીતે સ્પષ્ટ છે કે છત્તીસગઢમાં માઓવાદીઓ/નક્સલવાદીઓ વિરુદ્ધ પ્રતિબળ-વિદ્રોહી પ્રવૃત્તિઓમાં એસ.પી.ઓ. તરીકે નિયુક્ત કરવામાં આવેલા હજારો આદિવાસી યુવાનોના જીવનને ગંભીર જોખમમાં મૂકવામાં આવ્યા છે. છત્તીસગઢ રાજ્યએ પોતાના સોગંદનામામાં નિષ્ફુરતાપૂર્વક જે રીતે દાવો કર્યો છે કે આ રક્તરંજિત સંઘર્ષમાં એમમાંથી ૧૭૩ લોકોએ “પોતાના પ્રાણોનું બલિદાન આપ્યું છે”, તે જ હકીકતનો નિર્વિવાદ પુરાવો છે. નોંધનીય છે કે ૨૦૦૪ થી ૨૦૧૧ દરમિયાન છત્તીસગઢમાં માઓવાદીઓ વિરુદ્ધની કામગીરીઓમાં નિયમિત સુરક્ષા દળોની કુલ ૪૦ બટાલિયનની સંખ્યામાંથી ૫૩૮ પોલીસ અને સી.એ.પી.એફ. કર્મચારીઓ માર્યા ગયા હતા, જ્યારે એ જ સમયગાળામાં ૧૭૩ એસ.પી.ઓ.,

એટલે કે યુવાન અને મોટાભાગે કાર્યાત્મક રીતે નિરક્ષર આદિવાસીઓ, માર્યા ગયા હતા. જો અંદાજે દરેક બટાલિયનની સંખ્યા ૧૦૦૦ થી ૧૨૦૦ કર્મચારીઓ માનવામાં આવે, તો ઔપચારિક સુરક્ષા કર્મચારીઓના મૃત્યુ અને કામે લાગેલાં કુલ સુરક્ષા કર્મચારીઓનું પ્રમાણ અંદાજે ૫૩૮ સામે લગભગ ૪૫૦૦૦ થી ૫૦૦૦૦ કર્મચારીઓ જેટલું થાય છે. આ બાબત પોતે જ ચિંતાનો વિષય છે, અને સતત ચાલતી એક દુર્ઘટના છે. ગયા વર્ષ સુધી એસ.પી.ઓ.ની સંખ્યા માત્ર ૩૦૦૦ હતી (અને હવે તે વધીને ૬૫૦૦ થઈ છે) તે હકીકતને જોતા, મૃત્યુ પામેલા એસ.પી.ઓ.ની સંખ્યા (૧૭૩) અને એસ.પી.ઓ.ની કુલ સંખ્યા (૩૦૦૦ થી ૪૦૦૦) વચ્ચેનું પ્રમાણ ઘણું વધારે ઊંચા દરજ્જાનું છે, અને અંતઃકરણને ઝંઝોડનારી બાબત છે. ઔપચારિક સુરક્ષા દળોએ જે ભોગવ્યું છે તેની સરખામણીએ આટલો ઊંચો મૃત્યુદર માત્ર એટલું જ સૂચવે છે કે આ એસ.પી.ઓ.ને મોખરાની લડાઈઓમાં સામેલ કરવામાં આવે છે, અથવા એસ.પી.ઓ. તરીકેની તેમની ભૂમિકાને કારણે તેમને એવી ઘણી વધુ જોખમી પરિસ્થિતિઓમાં મૂકવામાં આવે છે, જ્યાં ઔપચારિક સુરક્ષા દળોને પ્રાપ્ત થતી પૂરતી સંખ્યાત્મક અને બળાત્મક સુરક્ષા તેમને ઉપલબ્ધ નથી.

૪૫. અમને એ વાત પણ સ્પષ્ટ જણાય છે કે સ્થાનિક યુવાનોનો ઉપયોગ કરવાની આ નીતિ ભારત સંઘ અને માઓવાદીઓનો સામનો કરતા રાજ્યો દ્વારા સંયુક્ત રીતે ઘડવામાં આવી છે. છત્તીસગઢ રાજ્યમાં આ નીતિના અમલને કારણે, યુવાન આદિવાસીઓ દાંતેવાડા અને અન્ય જિલ્લાઓના હિંસાગ્રસ્ત

વિસ્તારોમાં માત્ર 'બલિના બકરા' સમાન બની ગયા છે. છત્તીસગઢ રાજ્ય એવો દાવો કરે છે કે તે આ યુવાનોને, આંતરિક રીતે ઊભી થયેલી અને સૌથી લાંબા સમયથી ચાલુ રહેલી બળવાખોરીઓમાંથી એક, અને વાસ્તવમાં કદાચ સૌથી રક્તરંજિત પણ હોય તેવી, બળવાખોરી વિરુદ્ધની પ્રતિવિદ્રોહ કાર્યવાહીનો ભાગ બનવા માટે જે તાલીમ આપી રહ્યું છે, તે સ્પષ્ટપણે અપૂરી છે. આધુનિક પ્રતિવિદ્રોહ કાર્યવાહી માટે સુવિકસિત વિશ્લેષણાત્મક સાધનોનો ઉપયોગ, આંકડાઓનું વિશ્લેષણ, નજરકેદી વગેરે જરૂરી છે. વિવિધ અહેવાલો અનુસાર, અને વાસ્તવમાં રાજ્યના પોતાના દાવાઓ મુજબ પણ, માઓવાદીઓ પોતાને વધુ વૈજ્ઞાનિક ધોરણે તૈયાર કરી રહ્યા છે, અને તેમણે સુવિકસિત શસ્ત્રસામગ્રી સુધી પહોંચ પ્રાપ્ત કરી છે. છત્તીસગઢ રાજ્ય એવો દાવો કરે છે કે, અલ્પ અથવા શૂન્ય ઔપચારિક શિક્ષણ ધરાવતા આ યુવાનો પાસેથી, બે મહિનાના ગાળામાં આવશ્યક વિશ્લેષણાત્મક કુશળતાઓની શ્રેણી, કાનૂની સંકલ્પનાઓ અને જ્ઞાનના અન્ય સુવિકસિત પાસાઓ શીખી લેવાની અપેક્ષા રાખવામાં આવે છે, અને આવી તાલીમ માઓવાદીઓ વિરુદ્ધ પ્રતિવિદ્રોહ કાર્યવાહી માં ભાગ લેવા માટે પૂરતી છે, તે આઘાતજનક છે.

૪૬. છત્તીસગઢ રાજ્યએ પોતે જ જણાવ્યું છે કે આ આદિવાસી યુવકોને એસ.પી.ઓ. તરીકે ભરતી કરતી વખતે "જેઓ પાંચમું" ધોરણ પાસ થયેલા હોય તેમને પ્રાથમિકતા આપવામાં આવી છે. આથી સ્પષ્ટ રીતે એવો અર્થ નીકળે છે કે એસ.પી.ઓ. તરીકે ભરતી કરાયેલા કેટલાક, અથવા ઘણા, વ્યક્તિઓએ કદાચ

પાંચમું ધોરણ પછી પાસ કર્યું ન હોય. નવા નિયમો હેઠળ, સ્પષ્ટ છે કે છત્તીસગઢ રાજ્ય આવી મર્યાદિત શાળા-શિક્ષણ ધરાવતા યુવાનોની ભરતી ચાલુ રાખશે. તે આઘાતજનક છે કે ત્યારબાદ છત્તીસગઢ રાજ્ય પાછું ફરીને એવું કહે છે કે તેને આવી યુવા વ્યક્તિઓ પાસેથી આઈ.પી.સી., સી.આર.પી.સી., પુરાવા અધિનિયમ, નાબાલિગ અધિનિયમ વગેરે જેવા વિષયો પૂરતા પ્રમાણમાં શીખી લેવાની અપેક્ષા હતી. તેથી પણ વધુ આઘાતજનક રીતે, છત્તીસગઢ રાજ્ય દાવો કરે છે કે તે જ બાબત પ્રત્યેક એક-એક કલાકના ૨૪ શિક્ષણ-અવધિઓમાં હાંસલ કરવામાં આવી હતી. વધુમાં, છત્તીસગઢ રાજ્ય એવો પણ દાવો કરે છે કે વધારાની ૧૨ અવધિઓમાં માનવ અધિકારોની સંકલ્પનાઓ તેમજ "ભારતીય બંધારણની અન્ય જોગવાઈઓ" બંને શીખવવામાં આવી હતી. તેનાથી પણ વધુ આશ્ચર્યજનક રીતે, તે એવો પણ દાવો કરે છે કે ૬ અવધિઓમાં પોલીસે કાર્યમાં વૈજ્ઞાનિક અને ફોરેન્સિક સહાયકો વિષે પણ તેમને શીખવવામાં આવ્યું હતું. છત્તીસગઢ રાજ્ય નવા નિયમોના સંદર્ભમાં એવો પણ દાવો કરે છે કે "એસ.પી.ઓ. માટેના વધુ સારા તાલીમ સમયપત્રક પાછળનો વિચાર એ છે કે તેમને સ્થાનિક આદિવાસીઓએ સામનો કરાતી સમસ્યાઓ પ્રત્યે વધુ સંવેદનશીલ બનાવવામાં આવે." પાંચમું ધોરણ પાસ થયેલા હોય કે ન હોય એવા યુવાનો માટે તાલીમની કુલ અવધિમાં એક વધારાનો મહિનો ઉમેરીને આ હાંસલ થવાનું હતું.

૪૭. અમે એવો નિષ્કર્ષ ધારીએ છીએ કે આ દાવાઓમાં કોઈ વિશ્વસનીયતા જ નથી. માત્ર દલીલની ખાતર એવું માન્ય ધરીએ કે આવા પાઠો ખરેખર આપવામાં આવતા હોય, તો પણ કોઈ સમજદાર વ્યક્તિ માટે આ સ્વીકારવું અશક્ય છે કે આદિવાસી યુવાનો, જેઓએ કદાચ પાંચમું ધોરણ પાસ કર્યું હોય અથવા ન પણ કર્યું હોય, તેઓને તેમને ભણાવવામાં આવતા વિષયો વાંચવા, તેમની મૂલવણી કરવા અને સમજવા માટે જરૂરી શૈક્ષણિક ક્ષમતા હોય અને તેઓ માઓવાદીઓ વિરુદ્ધ પ્રતિ-બળવો ચળવળોમાં જોડાવા માટે જરૂરી કૌશલ્ય પ્રાપ્ત કરી શકે.

૪૮. છત્તીસગઢ રાજ્ય આ હકીકત સ્વીકારે છે કે આ યુવક આદિવાસીઓમાંથી ઘણા, અને અમારી જાણ મુજબ કદાચ મોટા ભાગના, જેમને એસ.પી.ઓ. તરીકે નિમણૂક કરવામાં આવી રહ્યા છે, તેઓને હથિયારો તથા તેવા હથિયારો ધારણ કરવા અને તેનો ઉપયોગ કરવા માટે આવશ્યક અન્ય સજ્જામણો પૂરી પાડવામાં આવી છે, અને નવા નિયમો હેઠળ ભવિષ્યમાં પણ તેવી જ રીતે પૂરી પાડવામાં આવતી રહેશે. છત્તીસગઢ રાજ્ય એવો દાવો કરે છે કે તેમને આવા હથિયારો માત્ર આત્મરક્ષા માટે જ આપવામાં આવે છે, તેમ છતાં, આદિવાસી યુવાનો પાસેથી જે શિક્ષણ સ્તરની અપેક્ષા રાખી શકાય અને તેમને જે તાલીમ આપવામાં આવી રહી છે તેને ધ્યાનમાં લેતા, એટલું સ્પષ્ટ છે કે આત્મરક્ષાની સંકલ્પનાને આકાર આપતી જટિલ સામાજિક-કાનૂની પરિમાણોને વાંચી અને સમજી શકે તેવી વિશ્લેષણાત્મક અને જ્ઞાનાત્મક કુશળતાઓ તેમની પાસે સહજ રીતે હોઈ શકે નહીં; અને જો હથિયારોનો ઉપયોગ આત્મરક્ષાની સંકલ્પનાને અનુરૂપ ન હોય

તેવી રીતે થાય, તો ગંભીર ફોજદારી આરોપો સહિત ઊભી થનારી સંભવિત કાનૂની જવાબદારીઓને પણ તેઓ સમજી શકે નહીં. માત્ર દલીલાર્થે, જો અમે એવું માની લઈએ કે આ યુવાનોને ગુપ્તચર માહિતી એકત્રિત કરનારાઓ અથવા ગુપ્ત બાતમીદારો તરીકે જોડવામાં આવ્યા હતા, તો પણ હકીકત એ છે કે આવી ભૂમિકા સ્વીકારતાં તેઓ માઓવાદીઓના હુમલાઓની દૃષ્ટિએ સંભવિત રીતે જોખમગ્રસ્ત સ્થિતિમાં મુકાઈ જાય છે; નિઃસંદેહ તેમને એવી અસ્થિર પરિસ્થિતિઓમાં મૂકવામાં આવે છે જ્યાં આત્મરક્ષા અને અનાવશ્યક ગોળીબાર વચ્ચેનો ભેદ અત્યંત સૂક્ષ્મ હોઈ શકે છે અને જેમાં ઉચ્ચ સ્તરની વિવેકપૂર્ણ નિર્ણયક્ષમતા આવશ્યક બને છે. તેમના શિક્ષણ સ્તરને જોતા, તેઓમાં આવા નિર્ણયો લેવા માટેની આવશ્યક કુશળતા હોવી શક્ય નથી, તે સ્પષ્ટ છે; અને વધુમાં, નીચા શિક્ષણ સ્તરના કારણે તેમને આપવામાં આવતી તાલીમથી આવી કુશળતાઓનો વિકાસ પણ થવાનો નથી.

૪૯. છત્તીસગઢ રાજ્ય દાવો કરે છે કે તેઓ માત્ર એવા આદિવાસી યુવાનોને જ રોજગાર આપે છે જેઓ આવી જવાબદારીઓ માટે સ્વયંસેવક તરીકે આગળ આવે છે. તે વધુમાં દાવો કરે છે કે આગળ આવતાં ઘણા યુવાનોને એવું કરવા માટે પ્રેરણા એ કારણસર મળે છે કે તેઓ અથવા તેમના કુટુંબો નક્ષલ હિંસાના ભોગ બન્યા છે અથવા નક્ષલોના હુમલાઓથી પોતાના ઘેર-આંગણે અને ઘરનું રક્ષણ કરવા માંગે છે. અમે સરળતાથી સમજી શકતા નથી કે, ભલે છત્તીસગઢ રાજ્યના આવા દાવાઓ સચ્ચા હોવાનું માન્ય રાખીએ, તોય આવા પરિબળો છત્તીસગઢ

રાજ્યની નૈતિક દોષિતતાને કેવી રીતે ઓછી કરી શકે, અથવા એવા યુવાનોને એસ.પી.ઓ. તરીકે નિયુક્ત કરવાના સંબંધમાં માનવ અધિકારોના ઉદ્ધંધનના દ્રષ્ટિકોણે પરિસ્થિતિને કેવી રીતે ઓછી સમસ્યાજનક બનાવી શકે.

૫૦. પ્રથમ અને મુખ્યત્વે, તેમની શૈક્ષણિક કક્ષાઓ એટલી નીચી હોવાને કારણે, ચુકિતપૂર્ણતાની કોઈપણ શરતો હેઠળ અમે એવું માની શકતા નથી કે તેઓ શસ્ત્ર ધારણ કરીને, દેખીતે સ્વરક્ષણ માટે, પ્રતિબળ પ્રતિવિદ્રોહ કાર્યવાહીમાં જોડાવાના અર્થઘટનોને સમજે છે, તેમજ તેમના કૃત્યોના કારણે ઉદ્ભવી શકે તેવી તમામ શિસ્તસંહિતાઓ અને ફોજદારી જવાબદારીઓના આધીન થવાનું પણ સમજે છે. આધુનિક ન્યાયશાસ્ત્ર હેઠળ, અમે તેમની સ્વતંત્ર ઇચ્છા અને સ્વૈચ્છિકતાની પદવીનું મૂલવણ કરવું પડે, તેમના સમક્ષ સમજવા માટે મૂકવામાં આવેલા જટિલ સંકલ્પનાઓના સંદર્ભમાં તથા તેમને યોગ્ય માન આપીને, જેમાં તેમને આપવામાં આવતી તાલીમ તેઓએ કરવાના કાર્યો માટે પૂરતી છે કે નહીં તેનો પણ સમાવેશ થાય છે. આવા યુવાનોને એસ.પી.ઓ. તરીકે નિયુક્ત કરવામાં આવ્યા હોય ત્યારે તેમની દ્વારા જાણકારીપૂર્વક સંમતિ આપવામાં આવી હોવાનું અનુમાન કરવા માટે અમને યોગ્ય પરિસ્થિતિઓ જણાતી નથી. પરિણામે, અમે એવું માન્ય રાખીશું નહીં કે આ યુવાનો, જો એમ માનીએ કે તેમની ઉંમર અઢાર વર્ષથી વધુ છે, તો તેઓ પોતાની સ્વતંત્ર ઇચ્છા અને સ્વૈચ્છિકતાથી એસ.પી.ઓ. તરીકે જોડાવાનું નક્કી કર્યું છે.

૫૧. વધુમાં, તે હકીકત કે આવા અનેક યુવાન કદાચ બદલો લેવાની લાગણીઓથી પ્રેરિત હોય શકે છે અને તેમની અંદર પ્રચંડ રોષ હોવાની વાજબી અપેક્ષા રાખી શકાય, તેવા યુવાનોનો પ્રતિ-બળવાખોરી પ્રવૃત્તિઓમાં ઉપયોગ કરવાના વિરોધમાં જાય છે અને તેઓ પાસેથી જે જવાબદારીઓ નિભાવવાની અપેક્ષા રાખવામાં આવે છે, તે તેમના ઉપર સોંપવાનું પણ અનુચિત બનાવે છે. પ્રાથમિક રીતે, એ સહેલાઈથી મૂલવી શકાય છે કે માઓવાદીઓ દ્વારા અપનાવવામાં આવતી પદ્ધતિઓની વધતી જતી જટિલતાને ધ્યાનમાં લેતાં, પ્રતિ-બળવાખોરી પ્રવૃત્તિઓ માટે શાંત, નિષ્પક્ષ અને અસંકુલ મન તથા વર્તન આવશ્યક બને, જેથી તેઓ દ્વારા હાલ અને ભવિષ્યમાં અપનાવવામાં આવનારા પગલાંઓનું વિશ્લેષણ કરી શકાય. ક્રોધ અને દ્વેષની લાગણીઓ આવા નિષ્પક્ષ વિશ્લેષણના વિકાસમાં અવરોધરૂપ બને. બીજા ક્રમે, એ પણ સહેલાઈથી મૂલવી શકાય છે કે ક્રોધ અને દ્વેષ જેવી લાગણીઓ વ્યક્તિને સહેલાઈથી દરેક પ્રત્યે અત્યંત શંકાશીલ બનાવી શકે છે. જો આવી આદિવાસી યુવાનોની વિશેષ પોલીસ અધિકારીઓ તરીકેની મૂળભૂત ફરજો પૈકીની એક માઓવાદીઓ અથવા તેમના સમર્થકોની ઓળખ કરવાનો હોય, તો તેમની પોતાની માનસિક રચના, સર્વસંભવિત રીતે, આવી ઓળખ તેઓ કેટલી સચોટતાથી કરી શકે તેનાં પ્રમાણને અસર કરશે અથવા કરી શકે. સ્થાનિક દુશ્મનાવટ, સામાન્ય સામાજિક સંઘર્ષ, અને એ પણ કે અન્ય લોકો દ્વારા આવા વિશેષ પોલીસ અધિકારીઓના અતિશય દમનકારી વલણ સામે વ્યક્તિત્વનો દાવો કરવામાં આવે, તેવા

કારણોસર માઓવાદી પ્રવૃત્તિઓ સાથે અસંબંધિત વ્યક્તિઓને માઓવાદી અથવા માઓવાદી સમર્થક તરીકે ગણાવી દેવામાં આવી શકે. પરિણામે, તે ગામોમાંનું વાતાવરણ લગભગ નિશ્ચિતપણે દૂષિત થઈ જશે, નિર્દોષ લોકોના માનવ અધિકારોના ગંભીર ઉલ્લંઘનની પરિસ્થિતિઓ ઊભી થશે, અને વધુને વધુ લોકોને રાજ્ય વિરુદ્ધ હથિયાર ઉઠાવવા પ્રેરણા મળશે.

પર. આદિવાસી યુવાનોમાંના ઘણાં, તેમના વિરુદ્ધ, અથવા તેમના સગાસંબંધીઓ અને તેઓ જે સમાજમાં રહે છે તેમાંના અન્ય લોકો વિરુદ્ધ આચરાયેલી હિંસાના કારણે, પહેલેથી જ માનવતા વિહીન બનાવાઈ ચૂક્યા છે. ઊંડો રોષ અને દ્વેષ જેવી લાગણીઓ હોવી, અને તે જનો ભોગ બનવો, એ માનવતા વિહીનતાની સ્થિતિનું જ સતત ચાલુ રહેલું સ્વરૂપ છે. જવાબદાર સમાજની, અને તેમના કલ્યાણ અંગે ચિંતિત હોવાનો દાવો કરતા લોકોની, જે ભૂમિકા આપણા બંધારણ હેઠળ રાજ્યએ નિભાવવી અપેક્ષિત છે, તે એવી પરિસ્થિતિઓ સર્જવાની હોવી જોઈએ કે જેમાં તેઓ સામાન્ય સ્થિતિમાં પાછા ફરી શકે અથવા ઓછામાં ઓછું સામાન્યતાની દિશામાંનો માર્ગ અપનાવી શકે, અને તેમના રોષ, આઘાત તથા બદલો લેવાની વૃત્તિમાં શમન થાય. આવી લાગણીઓનો ઉપયોગ કરવો, અને તેમને પ્રતિ-બળવાખોરી પ્રવૃત્તિઓ તરફ દોરવી, જેમાં તે યુવાનોના જીવનને ગંભીર જોખમમાં મૂકવામાં આવે છે, એ પોષણકારી સમાજના ધોરણોને વિરુદ્ધ છે. કેટલાક ભ્રમિત નીતિનિર્માતાઓ આ બાબતનું જોરશોરથી સમર્થન કરે છે કે માઓવાદીઓ વિરુદ્ધની લડતમાં આવી

માનવતા વિહીન બનેલી સંવેદનાઓનો ઉપયોગ કરવાની આ એક તક છે, તે અત્યંત ગંભીર બંધારણીય ચિંતાનો વિષય હોવો જોઈએ અને સૌથી કઠોર બંધારણીય નિંદાને પાત્ર છે.

૫૩. છત્તીસગઢ રાજ્ય દ્વારા અને ભારત સંઘ દ્વારા રજૂ કરાયેલા સોગંદનામાંઓ પરથી, આ બાબત સંપૂર્ણપણે સ્પષ્ટ થાય છે કે આદિવાસી યુવાનોને એસ.પી.ઓ. તરીકે નિયુક્ત કરવાનો એક મુખ્ય હેતુ, સ્થળ પર પૂરતી નિયમિત સુરક્ષા દળોની અછત પૂરી કરવાનો છે. સ્થિતિ, જેમ કે અમે અગાઉ કહી ચૂક્યા છીએ, મોટા પ્રમાણમાં રાજ્યએ અનુસરેલી સામાજિક-આર્થિક નીતિઓથી સર્જાઈ છે. ખાનગીકરણની નીતિનો અર્થ એ પણ થયો છે કે રાજ્યએ, વાસ્તવમાં અને વિચારધારાત્મક રીતે, પોતાને એ હદે અસમર્થ બનાવ્યું છે કે તે મુક્ત કરાયેલા સામાજિક અશાંતિને નિયંત્રિત કરવાની ક્ષમતા વિકસાવવા માટે પૂરતા નાણાકીય સંસાધનો ફાળવી શકે નહીં. એવા આદિવાસી યુવાનોનો, એસ.પી.ઓ. તરીકે, માઓવાદીઓ વિરુદ્ધ પ્રતિ-બળવાખોરી કાર્યવાહીમાં ભાગ લેવડાવવા માટે ઉપયોગ કરવો, જોકે તેમની પાસે આવશ્યક શિક્ષણનું જરૂરી સ્તર અને આવી પ્રવૃત્તિઓમાં જોડાવા માટે જરૂરી કુશળતા, વિશ્લેષણાત્મક સાધનો અને જ્ઞાન મેળવવાની ક્ષમતાઓ નથી, તેમજ જેમને તેનાથી થતા જોખમોના આધીન થવું પડે છે, તે સ્પષ્ટ રીતે દર્શાવે છે કે નાણાકીય પ્રશ્નોએ, આવા એસ.પી.ઓ.ની કાર્યક્ષમતા અને બંધારણીય મૂલ્યો જેવા અન્ય વિચારોથી ઉપર સ્થાન મેળવી લીધું છે.

૫૪. છત્તીસગઢ રાજ્ય એવો દાવો કરે છે કે આપું "રોજગાર" પૂરું પાડવામાં તેઓ જીવનોપાર્જનની તકો સર્જી રહ્યા છે અને પરિણામે કલમ ૨૧ માં પ્રતિષ્ઠિત મૂલ્યોને પ્રોત્સાહન આપી રહ્યા છે. ઓછી સજ્જતા ધરાવતા, મુશ્કેલીથી જ સાક્ષર એવા યુવાનોને પ્રતિ-બળવાખોરી પ્રવૃત્તિઓમાં સામેલ કરવું, જેમાં તેમના જીવનને જોખમમાં મુકવામાં આવે છે, તેને જીવનોપાર્જનના શીર્ષક હેઠળ કેવી રીતે સમાવી શકાય તે અમે સહેલાઈથી સમજી શકતા નથી. આવી કલ્પના, તેમજ આવા યુવાનોનો પ્રતિ-બળવાખોરી પ્રવૃત્તિઓમાં ઉપયોગ કરવાની ક્રિયાઓ, આવશ્યક રીતે આદિવાસી યુવાનોના જીવન પ્રત્યે અનાદર અને તેમની માનવીય ગૌરવનું અપમાન પ્રગટ કરે છે.

૫૫. અમને સ્પષ્ટ છે, અને ખરેખર છત્તીસગઢ રાજ્યએ જેવું દાવો કર્યું છે તે મુજબ, એસ.પી.ઓ. તરીકે નિમણૂક કરાયેલા આ આદિવાસી યુવાનોને આ આધારે અગ્નિયસ્ત્રો આપવામાં આવી રહ્યા છે કે એસ.પી.ઓ.ને પોલીસ દળના સંપૂર્ણ સભ્યો તરીકે "કાયદેસર રીતે" ગણવામાં આવે છે, અને તેઓ પાસેથી ફરજો બજાવવાની, જવાબદારીઓ વહન કરવાની અને સમાન શિસ્તસંહિતા હેઠળ આવવાની અપેક્ષા રાખવામાં આવે છે. આ ફરજો અને જવાબદારીઓમાં પોતાના જીવને જોખમમાં મૂકવાની ફરજનો પણ સમાવેશ થાય છે. છતાં, ભારત સંઘ અને છત્તીસગઢ રાજ્ય એવું માને છે કે તેમને માત્ર "માનદ વેતન" ચૂકવવાનું જ જરૂરી છે, અને તેમનો એવો દાવો છે કે આ, અનુચ્છેદ ૨૧ અનુસાર, આદિવાસી યુવાનોમાં જીવનનિર્વાહને પ્રોત્સાહન આપવાના તેમના પ્રયત્નનો

એક ભાગ છે. અમને સરળતાથી સમજાતું નથી કે, જ્યારે આટલી હદ સુધી આ એસ.પી.ઓ. પાસેથી પોલીસ અધિકારીઓની બધી જ ફરજો બજાવવાની, નિયમિત પોલીસ દળના સભ્યો તરીકે બધી જ જવાબદારીઓ અને શિસ્તસંહિતાઓ હેઠળ રહેવાની, અને વાસ્તવમાં પોતાના જીવને જોખમમાં મૂકવાની અપેક્ષા રાખવામાં આવે છે, અને સંભવિત રીતે નિયમિત સુરક્ષા દળોના સભ્યો કરતાં પણ વધુ પ્રમાણમાં, ત્યારે પણ તેમને માત્ર "માનદ વેતન" જ ચૂકવવામાં આવે છે, તો અનુચ્છેદ ૧૪નું ઉલ્લંઘન થતું નથી એવું કેમ માનવામાં આવે.

૫૬. બળવાખોરી વિરોધી પ્રવૃત્તિમાં જોડાવવા માટે આ આદિવાસી યુવાનોની એસ.પી.ઓ. તરીકેની નિમણૂક સ્વભાવથી અસ્થાયી છે. હકીકતમાં, એક વર્ષ માટેની અને તે પણ દર વખતે માત્ર એક-એક વર્ષની વૃદ્ધિ દ્વારા જ લંબાવી શકાય તેવી આવી નિમણૂકને અલ્પાવધિની જ કહી શકાય. છત્તીસગઢ રાજ્યએ તાજેતરમાં બનાવેલા નવા નિયમો હેઠળ, પોલીસ અધીક્ષક તેઓને કોઈપણ કારણ આપ્યા વિના હટાવી શકે છે. આવી નિમણૂકોનું અસ્થાયી સ્વરૂપ તાત્કાલિક જ ગંભીર ચિંતાઓ ઊભી કરે છે. છત્તીસગઢ રાજ્ય અને ભારત સંઘે સ્વીકાર્યું છે તેમ, છત્તીસગઢમાં માઓવાદી પ્રવૃત્તિઓ ૧૯૮૦ના દાયકાથી ચાલી રહી છે અને છેલ્લા એક દાયકામાં તે વધુ તીવ્ર બની હોવાનું જણાય છે. છત્તીસગઢ રાજ્ય એ પણ સ્વીકારે છે કે એસ.પી.ઓ. તરીકે નિમાયેલ આ આદિવાસી યુવાનોને અગ્નિશસ્ત્રો આપવાની તેને જરૂર છે, કારણ કે માઓવાદીઓ પાસેથી

તેમના જીવનને ગંભીર જોખમ છે. હકીકતમાં, માઓવાદીઓ સામાન્ય નાગરિકોને પણ "પોલીસ બાતમીદારો" તરીકે ઠપકો મૂકી મારી નાખતા હોવાનું કહેવાય છે. સ્પષ્ટ છે કે, આવી પરિસ્થિતિમાં, એસ.પી.ઓ. તરીકે નિમાયેલા અને કોણ માઓવાદી છે અથવા માઓવાદી સમર્થક છે તેની માહિતી આપનાર, નજર રાખનાર, માર્ગદર્શક તથા ભૂપ્રદેશની જાણકારી પૂરી પાડનાર તરીકે જાણીતા આ આદિવાસી યુવાનો માઓવાદીઓના વિશેષ નિશાના બનશે એવો નિષ્કર્ષ કાઢવો જ વાજબી છે. છત્તીસગઢ રાજ્યએ આ અંગે કોઈ વિચાર પ્રગટ કર્યો નથી કે તે આ યુવાનો પાસેથી પોતાની સુરક્ષા કેવી રીતે કરવાની અપેક્ષા રાખે છે, અથવા માઓવાદીઓ વિરુદ્ધ બળવાખોરી વિરોધી પ્રયાસોમાં એસ.પી.ઓ. તરીકે સેવા આપ્યા પછી તેમને કઈ વિશેષ સુરક્ષા આપે છે. સ્પષ્ટ છે કે, કાર્યકાળ પૂર્ણ થતાં આ યુવાનોને પોતાના અગ્નિશસ્ત્રો પોલીસને પરત આપવા પડશે. તેનો અર્થ એ થાય છે કે આ યુવાનો માઓવાદીઓ અથવા જેને તેઓ અસુવિધાજનક લાગે તેવા કોઈપણ વ્યક્તિ દ્વારા સહેલાઈથી નિશાન બનાવી શકાય તેવી સ્થિતિમાં મૂકી દેવામાં આવશે. છત્તીસગઢ રાજ્યએ એ પણ જાહેર કર્યું છે કે અત્યાર સુધી નિમાયેલા એસ.પી.ઓ.માંથી ૧૨૦૦ને અનુશાસનભંગ અથવા ફરજચૂક બદલ હટાવવામાં આવ્યા છે. આ સંખ્યા અસાધારણ રીતે ઊંચી છે, કારણ કે ગયા વર્ષ સુધી છત્તીસગઢ રાજ્યમાં કુલ નિમાયેલા એસ.પી.ઓ. માત્ર ૩૦૦૦ હતા અને હાલમાં તે સંખ્યા ૬૫૦૦ છે. આવી અનુશાસનભંગની ઘટના અથવા ફરજચૂકના કારણે કુલ ભરતી

થયેલાઓમાંથી આશરે ૨૦% થી ૪૦% લોકોને સેવામાંથી દૂર કરવાની નોબત આવી છે, તે હકીકતનું સ્પષ્ટ સાક્ષ્ય તરીકે માનવું પડશે કે સંપૂર્ણ પસંદગીની નીતિઓ, પ્રથાઓ અને હકીકતમાં પસંદગીના માપદંડો પોતે જ ખોટા છે. આવી નીતિઓ ચાલુ રાખવાના પરિણામે એવું થશે કે એસ.પી.ઓ. તરીકે નિમણૂક થતા જ માઓવાદીઓ/નક્સલવાદીઓ માટે મૃત્યુના નિશાન બની ગયેલા આવા અસંખ્ય આદિવાસી યુવાનો, એસ.પી.ઓ. તરીકેની તેમની અસ્થાયી નિમણૂક પૂર્ણ થયા પછી, તેમના જીવનને જોખમમાં મૂકી, પરિત્યક્ત હાલતમાં છોડી દેવાશે.

૫૭. ઉપરોક્તને નિરર્થક કલ્પનાઓ તરીકે ગણવી શકાય નહીં. છત્તીસગઢ રાજ્ય દ્વારા ઉજાગર કરાયેલા તથ્યો અને પરિસ્થિતિઓ જ અમને ઉપરોક્ત નિષ્કર્ષે, જેનાથી બચી શકાય તેમ નથી એવા અનિવાર્ય નિષ્કર્ષે, પહોંચાડે છે. જોકે, આ કરુણ કથા અહીં પણ પૂર્ણ થતી નથી. તે વધુ વિકટ બનવા લાગે છે, કારણ કે જે પ્રદેશોમાં આ એસ.પી.ઓ.ઓ.ને માઓવાદી વિરોધી પ્રતિબળવાજોરી પ્રવૃત્તિઓમાં કામે લગાડવામાં આવ્યા છે, તે પ્રદેશોના સામાજિક બંધારણ માટે તે ગંભીર જોખમ ઊભું કરે છે.

૫૮. અમે ખાસ કરીને, અને વારંવાર, છત્તીસગઢ રાજ્યને અને ભારત સંઘને પૂછ્યું હતું કે હજારો યુવાનોને અપાયેલી આગ્રેયાસ્ત્રો તેઓ કેવી રીતે અને કયા પ્રકારથી પાછી લેશે. અત્યાર સુધી કોઈ જવાબ આપવામાં આવ્યો નથી. જો આવી આગ્રેયાસ્ત્રો પાછી એકત્ર કરવા માટે બળનો ઉપયોગ કરવામાં આવે, અને

તે યુવાનોને તેમની નિમણૂક પૂર્ણ થયા પછી તેમના જીવનની સુરક્ષા અંગેના તેમના પ્રશ્નો વિષે વિશ્વસનીય જવાબ આપવામાં ન આવે, તો એ સંપૂર્ણપણે કલ્પનીય છે કે તે યુવાનો તે પરત આપવાનો ઇનકાર કરે. પરિણામે, ત્યારબાદ આપણાં સમક્ષ મોટી સંખ્યામાં કાયદાના ઉલ્લંઘનમાં રહેલા અને પોતાના જીવન માટે ભયગ્રસ્ત એવા સશસ્ત્ર યુવાનો હશે. એ સંપૂર્ણપણે કલ્પનીય છે કે ત્યારબાદ તેઓ રાજ્ય વિરુદ્ધ વળી શકે, અથવા ઓછામાં ઓછું પોતાની જ સુરક્ષા દળો સામે તે આગ્રેયાસ્ત્રોનો ઉપયોગ કરીને પોતાનું રક્ષણ કરી શકે; અને પોતાના જીવનનિર્વાહ અને ગુજરાન માટે, તેઓ સમાજને અને તે વિસ્તારોના લોકોને જોખમમાં મૂકતા, ત્રીજા મોરચા તરીકે સશસ્ત્ર પુરુષોના ભટકતા જૂથોમાં પરિવર્તિત થઈ શકે.

૫૯. નાગરિક સમાજના સમૂહો અને માનવ અધિકાર કાર્યકરોની મોટી સંખ્યાએ વારંવાર એવો દાવો કર્યો છે કે કબાયલી યુવાનોને એસ.પી.ઓ. તરીકે, જેઓને ક્યારેક કોચા કમાન્ડોઝ અથવા સલ્વા જુડુમ કહેવાય છે, નિયુક્ત કરવાના પરિણામે માનવ અધિકારોના ભંગમાં વધારો થયો છે; અને વધુમાં, એન.એચ.આર.સી. એ પોતે જ એવું નિષ્કર્ષ નોંધ્યું છે કે લૂંટફાટ, આગજની અને હિંસાના અનેક બનાવો માટે એસ.પી.ઓ. તથા સુરક્ષા દળોને જવાબદાર ઠેરવી શકાય છે; તેથી અમે આ આશંકા કર્યા વિના રહી શકતા નથી કે આવા બનાવો એસ.પી.ઓ.ની પ્રવૃત્તિઓ પર નિયંત્રણના અભાવને કારણે, અને હકીકતમાં તો તેમને નિયંત્રિત કરવાની ક્ષમતા તથા નૈતિક સત્તાના અભાવને કારણે, બન્યા છે.

કબાયલી યુવાનો, જેઓ માત્ર નામમાત્ર સાક્ષર છે, તેમને અસ્થાયી અવધિ માટે એસ.પી.ઓ. તરીકે નિયુક્ત કરીને અને તેમને આગ્રેય શસ્ત્રોથી સજ્જ કરીને, સમાજના અન્ય લોકોના માનવ અધિકારો જોખમમાં મુકાયા છે અને અનિવાર્ય રીતે આગળ પછા જોખમમાં મુકાતા રહેશે.

૬૦. ઉપરોક્તના પ્રકાશમાં, અમે ઠરાવીએ છીએ કે ભારતના બંધારણના અનુચ્છેદ ૨૧ તથા અનુચ્છેદ ૧૪ બંનેનું ઉલ્લંઘન, અત્યંત ઓછી શિક્ષણ ધરાવતા આદિવાસી યુવાનોને માઓવાદીઓ વિરુદ્ધ પ્રતિ-બળવાખોરી પ્રવૃત્તિઓમાં સંકળાયેલા એસ.પી.ઓ. તરીકે નિયુક્ત કરવાથી, થયું છે અને થતું રહેશે. પૂરતી પૂર્વ શિક્ષણના અભાવને કારણે તેઓ માઓવાદીઓ વિરુદ્ધ કોઈપણ રીતે પ્રતિ-બળવાખોરી પ્રવૃત્તિઓમાં સંકળાયેલા એસ.પી.ઓ. તરીકે અસરકારક રીતે કાર્ય કરી શકે તે માટે જરૂરી કૌશલ્ય, જ્ઞાન અને વિશ્લેષણાત્મક સાધનો મેળવવામાં અસમર્થ બને છે.

૬૧. કલમ ૧૪નું ઉલ્લંઘન થાય છે, કારણ કે આવા યુવાનોને નિયમિત દળના એવા સભ્યો સમકક્ષ જોખમોના સ્તરોને આધીન બનાવવામાં આવે છે કે જેમની શૈક્ષણિક પૃષ્ઠભૂમિ વધુ સારી હોય છે, જેમને વધુ સારી તાલીમ મળે છે, અને જેમની ઉત્તમ શૈક્ષણિક પૃષ્ઠભૂમિના કારણે વિદ્રોહ-વિરોધી પ્રવૃત્તિઓમાં નિભાવવાની ફરજો માટે યોગ્ય એવી તાલીમમાંથી લાભ લેવાની ક્ષમતા પણ વધુ હોય છે; આપું કરવું અસમાનને સમાન તરીકે વર્તવા બરાબર થાય. વધુમાં, આવા નીચા શૈક્ષણિક લાયકાત ધરાવતા અને તેના પરિણામે યોગ્ય તાલીમનો

લાભ લેવામાં શૈક્ષણિક અસમર્થતા ધરાવતા આવા યુવાનો પાસેથી વિદ્રોહ-વિરોધી પ્રવૃત્તિઓમાં અસરકારક રીતે જોડાવાની અપેક્ષા પણ રાખી શકાય તેમ નથી; તેથી આવા યુવાનોને વિદ્રોહ-વિરોધી પ્રવૃત્તિઓમાં રોકાયેલા એસ.પી.ઓ. તરીકે નિયુક્ત કરવાની નીતિ અતાર્કિક, મનસ્વી અને ચંચળ છે.

૬૨. અનુચ્છેદ ૨૧ નું ઉલ્લંઘન થાય છે. ભલે આ યુવાનોએ પ્રતિ-વિદ્રોહ પ્રવૃત્તિઓમાં SPOs તરીકે જોડાવા માટે સ્વેચ્છાએ સંમતિ આપી હોવાનો દાવો કરવામાં આવતો હોય, પરંતુ તેમની શૈક્ષણિક લાયકાત એટલી નીચી છે કે તેઓ સંભવિત જોખમો, તે માટે જરૂરી કૌશલ્યો અથવા આવી જવાબદારીઓ નિભાવતી વખતે જરૂરી ગંભીર વિચારવિમર્શને સમજી શકે તેવી અપેક્ષા રાખી શકાય નહીં. વધુમાં, તેમની શૈક્ષણિક સિદ્ધિનું સ્તર નીચું હોવાને કારણે, તેઓ એવા યોગ્ય રીતે રચાયેલ તાલીમ કાર્યક્રમનો લાભ લેવા પણ સક્ષમ સ્થિતિમાં નહીં હોય, જે તેઓ સામનો કરતા ફરજોના પ્રકારો, જવાબદારીઓ, શિસ્તસંહિતા અને તેમના જીવન તથા આરોગ્ય સામેના જોખમો સાથે અનુરૂપ હોય. પરિણામે, આવા યુવાનોને માઓવાદીઓ સામેની કોઈપણ બળવાખોરી-પ્રતિરોધક પ્રવૃત્તિઓનો સમાવેશ થતી ફરજો સાથે એસ.પી.ઓ. તરીકે નિમણૂક કરવી, ભલે એવો દાવો કરવામાં આવે કે તેમને કઠોર તાલીમ અપાઈ છે, તેમ છતાં તેમના જીવનને જોખમમાં મૂકવા સમાન રહેશે. આ અદાલતે ઓલ્ગા ટેલિસ વિ./સ. બોમ્બે મ્યુનિસિપલ કોર્પોરેશન, (૧૯૮૫) ૩ એસ.સી.સી. પંચ માં આ પ્રમાણે અવલોકન કર્યું છે કે:

"જીવન", ફિલ્ડ જે. દ્વારા, મુન વિ./એસ. ઇલિનોઇસ કેસમાં જે રીતે અવલોકિત કરવામાં આવ્યું છે, તે માત્ર પ્રાણીમાત્રના અસ્તિત્વ કરતાં કંઈક વધુ અર્થ ધરાવે છે, અને જીવનથી વંચિત કરવાના વિરોધમાં રહેલો પ્રતિબંધ તે તમામ મર્યાદાઓ અને ક્ષમતાઓ સુધી વિસ્તરે છે, જેના દ્વારા જીવનનો આનંદ લેવાય છે.

૬૩. નિશ્ચિતપણે, જીવન જે "મર્યાદાઓ અને ક્ષમતાઓ દ્વારા ઉપભોગવામાં આવે છે" તેની વ્યાપ્તિમાં માનવની ગૌરવપ્રતિનો આદર પણ સમાવેશ પામે છે, તે ગરીબ હોય, નિરક્ષર હોય, ઓછું શિક્ષિત હોય, અને યોગ્ય પસંદગીનો ઉપયોગ કરવાની ઓછી ક્ષમતા ધરાવતો હોય કે ધરાવતી હોય તે બાબતથી નિરપેક્ષ રીતે. રાજ્યને, કલમ ૨૧ અનુસાર, માનવ ગૌરવમાં વૃદ્ધિ લાવે અને વ્યક્તિને ઓછામાં ઓછું કંઈક ગૌરવ સાથે જીવન જીવવા સક્ષમ બનાવે તેવા પગલાં અવશ્ય લેવા માટે સકારાત્મક ફરજ ધરાવતું હોવાનું માનવામાં આવ્યું છે. અમારા સંવિધાનની પ્રસ્તાવના માનવ ગૌરવના પ્રોત્સાહનને આપણા રાષ્ટ્રના ધ્યેય તરીકે પુષ્ટિ કરે છે. રાજ્ય દ્વારા માઓવાદીઓ વિરુદ્ધ કોઈપણ પ્રકારની પ્રતિ-બળવાખોરી પ્રવૃત્તિઓમાં સંલગ્ન એસ.પી.ઓ. તરીકે માત્ર નામમાત્ર સાક્ષર યુવાનોની નિમણૂક કરવી, જેઓ ઓછી શૈક્ષણિક સિદ્ધિઓને કારણે આવી ભૂમિકા નિભાવવા માટે આવશ્યક તમામ કૌશલ્યો, જ્ઞાન અને વિશ્લેષણાત્મક સાધનો શીખવામાં અસમર્થ છે, અને તેથી તેમના જીવનને જોખમમાં મુકે છે, તે આવશ્યક રીતે માનવ તરીકે તેમની ગૌરવપ્રતિનું અવમૂલ્યન છે.

૬૪. પ્રતિબળવાખોરી પ્રવૃત્તિઓમાં નિયોજિત, જેમાં માઓવાદીઓ અને બિન-માઓવાદીઓની ઓળખ કરવાની ફરજોનો પણ સમાવેશ થાય છે, એવા પૂરતી સજ્જતા વિનાના આવા યુવાનોને એસ.પી.ઓ. તરીકે નિયુક્ત કરવું અને તેમને અગ્નિશસ્ત્રોથી સજ્જ કરવું, સમાજના અન્ય લોકોના જીવનને જોખમમાં મૂકે છે. તે સમાજના વિશાળ સંખ્યાના લોકોના અનુચ્છેદ ૨૧ હેઠળના અધિકારોનું ઉલ્લંઘન ગણાશે.

૬૫. તેઓને માત્ર એક "માનદ વેતન" ચૂકવવામાં આવે છે, અને તેઓને માત્ર અસ્થાયી અવધિઓ માટે નિયુક્ત કરવામાં આવે છે, તે બંધારણના અનુચ્છેદ ૧૪ અને અનુચ્છેદ ૨૧ ના વધુ ઉલ્લંઘનો છે. ઉપર અમે પહેલેથી જ ચર્ચા કરી છે કે, આ યુવાનો પાસેથી નિયમિત પોલીસ અધિકારીઓની બધી ફરજો બજાવવાની અપેક્ષા રાખવામાં આવે છે, અને તેઓ પોતાને એવી જોખમી પરિસ્થિતિઓમાં મૂકે છે જે નિયમિત પોલીસ અધિકારીઓ ભોગવે છે તેટલી કે તેથી પણ વધુ ગંભીર હોય, ત્યારે તેમને માત્ર માનદ વેતન ચૂકવવું અનુચ્છેદ ૧૪ નો ભંગ બને છે. આ યુવાનો પોતાને નિયમિત પોલીસ અધિકારીઓ જેટલા, અને હકીકતમાં તેથી પણ વધુ, જોખમમાં મૂકે છે છતાં તેમને માત્ર માનદ વેતન ચૂકવવું, તેમના જીવનના મૂલ્યને હળવું પાડવા સમાન છે. આવી બાબતનું સમર્થન માત્ર એવા નિષ્ફુર અને ખરેખર અમાનવીય વલણથી જ થઈ શકે, જે આવા યુવાનોના જીવનને અલ્પ અથવા કોઈ મૂલ્ય જ આપતું નથી. વધુમાં, આ યુવાનોની ગરીબી, અને અગાઉ તેઓ જે ફૂર સામાજિક વ્યવસ્થામાં પીડિત

બન્યા છે તેના પરિણામે ઘણાં યુવાનોમાં ઊભા થયેલા ક્રોધ તથા બદલો લેવાની ઈચ્છાને ધ્યાનમાં લેતાં, તેમની જિંદગીને જોખમમાં મૂકે તેવી પ્રવૃત્તિઓમાં તેમને જોડવા, અને તેમની અમાનવીકૃત સંવેદનાઓનો શોષણ કરવું, માનવી જીવનની ગૌરવતા અને માનવતાનો ભંગ કરવું છે.

૬૬. ઉપર પણ વિશ્લેષણ કરવામાં આવ્યું છે કે કેવી રીતે આ યુવાનોને કોઈપણ પ્રકારની બળવાખોરી-વિરોધી પ્રવૃત્તિઓમાં સંકળાયેલા એસ.પી.ઓ. તરીકે આપવામાં આવેલ રોજગારનું અસ્થાયી સ્વરૂપ તેમના જીવનને જોખમમાં મૂકે છે, આવા નિયુક્તિના કાર્યોમાંથી તેમને મુક્ત કરવામાં આવ્યા પછી પણ તેમને માઓવાદીઓ તરફથી જોખમોને આધીન બનાવે છે, અને વધુમાં સમગ્ર સમાજ તથા સમાજના વ્યક્તિઓ અને જૂથોને જોખમમાં મૂકે છે. આ બધું સ્પષ્ટપણે અનુચ્છેદ ૨૧નું ઉલ્લંઘન છે.

૬૭. ઉપરોક્ત પરિસ્થિતિના પ્રકાશમાં, હવે અમે યોગ્ય આદેશો આપવા આગળ વધીએ છીએ. તેમ છતાં, આ તબક્કે અમારે અનિવાર્ય રીતે કેટલાક મહત્વપૂર્ણ મુદ્દાઓ પર પોતાને સંબોધિત કરવું આવશ્યક છે. આ આવશ્યકતા તે હકીકતને કારણે ઊભી થાય છે કે છત્તીસગઢ રાજ્ય અને ભારત સંઘ એવો દાવો કરે છે કે બળવાખોરી-વિરોધી પ્રવૃત્તિઓમાં સંકળાયેલા એવા યુવાનોને એસ.પી.ઓ. તરીકે નિયુક્ત કરવું માઓવાદી હિંસાથી પ્રભાવિત લોકોને સુરક્ષા પૂરી પાડવા અને માઓવાદી ઉગ્રવાદના ખતરા સામે લડવા માટે અત્યંત મહત્વપૂર્ણ અને આવશ્યક છે.

૬૮. નિઃસંદેહ, અમે માન્ય રાખીએ છીએ કે માઓવાદી/નક્સલવાદી હિંસાના કારણે રાજ્યને અનેક ગંભીર સમસ્યાઓનો સામનો કરવો પડે છે. સામાજિક અને આર્થિક પરિસ્થિતિઓ, તેમજ રાજ્યએ પોતે અનુસરેલી કેટલીક નીતિઓના પરિણામે અતિવાદી હિંસાનો ઉદ્ભવ થયો હોઈ શકે છે, તે હકીકત હોવા છતાં, અમે તેને સમર્થન આપી શકતા નથી. રાજ્યને જ ઉખાડી ફેંકવાનો પ્રયાસ, તેના પ્રતિનિધિઓની હત્યા કરવી, અને નિર્દોષ નાગરિકો સામે હિંસા આચરવી, સુવ્યવસ્થિત જીવન માટે વિધ્વંસક છે. આવી અતિવાદી પ્રવૃત્તિઓનો સામનો કરવાનો અને દેશના લોકોને સુરક્ષા પ્રદાન કરવાનો નૈતિક તથા બંધારણીય કર્તવ્ય રાજ્ય પર અનિવાર્ય રીતે છે. અમે જેમ સમજાવ્યું છે તેમ, આ એક મૂળભૂત આવશ્યકતા છે. જ્યારે ન્યાયતંત્ર આતંકવાદ અને અતિવાદનો સામનો કરવા માટે રચાયેલ રાજ્યની નીતિઓને રદ કરે છે, ત્યારે અમારો હેતુ સુરક્ષા સંબંધિત વિચારોમાં હસ્તક્ષેપ કરવાનો નથી, કારણ કે તે બાબતમાં નિપુણતા અને જવાબદારી વિધાનમંડળના માર્ગદર્શન તથા નિયંત્રણ હેઠળના કાર્યપાલિકા પાસે રહેલી છે. આવી બાબતોમાં ન્યાયતંત્ર હસ્તક્ષેપ કરે છે, જેથી બંધારણીય મૂલ્યો અને લક્ષ્યો, તથા સમાનતા અને જીવનના અધિકાર જેવા મૂળભૂત અધિકારોનું સંરક્ષણ થઈ શકે. નિઃસંદેહ, આવી નિપુણતા અને જવાબદારીઓ ન્યાયતંત્રમાં પણ નિહિત છે. તાજેતરના બંધારણીય ખંડપીઠના એક ચુકાદામાં, જી.વી.કે. ઇન્ડસ્ટ્રીઝ વિ./એસ. આઈ.ટી.ઓ., (૨૦૧૧) ૪ એસ.સી.સી. ૩૬ માં આ અદાલતે નિરિક્ષણ કર્યું હતું:

આપણું બંધારણ રાજ્યના વિવિધ અંગો પર રાષ્ટ્રના હિતો, કલ્યાણ અને સુરક્ષાના સંરક્ષણ અંગે સકારાત્મક જવાબદારીઓ નિર્ધારિત કરે છે.... રાષ્ટ્રના ધ્યેયોની સિદ્ધિ શક્ય બને તે માટે સત્તાઓ પ્રદાન કરવામાં આવી છે. ન્યાયિક પુનર્વિલોકનની સત્તાઓ એ સુનિશ્ચિત કરવા માટે પ્રદાન કરવામાં આવી છે કે આવી સત્તાનો ઉપયોગ બંધારણમાં નિર્દિષ્ટ મર્યાદાઓની અંદર થઈ રહ્યો છે. પરિણામે, રાજ્યના વિવિધ અંગોને આ રીતે પ્રદાન કરવામાં આવેલી સત્તાઓને ન્યાયિક હુકમ દ્વારા અગ્રાહ્ય રીતે મર્યાદિત ન કરવામાં આવે તે અનિવાર્ય છે, જેથી સરકારના અંગો પોતાની બંધારણીય જવાબદારીઓનું નિર્વહન કરવામાં અસમર્થતા તરફ દોરી ન જાય. બંધારણીય લખાણ દ્વારા જે સત્તાઓ પ્રદાન કરવામાં આવી છે, જે તેમાં નિહિત છે અને જે તેમાંથી વહન થાય છે, તે અનિવાર્યપણે સ્વીકારવી જ પડે. તેમ છતાં, બંધારણીયતાનો મૂળ સાર એ પણ છે કે રાજ્યનું કોઈપણ અંગ બંધારણમાં જે નિર્દિષ્ટ કરવામાં આવ્યું છે તેનાથી પરની સત્તાઓ પોતાને માટે ગ્રહણ કરી શકતું નથી. તે તીક્ષ્ણ ધાર પર ચાલવું એ ન્યાયતંત્રનું કર્તવ્ય છે. સરકારની અન્ય સમકક્ષ શાખાની સત્તાઓ સાથે વ્યવહાર કરતી વખતે ન્યાયિક સંયમ આવશ્યક છે; પરંતુ સંયમનો અર્થ તે ધાર પર ચાલવાની જવાબદારીનો પરિત્યાગ એવો થઈ શકતો નથી.

૬૯. જ્યારે અમે વર્તમાન બાબતોની સુનાવણી કરી, ત્યારે અમે તે અતિસૂક્ષ્મ સીમા પર ચાલવાની આવશ્યકતા અંગે તીવ્ર રીતે સજાગ હતા. અમે જે નિષ્કર્ષો પર પહોંચ્યા છીએ, તેમાં અમને તથ્યો અને બંધારણીય મૂલ્યો દ્વારા માર્ગદર્શન

મળ્યું હતું. સર્વપ્રથમ મૂલ્ય એ છે કે રાજ્યના દરેક અંગની જવાબદારી છે કે તે બંધારણીય જવાબદારીની મર્યાદાઓની અંદર કાર્ય કરે. એ જ કાનૂનના શાસનનો પરમ સિદ્ધાંત છે.

૭૦. એ સાચું છે કે આતંકવાદ અને/અથવા અતિરેકવાદ અનેક દેશોને પીડિત કરે છે, અને ભારત પણ, દુર્ભાગ્યવશ તથા કરુણ રીતે, ઘણા દાયકાઓથી તેનો ભોગ બન્યું છે. આતંકવાદ અને/અથવા અતિરેકવાદ વિરુદ્ધની લડત બંધારણીય લોકશાહીઓ દ્વારા જે કોઈ ઉપાયો કાર્યક્ષમ ગણાતા હોય તેવા કોઈપણ ઉપાયોથી અમલમાં મૂકી શકાતી નથી. કાર્યક્ષમતા તમામ મૂલ્યોની, તેમજ બંધારણીય લોકશાહીઓ જે ધ્યેયોથી માર્ગદર્શન મેળવવા અને હાંસલ કરવા ઇચ્છે છે, તેમની એકમાત્ર કસોટી નથી. કેટલાક તાત્કાલિક અથવા વિશિષ્ટ પ્રશ્નનો સામનો કરવામાં કાર્યક્ષમ ગણાતા ઉપાયો, અન્ય બંધારણીય ધ્યેયોને નુકસાન પહોંચાડી શકે છે, અને હકીકતમાં જે મુદ્દાઓએ મૂળ પ્રશ્નોને જન્મ આપ્યો છે, તેમને ઉકેલવાની શોધ માટે પણ હાનિકારક બની શકે છે. પરિણામે, બધા કાર્યક્ષમ ઉપાયો, જો ખરેખર તે કાર્યક્ષમ હોય તો પણ, બંધારણીય માળખાઓથી સમર્થિત કાયદેસર ઉપાયો હોતા નથી. જેમ ઇઝરાયેલની સર્વોચ્ચ અદાલતના ભૂતપૂર્વ પ્રમુખ અહરોન બરાકે, આતંકવાદ વિરુદ્ધના યુદ્ધ અંગે ચર્ચા કરતાં, અલ્મદાની વિ. મિનિસ્ટ્રી ઓફ ડિક્લેન્સ, એચ.સી. ૩૪૫૧/૦૨, ૫૬(૩) પી.ડી. કેસમાં પોતાના અભિપ્રાયમાં, જેનો

ઉદ્દેખ અહરોન બરાકના “ધ જજ ઈન અ ડેમોક્રસી” (પ્રિન્સ્ટન યુનિવર્સિટી પ્રેસ, ૨૦૦૩) માં પણ થયો છે, લખ્યું હતું. અભિપ્રાય:

....આ સંઘર્ષ કોઈ માન્યતા-સંબંધિત શૂન્યસ્થિતિમાં થઈ રહ્યો નથી.... આ કહેવત કે, “જ્યારે તોપો ગર્જે છે, ત્યારે કલાદેવીઓ મૌન રહે છે,” યોગ્ય નથી. સિસેરોનું આ સુવાક્ય કે યુદ્ધ દરમિયાન કાયદા મૌન રહે છે, આધુનિક વાસ્તવિકતાનું પ્રતિબિંબ પાડતું નથી. આ અભિગમના આધાર માત્ર રાજકીય અને માન્યતા-સંબંધિત વાસ્તવિકતાના વ્યવહારુ પરિણામ નથી. તેના મૂળો ઘણાં વધુ ઊંડા છે. આ પોતાના જીવન માટે સંઘર્ષ કરતું લોકશાહી રાજ્ય અને તેના વિરુદ્ધ ઊભા થયેલા આતંકવાદીઓની આક્રમકતા વચ્ચેના ભેદની અભિવ્યક્તિ છે. રાજ્ય કાયદાના નામે અને કાયદાનું પાલન જળવાઈ રહે તે હેતુથી લડે છે. આતંકવાદીઓ કાયદાના વિરુદ્ધ લડે છે અને તેના ભંગનો લાભ લે છે. આતંકવાદ વિરુદ્ધનું યુદ્ધ તે લોકો વિરુદ્ધ કાયદાનું યુદ્ધ પણ છે, જે તેના વિરુદ્ધ ઊભા થાય છે.

૭૧. જેમ અમે અગાઉ નોંધ્યું હતું, માઓવાદી/નક્સલવાદી હિંસા સામેની લડતને માત્ર કાયદો અને વ્યવસ્થાની સમસ્યા તરીકે, રાજ્ય જે કોઈ સાધનો એકત્રિત કરી શકે તેવા કોઈપણ ઉપાયોથી સામનો કરવાની બાબત તરીકે, ચલાવી શકાય નહીં. મૂળભૂત સમસ્યા તે સમાજ પર રાજ્ય દ્વારા અનુસરાયેલી સામાજિક-આર્થિક નીતિઓની ઊંડાઈમાં રહેલી છે, જે સમાજ પહેલેથી જ વ્યાપક અસમાનતાઓથી સ્થાનિક સ્વરૂપે અને ભયાનક રીતે પીડાઈ રહ્યો હતો.

પરિણામે, માઓવાદીઓ/નક્સલવાદીઓ સામેની લડત એટલી જ હદે આપણા લોકોના મન અને હૃદય ઉપર નૈતિક, બંધારણીય અને કાનૂની સત્તા સ્થાપિત કરવાની લડત પણ છે. આપણું બંધારણ તે મર્યાદારેખાઓ પ્રદાન કરે છે જેણીની અંદર રાજ્યએ કાર્ય કરવાનું છે, આવી સત્તા પ્રસ્થાપિત કરવા માટે પણ અને તેવી સત્તાને આરંભવા, પોષવા અને ટકાવી રાખવા માટે પણ. તે મર્યાદારેખાઓનું ઉદ્ધંધન કરવું એટલે ગેરકાયદેસર રીતે વર્તવું, જેનાથી રાજ્ય અને બંધારણની નૈતિક અને કાનૂની સત્તા જોખમાય છે. આ અદાલતમાં અમે નાગરિકો અને રાજ્ય સમક્ષ ઉગ્રવાદી પ્રવૃત્તિઓ જે ગંભીર પડકાર ઊભો કરે છે તે અંગે અજાણ નથી. તેમ છતાં, માનવજાતની યુગયુગાંતરની પ્રજ્ઞાને અંગીકાર કરનારું આપણું બંધારણ અમને એ ચેતવણી પણ આપે છે કે સાધ્ય માટે બધા સાધનો યોગ્ય ઠરતા નથી, અને લોકોની સામૂહિક શક્તિ જે હેતુઓ સિદ્ધ કરવા માટે વાપરી શકાય છે, તેમના એક આવશ્યક અને અભિન્ન અંગ તરીકે રાજ્યસત્તાના પ્રયોગના સાધનોને નિયંત્રણ હેઠળ અને બંધારણીય મર્યાદાઓની અંદર રાખવા અનિવાર્ય છે. અન્યથા વર્તવું એટલે ગેરકાયદેસર રીતે વર્તવું; અને ફિલિપ બોબિટે, "ટેરર એન્ડ કન્સેન્ટ – ધ વોર્સ ફોર ધ ટ્વેન્ટી ફર્સ્ટ સેન્યુરી" પેંગ્વિન બુક્સ (એલન લેન) (૨૦૦૮) માં જે ચેતવણી આપી છે તે મુજબ, "જો આપણે કાયદાહીન રીતે વર્તીએ, તો અસરકારક કાર્યવાહીથી પ્રાપ્ત થયેલા લાભોને આપણે ફેંકી દઈએ છીએ." જ્યારે તોપોના ગર્જન થાય ત્યારે કાયદા મૌન રહી શકતા નથી.

૭૨. કાયદાનો પ્રતિસાદ, અતિવાદીઓ દ્વારા કરવામાં આવતી ગેરકાયદેસર પ્રવૃત્તિઓ જેવી પ્રવૃત્તિઓ સામે, ખાસ કરીને જ્યાં તેમનું મૂળ સામાજિક, આર્થિક અને રાજકીય પરિસ્થિતિઓના કારણે ઉપજેલા સામાજિક અસંતોષમાં હોય, ત્યાં સંવિધાનસંગત પરવાનગીની સીમાઓની અંદર તર્કસંગત હોવો આવશ્યક છે. તેનો અવશ્યભાવ એવો છે કે દ્વિમાર્ગી અભિગમ અપનાવવો પડે: (૧) એવી તમામ આવશ્યક સામાજિક, આર્થિક અને રાજકીય ઉપચારાત્મક નીતિઓ અમલમાં મૂકવી કે જે આવા અતિવાદી હિંસાને જન્મ આપતા સામાજિક અસંતોષને ઓછો કરે; અને (૨) સંવિધાનસંગત નટપટીની મર્યાદાઓની અંદર કાર્ય કરે તેવી સુપ્રશિક્ષિત અને વ્યવસાયિક કાયદા અમલક્ષમતાઓ તથા દળોનું વિકાસ કરવું.

૭૩. એસ.પી.ઓ.ના સમૂહો જેવી એક કેડર રચના, જેને તાત્કાલિક રીતે નિમણૂક કરી અને માનદ વેતન ચૂકવી, અશિક્ષિત અથવા અલ્પશિક્ષિત આદિવાસી યુવાનોમાંથી ઉભી કરવામાં આવે છે, જેમાંથી ઘણાને ક્રોધ, દ્વેષ અને બદલો લેવાની ભાવનાઓ પણ પ્રેરિત કરે છે, જેથી માઓવાદી/નક્સલવાદી પ્રવૃત્તિઓનો સામનો કરી શકાય, તે બંને ઉપદેશોના વિરુદ્ધ જાય છે. ઉપરોક્ત બાબત અંગે અમે અહીં પહેલાં વિસ્તૃત રીતે વિચારણા કરી ચૂક્યા છીએ. અમારે વધુ એક આવશ્યક નિરીક્ષણ ઉમેરવું છે. સ્પષ્ટ છે કે રાજ્ય, કથિત તાત્કાલિક ધોરણે અને "માનદ વેતન" ચૂકવીને એસ.પી.ઓ.ની નિમણૂકનો ઉપયોગ, વર્તમાન ઔપચારિક પોલીસ માળખાઓમાં ઉપલબ્ધ ક્ષમતા અને દળોની અછત

તથા ખામીઓને દૂર કરવા માટે કરી રહ્યું છે. આ જરૂરિયાત પોતે જ સ્પષ્ટપણે દીર્ઘગાળાની જરૂરિયાત છે. પરિણામે, રાજ્ય દ્વારા કરવામાં આવતી આવી કાર્યવાહી, નાગરિકોને યોગ્ય સુરક્ષા પ્રદાન કરવાની બંધારણીય જવાબદારીઓમાંથી પીછેહઠ સમાન બની શકે છે, જે માટે યોગ્ય તાલીમ પ્રાપ્ત, પૂરતી સંખ્યામાં અને યોગ્ય રીતે સજ્જ વ્યાવસાયિક પોલીસ દળ કાયમી ધોરણે ઉપલબ્ધ હોવું આવશ્યક છે. આ રાજ્યના અનિવાર્ય કાર્યો છે અને રાજ્યના નિયંત્રણના વિવિધ સ્તરો ધરાવતા તાત્કાલિક કેડરો ઊભા કરીને તેમાંથી વિમુખ થવું અથવા તેનું નિર્વહન કરવું શક્ય નથી. તે અનિવાર્ય રીતે એવા દળો દ્વારા અને એવા કર્મચારીઓ દ્વારા પૂરી પાડવામાં આવવાના છે, જે સંપૂર્ણપણે રાજ્યના નિયંત્રણ હેઠળ હોય, સ્વરૂપે કાયમી હોય અને બંધારણીય સ્વીકાર્યતાની સીમાઓની અંદર પોતાની ફરજો બજાવવા માટે યોગ્ય રીતે તાલીમબદ્ધ હોય. આવા કર્મચારીઓની સેવા શરતો પણ બંધારણીય મર્યાદાઓને અનુરૂપ હોવી આવશ્યક છે. છત્તીસગઢમાં એસ.પી.ઓ.ના સંદર્ભમાં હાલના મુદ્દાઓ બંધારણીય સીમાઓના ઉદ્ધંધનનું અતિશય સ્વરૂપ દર્શાવે છે.

૭૪. ભારત સંઘ તેમજ છત્તીસગઢ રાજ્યએ, ઉપર વિસ્તૃત રીતે ચર્ચાયેલ રીત અને ઢબે, છત્તીસગઢમાં એસ.પી.ઓ.ના ઉપયોગને આ કારણસર ચુકિતસંગત ઠેરવવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે કે તેઓ માઓવાદી/નક્સલવાદી પ્રવૃત્તિઓ અને હિંસાનો સામનો કરવામાં અસરકારક છે અને તેઓ "બળવર્ધક" છે. જેમ અમે ઉપર દર્શાવ્યું છે તેમ, સમાજ પર થતા પ્રતિકૂળ પ્રભાવ, વર્તમાન તેમજ ભાવિ

બંને, ભયાનક છે. રાજ્ય દ્વારા અપનાવવામાં આવેલી આવી નીતિઓ, છત્તીસગઢમાં એસ.પી.ઓ. તરીકે નિયોજિત કરવામાં આવેલા અને માઓવાદી/નક્સલવાદીઓ વિરુદ્ધ બળવો-પ્રતિરોધક પગલાંમાં ઉપયોગમાં લેવાતા વ્યક્તિઓના તેમજ તે વિસ્તારોમાં નિવાસ કરતા નાગરિકોના, બંનેના, અનુચ્છેદ ૧૪ અને અનુચ્છેદ ૨૧નું ઉલ્લંઘન કરે છે. બળની અસરકારકતા બંધારણીય માન્યતાનું મૂલ્યાંકન કરવાનો એકમાત્ર માપદંડ હોવી જોઈએ નહીં અને હોઈ પણ શકતી નથી. છત્તીસગઢમાં માઓવાદી/નક્સલવાદી પ્રવૃત્તિઓ વિરુદ્ધ એસ.પી.ઓ. "અસરકારક" રહ્યા છે કે કેમ, તે બાબત છત્તીસગઢની પરિસ્થિતિને જોતા શંકાસ્પદ, જો કે અસત્ય સાબિત થયેલી નહીં હોય તો પણ, પ્રસ્તાવના સમાન જણાય છે. દલીલ ખાતર જો અમે માન્ય ધરીએ કે ખરેખર એસ.પી.ઓ. માઓવાદી/નક્સલવાદીઓ વિરુદ્ધ અસરકારક રહ્યા હતા, તો પણ આ શંકાસ્પદ લાભો માત્ર બંધારણ પ્રત્યેની વફાદારીના વિશાળ હાસ અને સામાજિક વ્યવસ્થાને થયેલા નુકસાનના મૂલ્યે પ્રાપ્ત થઈ રહ્યા છે. હાલના પ્રકરણોમાં રાજ્ય જે "બળ"નો દાવો કરે છે તે અનિવાર્ય રીતે બંધારણના બળના ક્ષય તરફ દોરી રહ્યું છે. બંધારણ પ્રત્યેની વફાદારી આવા બળના ઉપયોગને કે તેના વધારાને મંજૂરી આપતી નથી, આપી શકતી નથી અને આપવી પણ જોઈએ નહીં. બંધારણીય શિષ્ટતા એ "બળવર્ધક" જેવા મનસ્વી રીતે પસંદ કરાયેલા અને નિર્રથક રીતે વપરાયેલા શબ્દપ્રયોગો ઉછાળવાની બાબત નથી. આ અદાલત દ્વારા બંધારણીય નિર્ધારણ અને નાગરિક સ્વાતંત્ર્યોનું સંરક્ષણ એ તેવી દલીલો

અને ચુકિતઓથી પ્રભાવિત થવા જેવી નહીં, પરંતુ અત્યંત વધુ પવિત્ર ફરજ છે.

હુકમ:

૭૫. અમે હુકમ કરીએ છીએ કે:

(૧) છત્તીસગઢ રાજ્યએ છત્તીસગઢ રાજ્યમાં માઓવાદી/નક્સલવાદી પ્રવૃત્તિઓને નિયંત્રિત કરવા, તેમનો પ્રતિરોધ કરવા, તેમની અસર ઘટાડવા અથવા અન્યથા સમાપ્ત કરવા હેતુસર, પ્રત્યક્ષ કે પરોક્ષ રીતે, કોઈપણ પ્રવૃત્તિમાં, કોઈપણ રીત અથવા સ્વરૂપે, એસ.પી.ઓ.નો ઉપયોગ કરવો તાત્કાલિક બંધ કરે અને તેમાંથી નિવૃત્ત રહે;

(૨) ભારતનું સંઘ, માઓવાદી/નક્સલવાદી જૂથો સામે કોઈપણ પ્રકારની બળવાખોરી-વિરોધી પ્રવૃત્તિઓમાં સંલગ્ન કરવાની હેતુસર એસ.પી.ઓ.ની ભરતીને પ્રત્યક્ષ અથવા પરોક્ષ રીતે ટેકો આપવા માટે પોતાના કોઈપણ નાણાંનો ઉપયોગ, તાત્કાલિક અસરથી, બંધ કરે અને તેમાંથી વિરમે;

(૩) છત્તીસગઢ રાજ્ય તાત્કાલિક અસરથી હાલના હોય કે ભૂતપૂર્વ, આવા કોઈપણ એસ.પી.ઓ.ને જારી કરાયેલા તમામ અગ્નિશસ્ત્રો, તેમજ એવા અગ્નિશસ્ત્રોના ઉપયોગ માટે જારી કરાયેલું કોઈપણ અને તમામ સજ્જામાન અને સહાયક સાધનો, પરત બોલાવી લેવા માટે દરેક પ્રયાસ કરશે. અહીં વપરાયેલ “અગ્નિશસ્ત્ર” શબ્દમાં કોઈપણ અને તમામ પ્રકારની બંદૂકો, રાઈફલો, લોન્ચરો વગેરે, તેઓ જે તે કોઈપણ કેલિબરના હોય, તેમનો સમાવેશ થશે;

(૪) છત્તીસગઢ રાજ્ય તાત્કાલિક અસરથી યોગ્ય સુરક્ષા પૂરી પાડવા માટે જરૂરી વ્યવસ્થાઓ કરશે, અને અગાઉ એસ.પી.ઓ. તરીકે નિયોજિત કરવામાં આવેલા, અથવા જેમને પસંદગી અથવા નિમણૂકના કોઈ પ્રારંભિક આદેશો આપવામાં આવ્યા હતા, એવા વ્યક્તિઓના જીવનના રક્ષણ માટે, બંધારણીય અનુમત્યતાની મર્યાદાઓની અંદર રહીને, જે તેવા તમામ પગલાં જરૂરી હોય તે હાથ ધરશે, અને તે પણ માવવાદીઓ/નક્સલીઓ સહિત પરંતુ માત્ર તેઓ પૂરતા મર્યાદિત નહિ એવા કોઈપણ અને તમામ બળોથી; અને

(૫) છત્તીસગઢ રાજ્યએ સલવા જુડુમ અને કોચા કમાન્ડોઝ સહિત, પરંતુ તે પૂરતું મર્યાદિત નહીં રહે તે રીતે, એવા કોઈપણ સમૂહની પ્રવૃત્તિ અટકાવવા માટે તમામ યોગ્ય પગલાં લેવા પડશે, જે કોઈપણ રીતે અથવા સ્વરૂપે કાયદો પોતાના ખાનગી હાથમાં લેવા પ્રયત્ન કરે, અસંવિધાનિક રીતે વર્તે, અથવા અન્યથા કોઈપણ વ્યક્તિના માનવ અધિકારોનું ઉલ્લંઘન કરે. છત્તીસગઢ રાજ્ય દ્વારા લેવામાં આવનારા પગલાંમાં, પરંતુ તે પૂરતું મર્યાદિત નહીં રહે તે રીતે, સલવા જુડુમ અથવા લોકપ્રિય રીતે કોચા કમાન્ડોઝ તરીકે ઓળખાતા લોકોની આક્ષેપિત ગુનાહિત પ્રવૃત્તિઓના તમામ અગાઉ અયોગ્ય રીતે અથવા અધૂરા રીતે તપાસાયેલા બનાવોની તપાસ, યોગ્ય એફ.આઈ.આર. નોંધવી અને કાળજીપૂર્વક ફરિયાદ પક્ષ ચલાવવો, નો સમાવેશ થશે.

૭૬. ઉપરોક્ત ઉપરાંત, અમે એવો ઠરાવ કરીએ છીએ કે છત્તીસગઢ પોલીસ અધિનિયમ, ૨૦૦૭ ની કલમ ૨૩(૧)(એચ) અને કલમ ૨૩(૧)(૧) માં

નિર્દિષ્ટ કરાયેલ ફરજો સિવાય, નિયમિત પોલીસ અધિકારીઓની કોઈપણ ફરજો બજાવવા માટે એસ.પી.ઓ.ની નિમણૂક અસંવિધાનિક ગણાશે. અમે વધુમાં એવો ઠરાવ કરીએ છીએ કે આદિવાસી યુવાનો, જેઓ અગાઉ માઓવાદીઓ/નક્સલીઓ વિરુદ્ધ પ્રતિ-બળવાખોરી પ્રવૃત્તિઓમાં, કોઈપણ સ્વરૂપે, એસ.પી.ઓ. તરીકે જોડાયેલા હતા, તેઓને સી.પી.એ. ૨૦૦૭ ની કલમો ૨૩(૧)(એચ) અને ૨૩(૧)(૧) માં ગણાવેલ ફરજો સુધી મર્યાદિત ફરજો બજાવવા માટે એસ.પી.ઓ. તરીકે રોજગારમાં રાખી શકાય, શરતે કે તેઓએ, ભલે તે માઓવાદીઓ/નક્સલીઓ અને ડાબેરી અતિરેકવાદ વિરુદ્ધ કોઈપણ પ્રકારની પ્રતિ-બળવાખોરી પ્રવૃત્તિઓમાં જોડાયેલા એસ.પી.ઓ. તરીકેની પોતાની ફરજોના ભાગરૂપે હોય કે પોતાની વ્યક્તિગત અથવા ખાનગી હેસિયતમાં હોય, એવી કોઈ પ્રવૃત્તિમાં ભાગ લીધો ન હોય કે જેને અન્ય વ્યક્તિઓના માનવ અધિકારોના ઉલ્લંઘન તરીકે અથવા તેઓ કાયદેસર રીતે જેના આધીન હતા તે કોઈ શિસ્ત સંહિતા અથવા ફોજદારી કાયદાના ઉલ્લંઘન તરીકે માનવામાં આવી શકે. સ્વામી અગ્નિવેશ દ્વારા કરાયેલા આક્ષેપો તથા માર્ચ ૨૦૧૧ માં બનેલી કહેવાતી ઘટનાઓ સંબંધિત બાબતો.

૭૭. હવે અમે સ્વામી અગ્નિવેશ દ્વારા કરવામાં આવેલા આક્ષેપો તરફ આપણું ધ્યાન દોરીએ છીએ, જે મોરપદ્મી, તાડમેટલા અને ટિમ્માપુરમ ગામોમાં તથા તેમની સામે આચરવામાં આવેલી હિંસાની ઘટનાઓ અંગે છે, તેમજ માર્ચ ૨૦૧૧માં સ્વામી અગ્નિવેશ અને તેમની સાથે મુસાફરી કરતા અન્ય લોકો સામે,

ઉપરોક્ત ગામોમાં હિંસાના ભોગ બનેલાઓને માનવતાવાદી સહાય પૂરી પાડવા જતા સમયે, એસ.પી.ઓ., કોચા કમાન્ડોઝ અને/અથવા સત્વા જુડુમના સભ્યો સહિતના લોકો દ્વારા આચરવામાં આવી હોવાનું આક્ષેપિત થયેલી હિંસાની ઘટનાઓ અંગે છે.

૭૮. આ સંદર્ભમાં ઉપરોક્ત બાબતના પ્રતિસાદરૂપે છત્તીસગઢ રાજ્ય દ્વારા દાખલ કરાયેલ સોગંદનામું અમે નોંધીએ છીએ. અમને વ્યથા સાથે નોંધવું પડે છે કે આ સોગંદનામું બંધારણીય જવાબદારી સ્વીકારી આવી હિંસાની ઘટનાઓને ગંભીરતાથી લેવાના બદલે, માત્ર આત્મ-સમર્થન અને તર્કસંગતીકરણ કરવાનો પ્રયત્ન જણાય છે. છત્તીસગઢ રાજ્યનું સોગંદનામું પોતે જ એ સ્વીકાર છે કે ઉપર ઉલ્લેખિત ત્રણ ગામોમાં હિંસક ઘટનાઓ બની હતી, અને સ્વામી અગ્નિવેશ તથા તેમના સાથીદારો વિરુદ્ધ પણ વિવિધ લોકો દ્વારા હિંસાની ઘટનાઓ આચરવામાં આવી હતી. અમે નોંધીએ છીએ કે છત્તીસગઢ રાજ્યએ વડી અદાલતના વર્તમાન અથવા નિવૃત્ત ન્યાયાધીશના અધ્યક્ષસ્થાને તપાસ આયોગ રચવાનો પ્રસ્તાવ કર્યો છે. તેમ છતાં, અમારો મત છે કે આ પગલાં અપર્યાપ્ત છે, અને છત્તીસગઢની પરિસ્થિતિને ધ્યાનમાં લેતાં, જે અંગે અમે વિસ્તૃત રીતે ચર્ચા કરી છે, કાયદા હેઠળ કોઈ સંતોષકારક પરિણામ સુધી પહોંચવાની શક્યતા ઓછી છે. આ અદાલતે અગાઉ નોંધ્યું હતું કે તપાસ આયોગો, જેમ કે છત્તીસગઢ રાજ્યએ પ્રસ્તાવિત કર્યો છે, બહુમાં બહુ ભવિષ્યમાં આવી ઘટનાઓનું નિવારણ કરવામાં સહાયક બની શકે. પરંતુ તેઓ કાયદાની આ આવશ્યકતા પૂર્ણ કરતા નથી કે

નાગરિકો વિરુદ્ધના ગુનાઓની સંપૂર્ણ તપાસ થવી જોઈએ અને ગુનાહિત પ્રવૃત્તિમાં સંકળાયેલા લોકોને કાયદા મુજબ દંડિત કરવામાં આવવા જોઈએ. (જુઓ સંજીવ કુમાર વિ. હરિયાણા રાજ્ય, (૨૦૦૫) ૫ એસ.સી.સી. ૫૧૭. પરિણામે, નીચે મુજબ હુકમ આપવાનો અમને અવરોધરહિત વિકલ્પ રહેતો નથી. હુકમ:

૭૯. અમે કેન્દ્રીય તપાસ બ્યુરોને તરત જ હુકમ આપીએ છીએ કે તેઓ નીચે મુજબ માટે જવાબદાર તમામ વ્યક્તિઓ વિરુદ્ધ તપાસ પોતાના હસ્તક લે અને યોગ્ય કાયદેસર કાર્યવાહી કરે:

(૧) દંતેવાડા જિલ્લામાં અથવા તેની પડોશી વિસ્તારોમાં આવેલા ત્રણ ગામો, મોરપક્ષી, તાડમેટલા અને તિમ્માપુરમમાં, માર્ચ ૨૦૧૧ દરમિયાન, બન્યાના આરોપ મૂકાયેલા હિંસાના બનાવો;

(૨) માર્ચ ૨૦૧૧ દરમિયાન સ્વામી અગ્નિવેશ અને તેમના સાથીદારોની છત્તીસગઢ રાજ્યની મુલાકાત સમયે તેમની વિરુદ્ધ આચરવામાં આવી હોવાનું આક્ષેપિત હિંસાની ઘટનાઓ.

૮૦. અમે વધુમાં કેન્દ્રીય અનુસંધાન બ્યુરોને આજથી છ અઠવાડિયાની અંદર તેનો પ્રાથમિક સ્થિતિ અહેવાલ રજૂ કરવાની દિશા નિર્દેશ કરીએ છીએ.

અમે વધુમાં છત્તીસગઢ રાજ્ય અને ભારત સંઘને પણ આ મુજબ નિર્દેશ આપીએ છીએ કે, આજે આપવામાં આવેલા તમામ આદેશો અને નિર્દેશોના અનુસંધાનમાં આજથી છ અઠવાડિયાની અંદર પાલન અહેવાલો રજૂ કરે.

૮૧. સપ્ટેમ્બર ૨૦૧૧ના પ્રથમ સપ્તાહમાં વધુ આગળની દિશાઓ માટે સૂચિબદ્ધ કરો.

*Translation of this Judgement has been provided by M/S
Hyperlink E-Solutions Pvt. Ltd.*

અસ્વીકરણ: સ્થાનિક ભાષામાં અનુવાદીત આ ચુકાદા/હુકમનો હેતુ પક્ષકારોને તેમની ભાષામાં જાણકારી ઉપલબ્ધ કરાવવા માત્રનો છે અને તેનો અન્યથા ઉપયોગ થઈ શકશે નહીં. અન્ય તમામ વ્યવહારિક તેમજ સરકારી ઉદ્દેશો માટે મૂળ અંગ્રેજી ચુકાદો/હુકમ જ પ્રમાણિત અને માન્ય રહેશે.

DISCLAIMER: The translated judgement in vernacular language is meant for the restricted use of the litigant to understand it in his/ her language and may not be used for any other purpose. For all practical and official purposes, the English version of the judgement shall be authentic and shall hold the field for the purpose of execution and implementation.

=====